WALTHER KRANZ

ANTİK FELSEFE

METİNLER VE AÇIKLAMALAR

Türkçesi
Suad Y. Baydur

DÜNYA KLASİKLERİ KÜLTÜR DİZİSİ
SOSYAL YAYINLAR

WALTHER KRANZ

ANTİK FELSEFE

METİNLER VE AÇIKLAMALAR

Türkçesi
Suad Y. Baydur

Değerli düşünce adamı Suad D. Baydur'un, Sokrates öncesi Hellen filozoflarından kalma fragmentlerin doğrudan doğruya orijinal metinlerinden dilimize yaptığı bu çeviri, şüphe yok ki kültür hayatımızda önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Çağdaş Batı düşüncesinin temelinde yatan eski Grek felsefesinin bu en eski örneklerinin bilinmesi yalnız felsefeyle uğraşanlar için değil, fakat bütün aydınlarımız için büyük değer taşıyor.

DÜNYA KLASİKLERİ KÜLTÜR DİZİSİ
SOSYAL YAYINLAR

Kapak: İsa Çelik

WALTHER KRANZ

ANTİK FELSEFE

Metinler ve Açıklamalar

Çeviren :
SUAD Y. BAYDUR

SOSYAL YAYINLAR Divanyolu, Klod
Farer Caddesi No : 16 Daire : 2
İSTANBUL Tel : 528 33 14

DÜNYA KLASİKLERİ KÜLTÜR DİZİSİ : 1

Bu basımın metnini
Prof. Macit Gökberk
gözden geçirmiştir.

ANTİK FELSEFE

Walther Kranz/ Çeviren : Suad Y. Baydur/Yayınlıyan : Sosyal Yayınlar/Kapak düzeni : İsa Çelik/Birinci basım : Mayıs 1984/Dizgi ve baskı : Onur Matbaası

İÇİNDEKİLER

KISIM I

I. Homeros Filozof olarak 1

II. Dünyanın doğuşu ve biçimi üzerine eski öğretiler 11

III. Eski özlü sözler ahlâkı 19

IV. Milet'li filozoflar (Thales, Anaximandros, Anaximenes. Tanınmayan bir eski İyonyalının kosmologiasından) 27

V. Pythagoras ve eski Pythagorascılar 41

VI. Ksenophanes 51

VII. Herakleitos 57

VIII. Parmenides ve öğrencileri 75

IX. Empedokles 97

X. Sonraki Pythagorascılar 127

KISIM II

XI. Anaksagoras 143

XII. İyonya felsefesini yenileyenler 153

XIII. Atomistler 161

XIV. Bilimsel İyonya hekimliği 183

XV. Sofistlik 191

XVI. Trajedi yol gösterici ve felsefenin ardılı olarak 213

Ek : Sokrates'ten önceki felsefenin geçe-gelişi 231

KAYNAKLARLA İLGİLİ AÇIKLAMA 233

KISIM I

1. HOMEROS FİLOZOF OLARAK

Homeros'un ilk filozof olduğunu söyliyen Aristoteles bu savında haklıdır ; çünkü Homeros bir dünya görüşünün habercisi, dünya ve hayatın bir yorumcusudur. Şüphesiz, Homeros'un kullandığı şekil bir şiir şekli, bir bilim - öncesi şeklidir. Burada bir de İlias[1] — aşağı yukarı İs. ö. 750 de bitmiştir — ile Odysseia[1] — bitişi aşağı yukarı İs. ö. 700 — arasındaki hem motiflerde hem de düşüncelerde kendini gösteren nesil ayrılığı açık olarak işe karışmaktadır. Sonraları bilimsel felsefenin inceden inceye ele aldığı sorunlar bu destanlarda kapalı bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu destanlarda, ilk - madde'nin ne olduğu hakkında bir soruşturmayı, tektanrıcılığa doğru bir eğilimi, olan - bitenin anlamı üzerine bir araştırmayı buluyoruz. Ozan, insanlar ve insan hayatı üzerine yaptığı sayısız gözlemleri çok kere birleştirerek genel bir yargıya varıyor. Onun daha o zaman Tanrı istencinin insan istenci karşısındaki durumunun ne olduğu sorusunu aydınlatmağa çalışması pek önemlidir (bu, sonraki felsefede istenç özgürlüğü diye adlandırılan sorundur). Homeros'un dünyası baştan aşağı tanrılarla dolu olan esrarlı bir dünyadır ; ancak burada insan istenci'nin de büyük bir önemi vardır, bu istenç kahramanca davranmada olduğu gibi acılara katlanmada da kendini gösterir. Bundan dolayı

ozan olan-biteni Tanrı ile insanın ortaklaşa yaptıkları bir iş olarak anlıyor — bu, zamanımıza kadar yaşayagelmiş bir düşüncedir. Hattâ Odysseia'nın girişinde Baş-tanrı insanların kötülüğün nedenini kendilerinde, kendilerinin işledikleri günahta arıyacaklarına tanrılarda aramağa kalkışmalarını yerer. — Eski Hellen mythoslarında pek çok zulüm hareketleriyle karşılaşılır ; bunun yanmda Homeros'un, insanlık şerefi ve onuru, evliliğin yüksekliği, çocuğun önemi — bunu bize babanın, çocuğunun kendinden daha değerli olmasını özlemesi gösteriyor — üzerine söylediği sözlerin parlaklığı bir kat daha artıyor. Bundan dolayı şair Horatius (Spistula I, 2) Homeros'un ahlâkı Stoalı filozofların birçoğundan daha açık olarak öğrettiğini söyliyebiliyor.

HOMEROS'UN BİLİM-ÖNCESİ FELSEFİ DÜŞÜNCELERİNDEN ÖRNEKLER

İlk öğe-öğretisi

Okeanos (dur) tanrıların babası ve anası Tethys.[2] (XIV, 302)

∴

(Kahramanlardan biri ötekileri azarlıyor :)
«Sizler hepiniz su ve toprak olun.
Herbiriniz burada yüreksiz ve ünsüz oturanlar.[3]» (VII, 99)

En Yüksek Tanrı

Zeus, insanların ve tanrıların babası. (Sık sık rastlanan bir deyiş)

∴

Zeus, kim olursa olsun[4], tanrıların en yükseği ve en iyisi. (XXIII, 43)

∴

(Hektor) tanıdı Zeus'un kutlu terazisini.[5] (XVI, 658)

Olupbitenin niçin'i

Bir vakitler onbinlerce insan soyu eziyorlardı,

Oraya buraya atılarak, geniş-göğüslü toprağı.
Zeus bunu görüp ona acıdı ; derin aklıyla
Düşündü yükünü azaltmayı herşeyi-besleyen toprağın.
Böylece körükledi İlios savaşının zorlu döğüşünü.
Azaltmak istiyordu toprağın yükünü ölümle : Troia ilinde
Göçüp gittiler yiğitler ; geldi Zeus'un dileği yerine.

(Kypria[6] 1)

(Helena kendisinden ve Paris'ten söz ediyor :)
Zeus yükledi kötü kaderi, sonradan da
Şarkılık olalım diye gelecekteki insanlara.[7] (VI, 357)

İnsan hayatının değeri ve değersizliği

İki küp vardır tabanında Zeus'un konağının
Verdiği armağanlarla dolu, kötülüklerle biri, iyiliklerle öteki.
Kime karıştırıp[8] verirse Zeus şimşeklerle eğlenen
Bazan kötüye kavuşur o, bazan da iyiye.
Belâlardan verdiği kimseyi rezil eder.
Uğursuz sefalet güzelim dünyada onu oradan oraya atar,
Dolaşır durur, onu ne tanrılar ne de insanlar sayar.

XXIV, 527)

(Bir benzeti)

Nasılsa yaprakların soyu, öyledir insanlarınki de.
Yaprakları yel yere saçar, başkalarını orman
Tomurcuklanıp yaratır, gelince yeniden bahar.
Böyledir insanların soyu da : biri yeşerir, öteki solar.'
(VI, 146)

∴

Daha geçici hiçbir şey beslemiyor toprak insandan.
(18, 130)

∴

(Akhilleus ölümünden sonra hüküm veriyor :)
Üstün tutarım ırgat olarak yanında çalışmayı,
Yoksul, malı mülkü az bir adamın,
Bütün göçüp giden ölülere hakan olmaktan. (11, 489)

∴

Tanrı istenciyle insan istenci

(Akhilleus) yeniden savaşa katılacaktır,
Ne zaman ki göğsündeki yürek buyuracak ve Tanrı kışkırtacak. (IX, 702)

∴

(Hektor ölümünden önce :)
Eyvah, gerçekten beni tanrılar ölüme çağırıyorlar.

.....Şimdi kader tanrıça bana yetişiyor.[10]
Fakat döğüşsüz ve ünsüz ölmekten korkarım ben,
Geleceklerin de öğreneceği büyük bir işden sonra değil. (XXII, 297)

⁂

(Zeus tanrılar toplantısında konuşuyor :)
«Hayret, nasıl da tanrıları suçlandırıyorlar insanlar şimdi!
Bizlerden geldiğini söyliyorlar kötülüklerin, halbuki kendileri
Kendi budalalıkları yüzünden kısmetten çok acılara katlanıyorlar.
Böylece şimdi de Aigisthos kısmetini aşarak Atreus-oğlunun
Karısını aldı, kendisini de yurda dönünce öldürdü.
Bile bile bastıracak felâketi, zira söylemiştik önceden ona,
Hermeias'ı uzağı-gören Argeiphontes'i[11] yollayarak,
Onu öldürmesin, karısıyla evlenmesin diye,
Zira Orestes öcünü alacak Atreus-oğlunun demiştik,
Büyüyüp de yurdunu özlediği vakit.
Böyle dedi Hermeias, fakat inandıramadı Aigisthos'u
İyiliğini düşündüğü halde ; şimdi toptan çekti hepsinin cezasını.» (1, 32)

⁂

(Savaşta kuşların uçuşunun[12] alâmet sayılmasına karşı :)

Bir tek alâmet en iyi (sayılır) : vatanı korumak. (XII, 243)

∴

Katlanan bir yürek verdiler Moiralar insanlara. (XXIV, 49)

∴

(Odysseus'un şiarı) :

Katlanacağım, acı-görmüş bir yürek var göğsümde, (5, 222)

Soylular ahlâkı

(Bir soylu kişinin şiarı :)

Her zaman en iyi olmak, ötekileri geçmek,
Ataların soyuna leke sürmemek. (VI, 208)

Özgürlüğün değeri

Yavuzluğunun yarısını çeker alır uzağı-gören Zeus
Adamın, kölelik gününün pençesine düşer düşmez.[13] (17, 322)

İnsanlık

Zeus'dan gelirler bütün konuklar ile dilenciler.
Küçük bir armağan da sevindirebilir. (6, 207)

Evlilik

(Andromakhe konuşuyor :)

Hektor, sen benim için baba, saygıdeğer ana
Ve kardeşsin, hem de genç ve güçlü kocamsın. (VI, 429)

Baba ile oğul

(Hektor'un duası :)

Zeus ve öteki tanrılar, dilerim sizden, bu
Benim oğlum, benim gibi Troialılar arasında parlasın.
Öylece yaman güçlü olsun, İlios'a kuvvetle buyursun.
Hattâ şöyle diyen bulunsun : «Ben babasından pek daha yavuz».[14] (VI, 476)

Atasözünü andırır sözler[15]

Nasıl da hep benzeri benzerine götürüyor Tanrı. (17, 218)

∴

Yumuşar yüreği soylu kişilerin. (XV. 203)
Başından geçince anlayışlıdır budala da. (XVII, 32)
İyi değildir buyuranlarm çokluğu. (II, 204)
Kısadır savaşta soluk-alma. (XI, 801)
Ulaştırır amaca Tanrı her şeyi. (XIX, 90)

Notlar:

1. Bu iki eser aynı ozanın değil, fakat aynı ozan-okulunun malıdır. Aşağıdaki örneklerde İlias'ın kitapları Roma sayılarıyla, Odysseia'nınkiler Arap sayılarıyla gösterilecek. — 2. Deniz, biri erkek öteki dişi bir deniz - varlığı olan ilk - tanrı çiftiyle anlatılıyor: buna göre su «(şimdi ve her zaman egemen olan) tanrıların doğurucusudur.» — 3. «Ölmek» demek olan bir anlatım, buna göre insanı kuran öğeler bunlardır. — 4. Tanrının varlığının tam olarak anlatılamayacağına kapalı şekilde ilk işaret etme. — 5. Bu kader terazisinin gösterdiği şeye en yüksek tanrı da boyun eğiyor; karşıl. not 10'u — 6. İlias'dan daha yeni bir destan: Kypros (Kıbrıs) adasında meydana geldiği sanıldığından Kypria adıyla anılıyor. Bu girişteki düşünceyi rationalist olan günümüz şu şekilde anlatırdı: Nüfusun aşırı artışı savaşa götürür. — 7. Burada acı çekmenin anlamı büyük sanatçının bundan uzun zaman yaşayacak bir sanat eseri yaratmasında bulunuyor. — 8. Buna göre hiçbir kimseye yalnız iyilik nasib olmaz. — 9. İnsanca, hatta ruhça olan bütün şeylerle dünyadaki nesneler arasında içten bir bağlılık bulunduğuna inanan Homeros çok kere açık olarak anlatabilmek için benzetiler kullanır ve böylece bu bağlılığı gözönüne koymak ister. — 10. «Moira» yani kader tanrıça çok kere olduğu gibi burada Zeus yahut «tanrılar» yerini tutan bir deyiştir; fakat Zeus'un da daha yüksek bir varlığa bağlı olduğunun gösterilmek istendiği yerler de yok değil (karşıl. örneğin XXII, 208 dev, ve yukarda not 5). — 11. Tanrılar habercisi, Homeros'da neyi bildirdiği kestirilemeyen bu takma adı taşıyor. Atreus-oğlu Agamemnon'dur. Orestes de onun oğlu. — 12. Kuşların uçuşunu endişeyle gözetleyip yorumlayan bir kâhine karşı söylenmiş biz söz. — 13. Yani özgür olmayan insan özgür olarak gücüne sahip kimsenin başardığının yarısı kadar başarır. — 14. Friedrich Nietzsche'nin insanın yalnız soyunu üretmekle kalmayıp «gelişip yükselmesi» gerektiği öğretisi için temel. — 15. Burada derli toplu kısa anlatış dikkate değer.

II. DÜNYANIN DOĞUŞU VE BİÇİMİ ÜZERİNE ESKİ ÖĞRETİLER

Dünyanın meydana gelişi üzerine mythologik öğretilere birçok uluslarda rastlıyoruz ; örneğin doğulu uluslardan Babillilerde, Finikialilarda, Yahudilerde, Perslerde, eski Türklerde, bunu görüyoruz. Bu öğretileri eski Hellenlerinki ile karşılaştırmak, benzerliklerini ve ayrılıklarını ortaya koymak hiç de yararsız değildir. Bu eski Hellen öğretilerinin yazarlarına Aristoteles «ilk theologlar» adını veriyor. Zira mythik düşünmeye bağlı olan bu kişiler için dünyanın meydana gelişi, tanrıların meydana gelişi ile birdi. Bu yazarların bizce bilinenlerinin en eskisi Boiotia'nın Askra kentinden olan Hesiodos (İs. ö. 700 çevresinde)'dur ki Homeros'unkiler gibi heksametron ölçüleriyle yazılmış, «Theogonia» ve «İşler ve Günler» adlı iki eseri günümüze kalmıştır. Bu eski mythologik öğretilerde her zaman gece gündüzden önce gelir. Fakat Hesiodos için karakteristik olan şey meydana gelişteki sıranın inceden inceye düşünülmüş olmasıdır ; kuşkusuz o bu sıralanış için neden göstermiyor. Ona göre önce bir uçurum gibi açılan boşluk demek olan *Khaos* meydana geliyor ; ondan sonra dişi bir varlık olan analar-anası Toprak ile erkek bir varlık, yaratıcı Tanrı Eros ; bundan sonra kısmen doğrudan doğruya kendinden doğurma — topraktan temel varlıklar olan gök, dağlar ve deniz, ge-

ceden ölüm, uyku ve «düşler soyu» nun dünyaya gelişi gibi — kısmen cinsel doğurmalar şeklinde doğurmalar başlıyor. Toprak ananın Gök - Tanrı ile birleşmesi sonunda ilk tek tek göklü tanrılar ortaya çıkıyorlar ; zira Platon'a varıncaya kadar Hellenlerin Tanrısı doğanın yaratıcısı değildir, sadece doğa içinde hükmedendir. Döğüşle biribirinin yerini alan üç tanrı-nesli evrenin yaradılışındaki gelişmeyi gösteriyorlar ; bugünkü kuşak Zeus'un kuşağı olup bu kuşağın Zeus'un emrinde bulunan tanrısal varlıklarla iyiden iyiye dolu olan bu dünyada sonsuz olarak etki göstereceği sanılıyor.

Öteki kosmogonialara orphik kosmogonialar deniyor ; çünkü bunların başlangıcı mythik şarkıcı Orpheus'a dayanmaktadır ; Hesiodos'un öğretisiyle olan benzerliği açıkça görünüyor ise de daha sonraki şekillerindeki tasavvurların pek hayalci oluşunda doğunun etkisi kendini belli ediyor. Dünya yumurtası tasavvuruna başka başka uluslarda rastlanıyor. - Pythagoras'ın öğretmeni, Kykladlar adalarından Syroslu Pherekydes (550 çevr.) 'Theologia'sını daha o zaman düzyazı olarak yazmıştır. Fakat burada Gök Tanrı ile Toprak tanrıçanın öncesiz-bitimsiz var olduklarının düşünülmesinde yukarda adı geçen öğretilerdekinden bambaşka bir ruh seziyoruz. Dünyanın yahut göğün, tanrının dokuduğu yahut işlediği bir elbise yahut bir hırka yahut da bir halı olduğu tasavvuru pek eski, Doğuda bulunan bir tasavvurdur.

HESİODOS'UN «THEOGONIA» SINDAN

Selâm sizlere (Museler), Zeus'un çocukları, bana güzel şarkılar verin.

.....

Söyleyin[1] nasıl önce tanrıların ve toprağın meydana geldiğini
Ve ırmakların, kabarıp gürleyen sonsuz denizin,
Parlayan yıldızların ve yukardaki geniş gök kubbesinin.

.....

Anlatın bana bunları Museler, siz ey konakları Olympos'da onlar,
Baştan beriye ve söyleyin, bunlardan hangisi önce meydana geldi.
Gerçekte Khaos'du en önce meydana gelen, sonra da
Geniş göğüslü Toprak herşeyin daima sağlam durağı
Ve Eros, en güzeli olan ölümsüz tanrıların.

.....

Khaos'dan da Erebos (karanlık) ile kara Gece meydana geldiler.
Geceden de Aither (aydınlık) ile Gün ortaya çıktı,
Bunları o sevişerek birleştiği Erebos'dan gebe kalıp doğurdu.
Toprak ise önce ortaya koydu kendine eşit olan
Yıldızlı Göğü, kendisini sarıp örtsün diye ;
Meydana getirdi büyük dağları, sevimli duraklarını tanrıların ve
Boğazlarla kesilmiş dağlarda yaşayan nymphelerin ;
Yine o dinlenme-bilmez denizi doğurdu, kabarıp gürleyeni,

Pontos'u, arzulayan sevgi olmadan ; sonra da
Göğün eşi olarak[2] doğurdu girdaplı Okeanos'u,
Koios'u, Krios'u, Hyperion'u, İapetos'u,
Theia'yı, Rheia'yı, Themis'i, Mnemosyne'yi,
Altun-çelenkli Phoibe'yi, sevimli Tethys'i.
Bunlardan sonra da en gençleri olarak meydana geldi
kurnaz Kronos.[3]
(dize 104 dev.)
Rheia ise evlenerek Kronos ile doğurdu parlak çocuklar :
Hestia'yı, Demeter'i ve altun-sandallı Hera'yı,
Güçlü Hades'i, evi yeraltında olanı
Yüreği acıma bilmeyeni ve Ennosigaios'u, pek gürleyeni,
Ve düşünceli Zeus'u, tanrılarla insanların başını.[4] (dize 453 dev.)
Aynı kökenden olduklarını tanrılarla insanların. (İşler ve Günler 108).

(En eski kosmos-tasavvuru :)

O kadar toprağın derinliğindedir (yer-altı ülkesi)ne
kadar uzaksa gök topraktan.
Dokuz gece ve gün çünkü tunç bir örs
Gökten aşağı düşerek onuncuda toprağa varırdı.
Yine dokuz gece ve gün tunç bir örs

Topraktan aşağı düşerek onuncuda Tartaros'a varırdı.[5] (Theog. 720).

Orphik kosmogonialardan

Orphik kosmogonia geceden başlıyordu. (Fragm. d. Vorsokr. 1 B 12).

Khaos vardı önce, Gece ile kara Erebos ve geniş Tartaros,
Ne Toprak, ne Hava, ne de Gök vardı. Erebos'un sonsuz kucağında,
Doğuruyor en önce kara-kanatlı Gece yelle döllenmiş bir yumurta,
Bu yumurtadan zamanların dönüp tamamlanmasıyla özleyen Eros çıktı
Sırtında iki altun kanat parlayan, hızı kasırgalara bir olan
Bu da geceye gömülmüş kanatlı Khaos ile eşleşerek geniş Tartaros'da

.....

Önce ölümsüzler soyu yoktu, Eros birleştirmeden önce herşeyi.
Birbirleriyle birleştiklerinde meydana geldi. Gök Okeanos,
Toprak ve bütün bahtlı tanrılarm göçmez soyu. (A 12).

İlk-başlangıç, vücudunda boğa ve arslan başları çıkmış olan, ortada Tanrı yüzü bulunan bir ejderhaymış, omuzlarında kanatlar varmış.. Bu ejderha aşırı büyüklükte bir yumurta meydana getiriyor, yumurta onu meydana getirenin yükü altında ezilerek ikiye bölünüyor. Üstteki bölümü gök oluyor, alttaki de toprak. (B 13).

Syroslu Pherekydes'in Theologiasından

Zas (Zeus) ile Khronos (Zamantanrı) vardılar daima ve Khthonie (Toprak tanrıçası).. (Zas ile Khthonie) düğün yapıyorlar, düğünün üçüncü günü gelince o zaman Zas büyük ve güzel bir atkı yapıyor ve üzerine renk renk toprağı ve denizi ve denizin evlerini işliyor. (Ve Zas Khthonie'ye söylüyor :) «Düğünün olmasını istediğimden seni sayarak bu örtüyü veriyorum. Sana hoş geldin derim eşim olarak!» (7 B 2).

İlk meydana-getiren şey en iyi şeydir. (A 7).

Notlar.

1. Museler Eski Yunanlılara göre şiir esinleyen tanrısal kadınlardır. İnsanların her türlü hünerlerinin Tanrının bir armağanı olduğu Eski-Grek çağının temel kanılarından biridir; bu düşünceye Homeros'un ve Hesiodos'un şiirlerinde her yerde rastlanır. — 2. Anayla oğlun evlenmesi. Eski mythos bu şekilde evlenmeleri bir de kardeşlerin evlenmesini hiç çekinmeden motif olarak kullanıyor (önce Kronos ile Rheia, sonradan Zeus ile Hera). — 3. Kronos'un kurnazlığıyla ilk kuşak olan Uranos (gök) - Gaia (toprak) kuşağını devirip onun yerine geçen bu ikinci tanrılar - kuşağından olanlar arasında şunlar vardır : Hyperion (yükseklikler - oğlu, sonradan Güntanrı Hellos'un ek-adı, Hölderlin tarafından özel ad olarak kul-

lanılıyor). Iapetos (Prometheus'un babası), hak ve hukukun tanrıçası Themis, bellek yetisi tanrıçası Mnemosyne (Muselerin anası) ; Tethys için b. yuk. s. 5. — 4. Bu üçüncü ve sonuncu tanrılar - kuşağıdır, bu da Zeus'un başkanlığı altında sonradan ikinci kuşağı deviriyor. Hestia ocak - ateşi tanrıçası, Demeter ekmeği veren, Hera evlenmeyi gözeten tanrıça, Hades ölüm tanrısıdır : Ennosigaios «yerisarsan» demek olup denizlerin egemeni olarak yerdepremi yapan Poseidon'un adıdır. — 5. Dünya daha burada tam Greklere uyan bir şekilde, düzgün bir yapı olarak düşünülüyor, bu yapıda kutlu dokuz sayısı (birçok uluslarda kutlu bir sayı sayılan üçün üç katı) egemendir. Üç sayısının kutlu oluşu karı - koca ve çocuğu göstermesiyle açıklanıyor.

III. ESKİ ÖZLÜ SÖZLER AHLÂKI

Nasıl birçok uluslar daha erkenden dünyanın doğuşu üzerine düşünmeye başlamışlarsa yine böylece daha gençken özlü sözler şeklinde yaşama kuralları koymuşlardır. Hesiodos'un yukarıda sözü edilmiş olan ikinci ve heksametron nazım ölçüsüyle yazılmış «İşler ve Günler» adlı eseri tamamıyle ahlâksal bir yol tutmuştur : kendi başına gelerek yaşadığı haksızlıktan hız alarak hak ve adaletin halk ile birey için olan önemi üzerine ders veriyor ve insanların gittikçe daha çok soysuzlaşması karşısında duyduğu kaygıların yükü altında ezilmesine rağmen doğru ve hakça çalışmanın getireceği uğur ve bereketi zihinlere yerleştirmeye çalışıyor. Buna bazan kısa özlü söz, bazan uzunca söz dizileri kılığında çeşitli yaşama ve çalışma kuralları ekleniyor. Çiftçinin ve gemicinin işlerini gösteren bir çeşit takvim oluşturan ayrı bölümler bulunuyor.

Halk arasında yaşayan yahut önemli kişilerin malı olan özlü sözleri daha aşağı yukarı İs. ö. 6. yüzyılda kutlu bir sayı olan yedi ile anılan fakat adları pek değişen bilgelere mâlediliyor. Burada Hellen ulusunun ruhuna bizi doğrudan doğruya baktıracak bir kapı açılıyor. Bu sözlerin neye özendiklerine, neden şekillerde taşkınlığı gemleyip ölçülülüğe, büyüklenme ve azgınlığı gemleyip alçakgönüllülüğe varmak öğüdünün tekrarlandığına dikkat etmeli : Hellen sanatının ayırıcı

özelliği olarak hayranlıkla karşıladığımız «karar ölçü» bilinçli bir ruh eğitiminin ürünüdür. Bu yedi bilge gibi adamlar eğiticiydiler. Friedrich Nietzsche şöyle diyor : «Başka ulusların ermişleri var, Hellenlerin ise bilgeleri.»

HESİODOS'UN «İŞLER VE GÜNLER» ADLI ESERİNDEN

Üç kere onbindirler çok-besliyen yer-yüzünde
Ölmez gözcüleri Zeus'un ölümlü insanlar yanında.
Onlar gözetler hak kavgalarını, kötü işleri
Sislere bürünüp dolaşırlar bütün yer-yüzünü.
Bir de genç kız vardır Adalet diye, Zeus'dur babası
Tanır ve sayarlar Olympos'un sahibi tanrılar onu.
Biri onu kırınca haksızlıkla hakaret ederek
Hemen varır oturur yanına babası Kronos-oğlunun
Duyurur hak-tanımaz insanların niyetlerini : sonunda
Halk çeker cezasını beylerin deliliğinin, uğursuz niyetlerle
Eğri yargılarla başka yana hakkı çevirenlerin. (252)

∴

Hakka kulak ver artık, zoru unut büsbütün.
Şu âdeti koydu zira Zeus insanlar için :
Balıklar, karadaki hayvanlar, uçan kuşlar
Yiyecek birbirini, hak yoktur aralarında çünkü,

İnsanlara ise hak yolladı, odur nimetlerin en büyüğü. (275)

Kötülüğü sürüyle elde edebilirsin, kolayca.
Düzdür yolu, pek yakındır yeri ;
Meziyet'in önüne alın teri koydular
Ölümsüz tanrılar ; uzundur diktir yolu
Hem de önce taşlarla dolu, varınca tepeye
Kolaydır ondan sonrası, başta güçse de. (287)
En kusursuzdur kendisi her şeyi düşünüp gören
Neyin ilerisi ve sonu için daha iyi olduğunu,
İyidir iyi söze uymasını bilen kişi de ;
Bir adam ki ne kendi görür, ne de cankulağıyla
Başkasını dinler, o işte yaramaz hiçbir işe. (293)

∴

Çalışmak ayıp değildir asla, çalışmamak ayıptır
Ceza düşünür geniş-görüşlü Zeus Kronos-oğlu. (238)

∴

Çoktur bütün bir kente bir tek kötünün felâket getirdiği
Yanılıp kötü işler işlemesi yüzünden. (240)

∴

Kendine kötülük hazırlar başkalarına kötülük hazırlayan

Kötü öğüdün en çok öğüt-verenedir zararı. (265)

∴

Budalalar bilmiyorlar yarımın bütünden ne kadar çok olduğunu.[2] (40)

∴

Gün bazen bir ana, bazen bir üvey anadır.[3] (825)

(Gaipten haber vermeler)

Şimdiki soy[4] demirdendir ; ne gündüzleri
Dinlendikleri var zahmet ve acıdan ne geceleri,
Soysuzlar ; ezici kaygılar verecek tanrılar.
Fakat yine iyi şeyler katılmış olacak bunların kötülüklerine,
Zeus yok edecek bu soyunu da ölümlü insanların,
Şakaklarında ağarmış saçlarla doğdukları gün.[5]
Ne baba çocuklara uyacak ne de çocuklar babaya
Ne konuk ev sahibini, arkadaş arkadaşı
Ne de kardeş sevecek kardeşi, eskisi gibi.
Çok geçmeden saymıyacaklar yaşlı anababalarını
Hakaret edecekler onlara ağır sözler söyliyerek
Şerirler, tanrıların öcünden çekinmiyenler,
Kocamış anababaya vermiyecekler bakımlarını geri
Güçle hak alanlar ; yıkacaklar birbirlerinin kentlerini.

Ne andına bağlıya değer verecekler, ne âdile
Ne de iyiye. Kötülük işleyeni, haddini bilmeyeni
Daha çok sayacaklar, hak kola kalacak,
Saygı kalkacak ; kötü kişi iyiye zarar verecek
Eğri sözlerle, doğru olduğuna da and içecek.
Yoldaşlık edecek kıskançlık zavallı insanlara
Kötü sözler kötü bakışlarla, sevinerek zarara.
Ve o zaman geniş yeryüzünden Olympos'a doğru
Parlak örtülere bürüyerek güzel vücudunu
Ölümsüzler arasına gidecek, insanları bırakıp
Saygıyla Utanma ; kalacak acılarla kederler
Ölümlü insanlara, çaresi olmıyacak felâketin. (176)

YEDİ BİLGENİN SÖZLERİNDEN[6]

Lindos'lu[7] *Kleobulos* diyor ki : Ölçü en iyi şey. Babayı saymak gerek. Dinlemeyi sevmeli, gevezeliği değil. Yurtdaşlara en iyi öğütleri vermeli. Hazza hükmetmeli. Zorla hiçbir şey yapmamalı. Çocukları eğitmeli. Halka karşı olana düşman gözüyle bakmalı. Kişi dengiyle evlenmeli ; daha yükseği efendin olur, akraban değil.

Atina'lı Solon diyor ki : Hiçbir şeyde aşırı olma- Keder doğuran hazdan kaç. Çabuk dost edinme, edindiklerini de çabuk gözünden düşürme. Hükmedilmeyi öğrenerek hükmetmeyi bileceksin. Yurtdaşlara en hoşa gideni değil en iyiyi sağlık ver. Görünmeyenleri görünenlerden çıkar.

İsparta'lı Khilon diyor ki : Kendini bil.[8] Dostların ziyafetlerine yavaş git, felâketlerine koşa koşa. Düğünleri sade yap. Ölmüşleri bahtlı diye öv. Kendinden yaşlıyı say. Tutkuya hâkim ol. Yasalara uy. Haksızlığa uğrarsan barış, hakarete uğrarsan öc al.

Milet'li Thales, diyor ki : Kefaletin yoldaşı felâket. Kötü yoldan zengin olma. Babadan kötü şeyi kapma. Ana babana ne gibi yardımlarda bulunmuşsan ihtiyarlığında kendin de öylelerini bekle. İşsiz-güçsüzlük üzücü bir şeydir. Kendine hâkim olmama zararlı bir şeydir. Acınmaktan çok kıskanıl. Ölçülü ol.

Lesbos'lu Pittakos diyor ki : Soylu olmak güçtür. Uygun zamanı kolla. Yapmak istediğini söyleme ; başaramazsan gülerler. Başkasında hoş görmediğini kendin yapma.[9] Bahtsızları ayıplama ; çünkü tanrıların öfkesine uğramışlardır. Karaya güvenilir, denize güvenilmez. Kazanç doymak-bilmez. Sana uyanı kazan.[10] Af öcalmadan daha güçlüdür.[11]

Priene'li Bias[12] diyor ki : İnsanların çoğu kötüdür. İşe yavaş giriş, başladığına da sıkı sıkı sarıl. Yanılmamak için çabuk konuşmaktan nefret et ; ardından pişmanlık gelir. Yaptığını düşün. Çok dinle, yerinde konuş. İkna ederek al, zorlayarak değil. İyi bir şey yapmışsan tanrılardan bil, kendinden değil.

Korinthos'lu Periandros diyor ki : Bütünü düşün. Dinginlik güzel bir şeydir.[13] Atılganlık aldatıcı bir şeydir. Kazanç çirkin bir şey. Bahtlılıkta ölçülü ol, bahtsızlıkta düşünceli. Ana-baba'na lâyık olduğunu göster. Dostlarına karşı bahtlılıklarında nasılsan bahtsızlıklarında da öyle kal. Yasaların eski, yemeğin taze olsun.[14]

(Fragmente der Vorsokratiker I 10).

Halk dilindeki özlü sözler

Yapan bulur.[15] — Yaralayan iyi eder.[16] — Güzel şey güçtür.[17] — En iyisi doğmamış olmaktır, olabildiğince erken ölmek ondan sonra gelir.[18]

Notlar:

1. Hak ve adaletin insanlardan değil tanrılardan gelmiş olduğu eski Hellenlerin sarsılmaz bir görüşüdür. — 2. Iyi başarılmış ufak bir parça baştan savma yapılmış büyük bir bütünden daha iyidir demek isteniyor. — 3. Uğurlu bereketli günler vardır, bir de bereketsiz ve uğursuz günler. — 4. Hesiodos insanların gittikçe kötüye doğru gelişmelerinin altın, gümüş, bronz madenlerine karşılık olduğu şeklindeki, aslında Doğudan gelen fakat kendisi tarafından serbestçe bulunmuş düşüncelerle yuğurulmuş olan mythos'u anlattıktan sonra şimdi haldeki «demir soy»a geliyor. Fakat ardından anlatıldığı üzere bu soy da gittikçe soysuzlaşacak, sonunda Zeus insanları yok edecektir. — 5. Bu korkunç mucize insanların daha çocukken ihtiyarlar gibi akıllı olacağını söyliyor ki bu da sağlıksızlığın, doğaya aykırılığın bir işaretidir. — 6. Yedi Bilgeler arasına Solon, daha sonra Lesbos halkının güdücüsü Pittakos, politika adamı Bias, Korinthos hükümdarı Periandros gibi büyük devlet adamlarının da bulunması dikkate değer; bu sağlam eski devirde kendini topluluğun hizmetine verme «bilge kişi» nin ilk ödevidir. — 7. Rhodos adasındaki bir kentin adı. — 8. Bu söz Delphoi'daki Apollon-tapınağının gireğinde yazılı bulunuyordu; Platon'un söylediği üzere anlamı şuydu: «Sadece bir insan olduğunu bil». — 9. Her ethik'in temeli. — 10. Anlamı: sana, varlığına uygun olanı elde etmeye çahş. — 11. Bir kimseyi affeden onun üstüne yükselir; ondan öc alan onun seviyesine iner. — 12. Karşılaştır: Herakleitos bölümü not 27. — 13. Bu iç dinginlik klâsik Hellen sanatının eserlerinde bulunuyor. — 14. Yarı alaylı söylenmiş. — 15. Bu söz için şair Aiskhylos (Khoephoroi 313).

«Kocamışlar kocamışı sözü» diyor. — 16. Delphoi Apollon'unun eski zamanda bildirmiş olduğu bir kehanetmiş; daha önceki söz için pek güzel bir tamamlama. — 17. Sanatçılar ve işçiler Greklerin ilk ve klâsik devrinde buna göre hareket etmişlerdir. — 18. Yüzyıldan yüzyıla geçegelen bu söz «Hellen neşeliliğinin» dayandığı temelin ne kadar karanlık olduğunu gösteriyor.

IV. MİLET'Lİ FİLOZOFLAR

1. Thales

Bilimsel felsefenin, hattâ genellikle bilimin doğduğu yer Anadolu kıyısındaki bir İyonya kenti olan Milet'dir. Hellenlerle Hellen olmıyan halkın yanyana yaşayışının ayrı kuvvette bir fikir yarattığı ve ruha pek ayrı bir canlılık verdiği bu yerde insan daha İs. ö. 6. yüzyılda ilk olarak, pratik yarar için değil de, sadece doğru uğrunda sorularla boğuşmuştur. Bu ise bilimsel çabanın gerçek belirtisidir.

Eski-Hellen filozoflarının canla başla kendini verdikleri ilk sorun dünya sorunu idi : Dünyanın asıl temel maddesi nedir? Bunun nedeni, bunların ruh gözlerinin pek çeşitli görünen dünyayı daha o zaman bir birlik, bir bütün olarak görmesiydi. Doğa felsefesi denen bu felsefenin başlangıcını Aristoteles, Thales adına bağlıyor. Daha Aristoteles zamanında onun öğretisi üzerine sağlam hiçbir haber kalmamıştı ; sadece matematik alanında sağlam bir okul geleneğinin bulunduğu anlaşılıyor. Thales'in soyu sopu da sağlam olarak bilinmiyorsa da, baba tarafının Finikia'lı olması olasılıdır. İnsanca-kişice olarak tasavvur edilen tanrıların dünyada bulundukları zaman filozof için artık geçmiştir : Temel madde olarak Thales suyu alıyor ve bunun içinde tanrısal yaratma gücünün, miknatıs taşındaki çekme kuvveti gibi bir hayat gücünün bulunduğunu düşünüyor.

Dahası var : her şeyin tanrılarla dolu olduğunu söyleyen Thales için dünyada tanrısal olmayan hiçbir şey yoktur.. Bu canlı ve ruhlu madde öğretisi monizmin ta kendisidir. Thales astronomi ve matematik alanlarında da yeni çığırlar açmıştır. Hellenliğin bu gençlik çağında bilim daha tam bir birlik ve bütünlük gösteriyordu.

Bildiriler (Haberler)

Thales'in babası Eksamyes, anası Kleobuline olup Finikia'lı[1] ve Kadmos ile Agenor çocuklarının en soyluları olan Thelidler soyundan idi. Thales Finikia'dan sürülen Neileos ile birlikte Milet'e geldiğinde kendisine yurtdaşlık hakkı veriliyor ; çoğunluğun bildirdiğine göre Thales orada-doğma bir Miletliymiş. Bazılarına göre hiçbir yazı bırakmamıştır ; ona mâledilen «Gemici astronomisi» nin Samos'lu Phokos'un olduğu söyleniyor. Apollodoros[2] onun 39. olympiad'ın ilk yılında (İs. ö. 624) doğmuş olduğunu söylüyor ; 78 yaşında ölmüştür, çünkü (Apollodoros'a göre) 58. olympiad içinde (İs. ö. 548-5) ölmüştür, Kroisos[3] zamanında yaşamıştır. (11 A 1).

(Herodotos anlatıyor :) Soyunun başlangıcına göre Finikialı olan Miletli Thales'in İonialıların Teos'da — Teos İonianın ortasıymış — bulunacak bir tek yönetme kurulu olmasını, öteki kentlerin ahalisiyle birlikte sadece bucak imişler gibi tanınmalarını istemesi, İonianın yıkılmasından önce yararlı bir öneriydi. (A 4)

(Aristoteles söylüyor :) İlk olarak felsefe ile uğraşanların çoğu bütün nesnelerin ilk-temelinin yalnız madde şeklinde olduğunu sanıyorlardı ; kendisinden varolan bütün şeylerin çıktığı ve ilk olarak ondan meydana

geldiği ve yok olarak sonunda ona döndüğü şeye — temel varlık olduğu gibi kalıyor, yalnız halleri değişiyor — öğe diyor, bunun varolanların ilk-başlangıcı olduğunu söylüyor ve bundan dolayı, bu şekildeki yaratılış olduğu gibi kaldığından, hiçbir şeyin meydana gelmediğini, hiçbir şeyin yok olmadığını düşünüyorlar... Böyle olan ilk-temelin sayısına ve şekline gelince hepsi aynı şeyi söylemiyorlar, bu çeşit felsefenin asıl başı olan Thales — ötekilerin (daha sonrakilerin) tersine — bunun su olduğunu söylüyor — bundan dolayı toprağın suyun üzerinde bulunduğunu anlatıyor — ; belki de bu varsayımına bütün varlıklarm besininin nemli olduğunu ve sıcağın kendisinin de bundan çıktığını ve onunla yaşadığını görerek varıyor — her şeyin ilk-temeli ise kendisinden her şeyin meydana geldiği şeydir — işte bu yüzden bu varsayıma varıyor ve bir de bütün nesnelerin tohumlarının yaratılışının nemli olmasından. Su ise nemli şeylerin tabiatının ilk-temeli (arkhe) dir. Çok eskilerin, bugünkü kuşaktan çok önceleri yaşamış ve ilk olarak tanrılar üzerine düşünmüş olanların doğa üzerine bu şekilde düşünceler yürüttüklerini söyleyen kimseler de var ; çünkü, bunlar Okeanos ile Tethys'i[5] meydana gelişin babası ve anası, Tanrıların andını da kendilerinin Styks[6] adını verdikleri su yapıyorlar ; en saygıdeğer şey en yaşlı olan şeydir, and ise en saygıdeğer şeydir. (A 12).

Yerdepremi üzerinde yeryüzünün bir gemi gibi yüzdüğü suyun kımıldamasıyla oluyormuş.[7] (A 15)

Thales herşeyin tanrılarla (daimonlarla) dolu olduğunu sanıyordu. — Miknatıs taşının, demiri çektiğinden dolayı, canlı olduğunu söylüyordu. (A 22. 23)

Onun ilk astronom olduğu anlaşılıyor. — (Herodotos anlatıyor : Lydia hakanı Alyattes ile Media hükümdarı Kyaksares arasmdaki savaşda) boğuşma iyice

başladığı sırada birdenbire gündüz gece oluyor (28.5. 585'deki güneş tutulması). Günün bu değişmesinin olacağını Miletli Thales sınır olarak bu yılın dönümünü (yaz gün dönümünü) önceden koyarak önceden İonialılara söylemişti.[8] Bu zaman içinde de gerçekte bu değişiklik olmuştu. (A 1. 5)

(Aristoteles'in öğrencisi Eudemos'un matematik tarihine göre :) Nasıl Finikialılarda ticaret değiştokuş dolayısıyla sayıların tam olarak bilinişi başlamışsa böylece.. Mısırlılarda da geometri.. bulunuyor.[9] Thales Mısır'a gelerek ilk defa bu bilimi Hellas'a getiriyor ; kendisi de birçok şey buluyor, birçok şeylerin de kendisinden sonra gelecekler için temellerini atıyor. — Bir dairenin çapla iki eşit bölüme ayrıldığını ilk olarak o göstermiş. — Her ikiz kenar üçgenin taban açılarının eşit olduklarını söylemiş ; bunu yaparken eskice bir deyişle eşit yerine «şekilce benzer» demiş. — Birbirini kesen iki doğruda ters açıların eşit olduğu teoremini ilk bulan Thales imiş. — Denizdeki gemilerin aralarındaki mesafeyi onun hesapladığı söyleniyor (ikinci kongruens teoremi yardımıyla). — (Başka kaynaklara göre :) İlk olarak daire içine dik açılı bir üçgen çizmiş.[10] — Ehramları (Pyramid'leri) gölgemizin büyüklüğü kendimiz kadar olduğu zamanı bekleyerek gölgelerinden ölçmüş. (A 11. 20 ve 1. ek)

2. Anaksimandros

Mitolojik düşünürlerin bakışı kuşakların ve zamanların birbirini kovalayışına, dünyanın meydana gelişine çevrilmiş bulunuyordu ; bilimsel araştırıcı aynı zamanda başka bir şey daha bulmaya çalışıyor : bu şey değişen ve birbirinin yerini alan ardında dünyada hep

kalan şeydir, dünyanın varlığıdır. Thales bunu belli bir öğede bulduğu halde öğrencisi ve arkadaşı Anaksimandros bunu madde bakımından iyiden iyiye belirlenemeyen — bizim «töz» *(substantia)* kavramımıza yaklaşan — bir şeyde buluyor ve ne zaman ne de yer bakımından sınırı olmayan bu şeye *apeiron*, yani sınırsız-şey adını veriyor. Daha bu eski Yunanın bakışı sonsuzluğa uzanıyor. Sonsuz, öncesiz-bitimsiz maddenin sonsuz olarak yeniden kendine kendisinden şekil verdiği ileri sürülüyor, hattâ daha ileri gidilerek bu sınırsız meydana-gelme ve yok-olma için ilk defa olarak, daha henüz mitolojik nitelikte olmakla birlikte insanın içini sarsan ulu bir yasa ortaya atılıyor : her nesneye ve herbir varlığa zaman belli bir yaşama ölçüsü ayırmıştır, sonra o çekilip gidecek, gelene «haksızlığının», yani hükmetme dileğinin cezasını ödeyecektir. Başlı başına var-olma dileği, «ben» isteği de yine kendinin yok olmasına yol açar. Goethe'nin Mephisto'su haklıdır : «Doğan her şey ölmeğe mahkûmdur».

Düşünce tarihi bakımından önemli olan ve sağlam kaynaklardan öğrenilen bir sürü tek tek düşünceler sonunda Anaksagoras'a gelip dayanıyorlar. Bunların en önemlisi «*kosmos*», yâni inceden inceye bölümlendirilmiş düzenli güzel bir yapı olarak dünya düşüncesidir. Aslında «düzgün ziynet» demek olan bu sözcüğü *universum*, yâni dünya bütünü için ilk kullanan belki o olmalı. Gerçekten Hellence olan bu düşünceyi insanlık ondan sonra yitirmemiştir.

Bildiriler

Anaksimandros Praksiades'in oğlu olup Miletlidir. Thales'in dinleyicisi (öğrencisi ve arkadaşı) idi. —

Apollodoros onun 58. olympiad'ın ikinci yılında (İs. ö. 547-6) altmış dört yaşında olduğunu ve az sonra da öldüğünü söylüyor. — Anaksimandros Milet'ten (Karadeniz kıyısındaki) Apollonia'ya giden göçmenlere başkanlık etmiştir.[11] (12 A 1-4)

Tanıdığımız Hellenler arasında ilk olarak doğa üzerine yazılmış bir yazı yayımlamak cesaretini göstermiştir.[12] — Ilk olarak meskûn dünyanın bir levha üzerine resmini yapmağa kalkışmıştır.[13] — Gnomon'u (gök ölçüsü) da ilk olarak o bulmuş ve Lakedaimonia'daki gün-dönümlerini ve gece-gündüz eşitliğini gösteren güneş saatinin yanına dikmiştir. — Ayrıca gök küresi de yapmıştır. — Anlatılageldiğine göre[14] güneş ekliptiğinin eğriliğini anlamıştır ki bu da (gök-bilgisi için anlayış) kapı (sını) açmak demektir. (A. 7. 6. 1. 5)

«Doğa» adlı eserinden

Varolan nesnelerin başlangıcı (arkhe)'nın apeiron (sınırsız şey) olduğunu söylemiştir. (Bu başlangıç maddesi olarak ne suyu ne de öğe denen şeylerden her hangi birini değil de kendisinden bütün göklerin ve bu göklerdeki dünya (kosmos)'ların meydana geldikleri, sınırsız başka bir tözü düşünüyor.)[15] Varolanlar nelerden meydana gelmişlerse zorunlu olarak yok olup onlara dönerler ; zira onlar birbirlerine zamanın düzenleyişine göre haksızlıklarının cezasını ve kefaretini öderler. — Apeiron kocamaz, ölmez, yok-olmaz (A 9. 11. 15 B 1-3)

Tamamlayıcı bildiriler

Bir'den (apeiron'dan) içinde bulunan karşıtların

ayrılıp çıktıklarını söylüyor. — Bu karşıtlar sıcak, soğuk, kuru, yaş v.b. imiş. — Sonsuz sayıda kosmoslar varsayıyor. — Sonsuz sayıdaki göklerin (kosmosların) tanrı olduğunu bildiriyor. — Ona göre meydana geliş bitmez.[16] (A 9. 17. 14)

Soğukla sıcağın öncesizlikten beri varolan doğurucu nesnesi bu bizim dünyamızın meydana gelişinde ayrılmış ve bundan yeryüzü çevresindeki havayı bir ağacın kabuğu gibi saran bir alev küresi meydana gelmiş ; bu küre parçalanıp da birtakım daireler halinde toplandığı zaman güneş, ay ve yıldızlar onun yerini almışlar.[17] — Güneşin çizdiği daire dünyanın 27 misli, ayın ki de 19 (18 + 1) misli imiş ve en yukarda güneş, ondan sonra ay, en aşağıda da çakılı ve gezici yıldızların çenberleri bulunuyor imiş.[18] Anaksimandros yeryüzünün boşlukta ve kosmos'un merkezinde bulunduğunu söylüyor. — Yeryüzü şekil bakımından silindir biçiminde (sütun taşına benzer) imiş, yüksekliği genişliğinin üçte biri kadarmış.[19] — İki düz yüzden biri üzerinde biz yürüyoruz, öteki bunun tam karşısında bulunuyor. (A 10. 11. 26)

İlk canlılar dikenli kabuklara sarılı olarak yaşlık içinde meydana gelmişler, yaşları ilerleyince kuru yere çıkmışlar, kabuğun çepeçevre yırtılması ile kısa bir zaman başka bir şekilde yaşamışlar. — Başlangıçta insanların başka kılıktaki canlı varlıklardan meydana geldiğini söylüyor, çünkü ötekiler az zamanda kendiliklerinden yiyeceklerini buluyorlar, yalnız insan uzun süren bir bakıma gereksinme gösteriyor ; bundan dolayı başlangıçta da kendini bu şekliyle kurtarıp yaşatamazdı. — İnsanların ilk önceleri balıklar içinde meydana geldiklerini ve köpek balıkları gibi büyüdüklerini ve kendilerine bakabilecek hale geldikten sonra karaya el attıklarını anlatıyor.[20] (A 30. 10)

3. Anaksimenes

Bilimsel araştırmayı Milet'de üç kuşak boyunca izleyebiliyoruz ; ondan sonra araştırma zinciri kopuyor; bu kopuşun nedeni Herodotos'un (V 28) «İonia'nın süsü» dediği Milet'in 494 yılında Persler eliyle yıkılmasıdır. Anaksimandros'un genç yoldaşı Anaksimenes onun ve Thales'in düşüncelerini toplayıp bir fizik teorisi kurmuştur ; bu kuram dünyanın meydana gelişini daha kavranılır kılmak istiyor. Fakat yine o ana-töz diye kabul ettiği biricik öğeyi yani havayı (aer) tanrı olarak, tanrı gücüyle dolu olarak düşünüyor, böylece dünyanın meydana gelişi bu biricik tanrıyla-bir mad. de'nin değişmesi demek oluyor. Anaksimenes'in dünya görüşü de böylece, doğallıkla materyalist ve naturalist bir anlamda, bütün bütün monistçe - pantheistçe bir dünya görüşüdür.

Anaksimenes kendine özgü fizik düşünceleri bakımından zengin bir kimsedir. «Çakılı yıldız» deyimini ilk kullanan o olduğu gibi ilk olarak ay tutulmasının doğru açıklanışını o yapmış ve ilgilendirici bir deprem kuramı ortaya koymuştur.

İnsan vücudunu kosmos-vücuduyla karşılaştırmasına gelince bu düşünceyi eski Pers hekimlerinin öğretisinden alarak kendi kuramına bağlamıştır. Kim olduğu bilinmeyen ve Milet filozoflarının düşüncelerini kullanan bir eski İonialının kosmolojisi dünya bütünü ve insanlar üzerine olan bu tuhaf düşünüşü iyiden iyiye göz önüne seriyor. Bu kosmolojide yedi sayısının gücü üzerine Babillilerin kurdukları hayaller de açıkça görünüyor. Aşağıya aldığımız parça doğulu düşüncenin İs. ö. 6. yüzyıl İyonya'sı üzerindeki hâkimiyeti için bir örnektir ; sonradan Hellen biliminin gücü bu düşünceyi yeniyor.

Bildiriler

Eurystrastos'un oğlu Miletli Anaksimenes arkadaşı olduğu Anaksimandros gibi yaratılış (doğa) tözünün (substantia) bir tek ve uçsuz-bucaksız olduğunu, fakat onun dediği gibi belirsiz değil de belirli olduğunu söylüyor ve buna hava diyor.[21] Bu hava seyreklik ve sıklık bakımından niteliklerine göre ayrı ayrıymış. Seyrekleşince ateş haline gelir, sıklaşınca önce yel, sonra bulut, daha çok sıklaşınca su, sonra toprak, sonra taş ve bütün ötekiler de bunlardan olurmuş. O da hareketin sonsuz olduğunu, onun sayesinde değişmenin meydana geldiğini kabul ediyor. — Maddenin büzülen ve sıklaşan şeyinin soğuk olduğunu söylüyor, seyrek ve gevşek olan şeyinin ise sıcak. — Hava tanrı imiş. — Her şey havadan meydana geliyor ve her şey yine dağılıp hava oluyormuş. (13 A 5. B 1. A 10. B 2)

Çiviler gibi yıldızlar kristal gökyüzüne çakılıdırlar ; yıldızlar yeryüzünün altına doğru değil de, tıpkı keçe külâh başımızın etrafında dönüyormuş gibi, yeryüzü çevresinde hareket ederler.[22] — Güneş bir yaprak gibi yassı imiş.[23] Ayın ışığını güneşten aldığını ve ay tutulmasının ne şekilde olduğunu ilk olarak Anaksimenes bulmuştur. — Yeryüzü tepsi şeklinde imiş, yassılığından dolayı havanın üzerinde duruyor imiş.[24] (A 14. 7. 15. 16. 20)

Anaksimenes yer depreminin nedeninin yeryüzünün kendisi olduğunu, dışardan bir şey onun üzerine düşerek onu harekete getirmediğini, bunun onun içinde ve onun içinden olduğunu söylüyor. Ya sıvının gevşettiği yahut ateşin kemirdiği yahut (içindeki) havanın şiddetinin sarstığı birtakım parçaları yeryüzünden kopup düşürüyorlar imiş... Tıpkı eski yapılarda hiç sarsılmadıkları halde birtakım kısımların ağırlıkları kuvvetleri-

ni aşınca düşmesi gibi, bu bütün yapıda da eskilik dolayısıyle parçalar gevşiyor, gevşeyip ayrıldıktan sonra da düşerek yukardaki bölümleri sarsıyorlar. (A 21)

Büsbütün hava imiş insan (sıklığı az veya çok) ; ruh havadan imiş.[25] (A 22. 23)

Eserinden

Nasıl hava olan ruhumuz bizi hükmü altında birarada tutuyorsa bütün kosmosu da (bütün dünya düzenini de) soğuk ve hava öylece sarıp tutar. (B 2)

4. Tanınmayan bir eski İyonyalının kosmologiasından

Dünya-bütünü içindeki ilk düzen (dıştan ilk, en dış) ayrılmamış (öğe) yapısıdır (yani firmament) ; ikinci düzen güneş parlaklığını geri atan yıldızlarınki ; üçüncüsü sıcaklığı içinde tutan güneşin dolaştığı küre ; dördüncü düzen büyüyerek tamamlanan küçülerek yok olan ayınki ; beşinci bölüm yağmur ve şimşekleri, gök gürültüsünü, doluyu ve karı meydana getiren havanın birleşmesi ve dizilişidir. Altıncı denizin yaş bölümü ile ırmakların, çeşmelerin ve kaynakların ve bataklıkların yaş bölümüdür ; yedinci üzerinde canlıların ve bitkilerin bulundukları toprak olup her şeyi besler, sudan meydana gelmiştir. Böylece bütün evrenin bağlantılarının yedi bölümlü bir düzeni vardır... Yeryüzü ve en yukardaki düzen (kosmos) yaratılıştan durgundurlar; ötekilerin ise dönüp dolaşma yolları vardır. Kosmos'un ortasında duran, içinde ve altında yaşlık bulunan yeryüzünü hava kaldırır, böylece aşağıda bulunanlar

için bizim bu yukarısı aşağı, aşağısı da yukarıdır. Ortada bulunan (yeryüzü ile gökyüzü arasında) ay ise bütün ötekilerini uygunca birbirine bağlar.

Durgun duran ve kımıldamayan, kosmos'un ortasında bulunan yeryüzünün sert ve taştan olan bölümleri (insanın) doğadan duygusuz ve hareketsiz olan kemiklerinin örneğidir ; taşlı bölümleri saran (yani topraktan olan) bölümler insanların kolay dağılan etleridir ; yerin içindeki sıcaklık ve yaşlık insanın iliği, beyni ve tohumudur. Suyun ırmak suyu olarak benzeri damar ve damarlardaki kandır, bataklık suyu olarak da sidik torbası ile oturak yeridir. Hava insanın soluğuna benzer. Ay diyaframın yerini gösterir (ikisinin yerleri aynıdır). İnsanın sıcaklığı kosmos'da olduğu gibi iki yerde bulunur ; güneşin ışınlarından biraz toprağa karışmıştır ve bu içuzuvlardaki ve damarlardaki sıcaklığa benzer, kosmos'un daha yüksek yerlerinde bulunan sıcaklık ise yani yıldızların ve güneşin bulunduğu kesimdeki sıcaklık deri altındaki sıcaklığa benzer ; et çevresinde bulunan ve hızlı harekette parlayan (kızaran) bu sıcaklık yukarda gökte gördüğün Jupiter yıldızı gibi renk değiştirir ; Arkturos[26] yıldızı ise insanda öfkeyi ve güneşin beslediği sıcaklığı yaratır. Bütün kosmosu saran ayrılıp örgenleşmemiş gökyüzü yığını ise derinin serin kuruluşu gibidir.

Bütünün ve bölümlerinden herbirinin yaratılışı işte budur. (Günümüze geçegeldiği yer : Pseudo-Hippokrates Yedi sayısı üzerine böl. 1. 2. 6)

Notlar:

1. Yunan efsanesine göre Fenikeliler, bir Hellen olan Kadmos'un soyundan türemişlerdir — 2. Burada ve arttan gelende çok kere adı geçen kronist Apollodoros İs-

kenderiyeli bir bilgindir ; zaman hesabıyla dört yıllık bir devreyi gösteren olympiad ölçüsünü kullanıyor. Aşağıda karşılaşılan bütün olympiad hesapları onundur. — 3. Lidya kıralı Kroisos. — 4. Pers kıralı Kyros (Kuruş)'a karşı. Demek oluyor ki o zamana değin tek başlarına yaşayan Iyonya kentleri birleşip bir devlet kuracaklardı. — 5. Karşılaştır. yuk. böl. I. not 2. — 6. Homeros tanrıları yeraltı ülkesinin esrarlı ve karanlık bir çayı olan Styks'ün adını anarak yemin ederler. — 7. Demek oluyor ki artık bunu yapan «Yeri sarsan» Poseidon değil. — 8. Herhalde Babilde yapılmış olup pek eskiden beri yürütülen güneş tutulması listelerine dayanarak ; Thales sadece genel olarak güneş tutulmasının o yılın yaz gün-dönümünden önce olacağını bildirebiliyordu. — 9. Fakat sadece iş alanında kullanılmak üzere ; matematik bilimi diye bir bilimi ilk ortaya koyanlar Hellenlerdir. — 10. Thales teoremi denen şey : çapı gören çevre açısı bir dik açıdır. — 11. Eski Hellen araştırıcılarının hayata ne kadar bağlı olduklarının gösteren bir örnek. — 12. İlk defa olarak bir felsefî yazı yayımlayan buna göre Thales değil Anaksimandros'dur. Arttan-gelendeki «ilk olarak» sözüne de dikkat edile. — 13. yani ilk yeryüzü haritası. — 14. Bu bildirilegelenin doğruluğu şüphelidir. — 15. Kere içindeki cümle antik bir açıklamadır. — 16. Bu sonsuz sayıdaki dünyalar birbiri ardından meydana gelmiş olarak düşünülüyorlar ; Anaksimandros'un bu kosmosların aynı zamanda var olduklarını kabul ettiğini bildiren başka bir gelenek var ise de atomculuktan önce böyle bir şeyin yapıldığı düşünülemez. — 17. Bu kuram Kant-Laplace dünyanın doğuşu öğretisinin en eski şeklidir. — 18. ve 19. Bu, Anaksimandros'un dokuz sayısı yardımıyla pek düzenli olarak kurulmuş olan «kosmos»udur (böl. II not 5): silindir şeklinde olan, genişliği yüksekliğinin üç misline varan dünyamız devlik yer içinde serbest olarak süzülmektedir ; merkezden dünyamızın yarı çapının $3\times3 = 1\times9$ misli uzaklıkta —doğulu örneklere uyularak hâlâ en alttaki olarak kabul edilen— yıldızlar küresi dönmektedir, 2×9 yarıçap uzaklıkta ay küresi, 3×9 yarıçap uzaklıkta güneş küresi bulunmaktadır ve bu kürelerin herbiri dünyanın (yeryüzünün) yarı çapı genişliğindedirler ; hepsi birden tam bir küre yapısı.Tek tek hususlar ve tek tek

karşıkoyanlar bir kıyıya bırakılacak olur ise bu tasavvurun hükmü Kopernikus'a kadar sürmüştür. Bu kosmos'un ötesinde «sınırsız» şekillendirilmemiş madde bulunuyor. — 20. Bu, türlerin meydana gelişi teorisinin ilkel bir şekli. İnsanın hayatının uzun bir kısmında yardıma muhtaç olduğu bugün de antropolojide tartışma konusudur. — 21. Hellence deyim açık değil. — 22. Anaksimandros'un tersine Anaksimenes en yüksek yeri yıldızlara veriyor: doğruya ancak zorlukla ulaşılabilir! Keçe külâh başta dikine değil de arkaya doğru eğilmiş olarak duruyor; bu benzetiş (Anaksimenes'in yaşadığı) bölgenin meridyen çizgisiyle gök küresinin kurdukları açının gözümüzün önünde canlanması için seçilmiştir (Berger, Geschichte der wissenschaftlichen Erdkunde der Griechen, 2. Auflage, s. 79 da doğru olarak bu şekilde açıklıyor). — 23. Bu çocukça tasavvurlar bugün bir yana atılmıştır, bizim fiziksel tasavvurlarımızın başına gelecek olan bir akibet. — 24. Bu tasavvur 18. yüzyılda hâlâ sürmekte idi. — 25. Bütünün anlaşılması için bak. s. 41. — 26. Burada yıldızların insan üzerine doğrudan doğruya etkileri olduğunu düşünen bir Doğu astroloji tasavvurunun izi var.

V. PYTHAGORAS VE ESKİ PYTHAGORASCILAR

Ünlü bir mücevher yontucusunun yani bir sanatkârın oğlu olan Pythagoras'ın yurdu Samos (Sisam adası) da İonia'nın bir parçası idi, fakat Pythagoras oradan ayrılarak Hellen düşünce çırasını batıya, karşı-yakaya geçiriyor. Öğretisini yalnız sözle yaydığından kişiliği daha erkenden bir esrar perdesine bürünmüş, kendi düşünceleri güç anlaşılır bir duruma girmişlerdir. Fakat geçegelenler eleştirici bir gözden geçirmeye uğratılacak olursa üç şey açık olarak çıkar. Bunların birincisi tamamıyla kişisel olarak duyduğu ruh göçü öğretisidir. Bu ruhun göçtüğü düşüncesi Hindistan'dan çıkma ise de Ptyhagoras bunu kosmos'un kanunluluğunu ileri süren yeni Milet öğretisi ile birleştiriyor : kosmik hareketin öncesiz-sonrasız çemberine şimdi insan ruhunun tunçtan, hiç-şaşmayan bir kanuna uyarak çeşitli insan ve hayvan şekillerinden geçerek aynı şekle dönüşünün çemberini karşılık kuruyor. Pythagoras'ın yine Doğudan aldığı bir şey daha var : öğretisinin karşıtlıkları dünyanın kurucu ilkeleri olarak gören ikinci esaslı düşüncesinin esini İran'dan gelmedir. Fakat burada da Hellen'in başkasından aldığını kesin bir tarzda değiştirip ona başka bir kılık verdiğini görüyoruz. Şimdi aynı karşıtlık sayılar dizisinde, tek ve çift, rational ve irrational sayılarda görülüyor. Bunlar

arasındaki köprü harmonia, yani aralarında belli bir ilişki kuran uyarlık, uygunlukdur. Musikideki harmonia da tamamıyla sayıya dayanır, çünkü, tellerin yahut borunun uzunluğu ile çıkan ses arasında belli bir ilişki vardır. Bu buluşunu Pythagoras yıldızlar, güneş ve ay küresinin yeryüzüne olan uzaklıklarına uyguluyor ve böylece kosmos onun için uyumlu sesler veren bir birlik oluyor. Pythagoras'ın sayının dünyanın asıl şekil ilkesi olduğu tarzındaki derin anlamlı öğretisinin geliştirilmesini ilerde (böl. X da) göreceğiz.

Pythagoras'ın başardığı üçüncü fikir işi felsefî bir yaşama topluluğu olan, giriş ve yaşayış için sıkı kayıtları bulunan ve bir tarikatı andıran okulunun kuruluşudur ; bu hususdaki tanıklıklar daha sonraki zamandan kalmadır (bak. böl. X). Matematik ile tıbbın daha baştan beri öğretilen en önemli nesneler arasında bulunduğunu buraya koyduğumuz tanıklıklar gösteriyorlar. Kosmos'u, insan vücudunu ve insan ruhunu aynı zamanda bakışıyla kavrayan bir filozof olan büyük hekim Kroton'lu Alkmeon da Pythagoras'ın doğrudan doğruya öğrencisi idi.

Pythagoras üzerine en eski tanıklıklar

Ksenophanes[1], Pythagoras üzerine olup ta günümüze kalmamış olan başka hikâyelerden sonra şöyle diyor :)

Bir köpeğe işkence edilirken geçiyormuş.

Acıyıp şu sözleri söylemiş :

«Dur, vurma artık! Dost bir kişinin ruhu var

Bunda, tanıdım onun sesini duyunca.» (21 B 7)

(Empedokles[2] :)

Vardı onlar arasında üstün bilgili bir kişi,
En büyük fikir hazinesine sahip olan,
Her türlü bilgece işlerden en çok anlayan.
Uzanınca yukarı zekâsının bütün gücüyle
Kolayca görüyordu bütün varolanların herbirini
İnsanların onuncu ve yirminci göbeğine kadar. (31 B 129)

(Pythagoras'a atfedilen bir söz :)

«Bir gün gelecek ben elimdeki bu değnekle yine karşınızda ders vereceğim.»

(Herodotos :)

İnsan ruhunun ölmez olduğunu, vücut yok olunca her defasında meydana gelen başka bir canlı varlığa girdiğini, topraktaki, denizdeki ve havadaki bütün varlıkları dolaştıktan sonra da yeniden o zaman doğan bir insan vücuduna girdiğini ve onun bu dolaşmasının 3000 yıl sürdüğünü anlatan bu öğretiyi ilk olarak ortaya atan Mısırlılardır. Birtakımı erkenden birtakımı daha sonradan olmak üzere bu öğretiyi kendi malları imiş gibi kullanan Hellenler olmuştur. Bunların adlarını biliyorsam da yazmıyorum.[3] (14, 1)

(Herakleitos :)

Mnesarkhos oğlu Pythagoras herkesten çok soruşturma ve araştırmalarda bulunmuş ve bu yazıları seçerek kendi felsefesini kurmuştur : çok-şey-bilme yani oyun-etme. — Çok-şey-bilme akıllı olmağı öğretmez ; öyle olsa Hesiodos'a, Pythagoras'a ayrıca da Ksenop-

hanes'e ve Hekataios'a öğretirdi. — Pythagoras yalanların başıdır.[4] (22 B 129. 40. 81)

Demokritos, Pythagoras'ı aynı addaki eserinde hayranlıkla anıyor. (14, 4)

(İsokrates :)

Bugün de (İsokrates zamanında) kendilerini Pythagoras'ın öğrencileri olarak gösterenlere karşı, sustukları halde,[5] söz söylemede büyük ünü olanlardan çok hayranlık duyuluyor. (14, 4)

(Syroslu) Pherekydes[6] Pythagoras'ın öğreticisi idi. Hastalanmış, Pythagoras eliyle Delos adasında toprağa verilmiştir. — Pythagoras 40 yaşındayken Polykrates'in tiranlığının çok sertleştiği, özgür düşünceli bir insan için bu istibdat idaresine dayanmanın iyi olmayacağını görerek İtalya'ya geçmeğe karar vermiştir. — Pythagoras'ın olgunluk çağı 60. olympiad'a (İs. ö. 540 - 537 yıllarına) rastlar, okulu ise dokuz, hattâ on öğrenci kuşağı boyunca yaşayadurmuştur. — Sokrates gibi o da (yazı) yazmamıştır. (7 A 1. 4. 14, 8. 10. 18)

S o n r a k i g ü v e n i l i r b i l d i r i l e r

Pythagoras Zerdüşt'ün[7] yanına varmış, bu da ona varolan şeyler için başlangıçtan beri iki nedenin, anayla babanın, bulunduğunu, babanın ışık olduğunu ananın karanlık olduğunu, ışığın bölümlerinin sıcak, kuru, hafif, hızlı, karanlığınkinin soğuk, yaş, ağır ve yavaş olduğunu anlatmış. Bütün dünya bunların, erkekle dişinin, bir araya gelmesiyle kuruluyormuş. — (Aristoteles bildiriyor :) Birtakım Pythagorascılar çift çift anarak on ilk-temel bulunduğunu söyliyorlar : sınırlı ile sınırsız, tek ile çift, bir ile çok, sağ ile sol, dişi ile erkek, duran ile kımıldanan, doğru ile eğri, ışık (aydın-

lık) ile karanlık, iyi ile kötü, kare ile dikdörtken (mustatil) rational ile irrational).[8] (14. 11 ve dev. 24 A 3)

En güzel şey : harmonia (uyum) — Bütün gök uyum ile sayı imiş. — (Aristoteles söyliyor :) Birtakım kimselere göre bu kadar büyük cisimler hareket ederken ses çıkması gerekir, çünkü, yığınca da denk olmadıkları o hızla da yol almadıkları halde bizim dünyamızdaki cisimlerde de bu görülüyor. Güneş ile ay, üstelik sayıca ve yığınca bu kadar büyük olan yıldızlar bu hızla ve bu dönüşle döndüklerinde akla hayale sığmayacak büyüklükte bir sesin çıkmaması olamaz.[9] — Bunları ve bir de (ayrı ayrı) aralıklara dayanan hızların musikice bağıntıları olduğunu kabullendiklerinden yıldızların çepeçevre dönmelerinden doğan sesin harmonialı olduğunu söyliyorlar. — (Pythagorascılara göre) bütün kosmos'a harmonia, *quarte, quinte* ve *oktave* hükmeder.[10] — Pythagoras'ın kendisi bütün evrenin ahengini dinliyordu, çünkü o kürelerin ve bunlar üzerinde dönen yıldızların hep birlikteki uyumunu anlıyordu, biz ise bunu yaratılışımızın zayıflığı yüzünden işitmiyormuşuz. — (Eski Pythagoracılardan Petron'a göre) 183 dünya olup bunlar her yanında 60 dünya bulunan bir üçgen şeklinde dizilmişlerdir. Geri kalan üçten herbiri üçgenin köşelerine yerleşmiştir. Sıralarda yanyana olanlar birbirlerine değmekte olup toplu olarak raksediyorlarmış gibi dönmektedirler.[11] (58 C 4. B 4. 35. Sekstos Empirikos VII 94. 31 B 129. c. 16)

Pythagoras matematik üzerine olan bilgiyi özgür bir bilim ve eğitim kılığına sokmuştur. (14, 6 a)

İtalya'ya ayak bastı ve Kroton'da yaşadı. — Yirmi yıl Kroton'da kaldıktan sonra Metapont'a[12] göç etti ve orada öldü ; kendisine karşı duyulan hayranlık o kadar büyük idi ki evini tapınak yaptılar. (14, 8a. 13)

Eski Pythagorascılar hekim olarak

Kalliphon, Knidos'da Asklepios rahibiydi ;[13] Kroton kenti yurttaşı ve Pythagoras'ın yoldaşı olmuştur. Demokedes onun oğlu olup Kroton'da hekimlik ediyordu. Kolay kızan bir adam olan babasından çok çekiyordu. Daha fazla dayanamayarak ondan ayrılıp Aigina'ya gitti. Oraya yerleşmesinin yılında, parasız pulsuz olduğu, elinde bu sanatla ilgili hiçbir aygıt bulunmadığı halde, bütün öteki hekimleri gölgede bıraktı. İkinci yılda Aiginalılar ona devlet kasasından bir talent'lik[14] ücret bağlıyorlar, üçüncü yıl Atinalılar 100 mine ile, dördüncü yıl Polykrates iki talent ile onu hizmetine alıyor. Böylece Samos'a geliyor ve bu adamdan sonra Kroton hekimlerinin ünü iyice yayılıyor. — Polykrates'in ölümünden sonra onu Persler yakalayıp büyük hakan'ın yanına (Susa'ya) götürüyorlar. — Susa'da Dara'yı bir hastalıktan kurtarıyor ve ondan sonra büyük bir konakta oturuyor, büyük hakanın sofrasında bulunuyor ve Hellas'a dönmek olanağından başka herşey elinin altında bulunuyor. Eskiden büyük hakanı tedavi eden ve şimdi bir Hellen hekimine yenildikleri için kazıklanacak olan Mısırlı rahibleri[15] büyük hakana yalvararak kurtardığı gibi Polykrates'in yanındakilerden olup şimdi köleler arasında unutulmuş kalmış olan Elisli bir biliciyi[16] de kurtarmıştır. Böylece Demokedes büyük hakan yanında hatırı-sayılır bir kişi oluyor. — Dara'nın karısı ve Kyros'un kızı Atossa'yı göğüs ağrısından kurtardığı zaman, yeniden döneceğine söz vererek, ondan ödül olarak Hellas'a gönderilmesini diliyor. Ve ayrı bir tesadüf eseri olarak Kroton'a geliyor. Orada kalmak istiyor ; (birlikte gelen) Perslerden biri onu yakalayıp büyük hakanın kölesi olduğunu bildiriyor ise de Krotonlular Demokedes'i kaçırıp götürüyorlar. — Dara'ya

gelince, dolandırıcı, beş para etmez bir adam olduğunu söyleyerek, artık onu kötülüyor.

Demokedes tedavi üzerine bir kitap yazmıştır. (c. 19)

Krotonlu Alkmeon da öğrenci olarak Pythagoras'ın derslerini dinlemiştir. — Karşıtlıklar öğretisini ya o Pythagorascılardan, yahut Pythagorascılar ondan almışlardır.[17] — Pythagoras yaşlı bir adamken Alkmeon genç idi... Pythagorascılara benzer şekilde düşünceler ortaya atmıştır. İnsanca şeylerin çokluğunun aslında bir ikilik olduğunu söylüyor, bununla ötekilerinki gibi sayıca belli değil de ak ile kara, tatlı ile acı, iyi ile kötü, büyük ile küçük gibi bir sürü karşıtlıkları düşünüyor. — Alkmeon'a göre sağlığın temel dayanağı yaş ile kuru, soğuk ile sıcak, acı ile tatlı ve başkaları gibi kuvvetler arasındaki denkliktir ; bunlardan birinin «tek başına hâkimliği» hastalık nedeni imiş. Sağlık bu niteliklerin[18] hep bir ölçüde karışması imiş. (24 A 1. 3. B 4)

Alkmeon ölümsüz varlıklara benzediğinden ruhun ölümsüz olduğunu söyliyor ; ruhun böyle oluşu sonsuz olarak hareketli olmasından imiş,[19] çünkü, bütün tanrıca varlıklar da aralıksız sonsuz bir hareket içinde imişler, ay, güneş, yıldızlar ve bütün gök. (24 A 12)

(Alkmeon'un öğretisine göre) bütün duyu organlarının ve duyguların herhangi bir şekilde beyinle bağlantıları vardır,[20] bundan dolayıdır ki beyin sarsıldığı ve yerini değiştirdiği zaman bunlara inme iner, çünkü, bu, duyu organlarının meydana geldikleri «boruları tıkar». — İşitme, görme ve koklama algılarını yaptıran beyindir ; bunlardan bellek ve tasavvur doğar, bellek ile tasavvurdan da, yatışıp dinlenmişler ise, bilgi mey-

dana gelir. — (Platon'un açıklayıcılarından biri söyliyor :) Gözün yaratılışını göstermek gerekiyor ; bunun üzerine birçok kimselerden başka usta bir doğa-araştırıcı olan, ilk defa olarak bir kesme[21] yapmak cesaretini gösteren Krotonlu Alkmeon ile Aristoteles öğrencisi Kallisthenes ve Herophilos[22] pek işe yarar şeyler ortaya koymuşlardır. (A 5. 11. 10)

3. Alkmeon'un «Doğa» adlı eserinden kalma kırıntılar

Krotonlu Alkmeon ki Peirithoos'un oğludur. Brotinos ile Leon'a ve Bathyllos'a şöyle diyor[23] : Görünmeyen şeyleri sağlamca yalnız Tanrılar bilir, biz insanlar ise sadece sonuç çıkarabiliriz. — İnsanların yok olup gitmelerinin nedeni başlangıcı sona bağlayamamalarıdır. — İnsan öteki varlıklardan biricik kavrayan varlık oluşuyla ayrılır, ötekiler algılarlar ise de kavrayamazlar. — Bir düşmandan kendini korumak bir dosttan korumaktan daha kolaydır. (B 1-2. 5)

Notlar:

1. Karşılaştır. aşağ. böl. VI yı. — 2. Karşıl. aşağ. böl. IX. Empedokles daha önceki bir kuşağın insanlarından söz açıyor. Onlar arasında yaşayan Pythagoras'da ruhunun vücuttan vücuda dolaştığı (inkorporation) zamandan kalan ve çok uzaklardaki geçmişe kadar uzanan bir hatırlama var. — 3. Herodotos, Pythagoras'ın ruhun güçleri öğretisini orijinal bulmadığı için onun adını söylemiyor. Bu öğretinin Mısır'dan geldiği bir yanlış anlamaya dayanıyor. — 4. Herakleitos'un bu keskin saldırışı için b. aş. s. 89. — 5. Susmasını öğrenmek Pythagoraslık eğitimin bir

bölümüydü. — 6. Karş. yuk. sahif. 19 — 7. Pythagoras ile Zerdüşt arasındaki kişisel bağlantı pek şüphelidir, fakat her ikisinin öğretileri arasında içten bir bağlılık bulunduğu bir gerçektir. — 8. Burada matematikteki rational ve irrational anlatılmak isteniyor ; bizim sayılarda bulduğumuz bu şeyi Hellen canlı olarak geometri şekillerinde görüyor. — 9. Buna göre Goethe, Faust'un prologos'unda şöyle diyor : Uğulduyor güneş eski nağmeye uyarak Kardeş kürelerle yarışarak Ve çizilmiş olan yolunu Bitiriyor gürleyen adımlarla. — 10. Bu intervallum'lar ilk dört sayı ile kuruluyorlar, zira 1 : 2 oranı oktave'yi, 2. : 3 quinte'yi, 3 : 4 quarte'yi verir. — 11. Bu cüretli ve cüretli olduğu kadar da çocukca varsayım Hellen'de düzölçülü düzene ve symmetria (bakışım)'ya karşı olan isteğin ne kadar kuvvetli olduğunu gösteriyor. — 12. Kroton ile Metapont Aşağı İtalya doğusunda Hellen göçmen kentleriydiler. — 13. En eski, henüz bilim dışı olan hekimlik Asklepios tapımına bağlıydı. Knidos güney Anadolu'da Knidos yarımadasının ucunda. — 14. Pek büyük bir para tutarı (bugünkü para ile anlatılamaz) ; 100 mine bunun bir buçuk mislinden çok. — 15. Mısır hekimliği pek ünlü olduğundan Dara o zamana kadarı sarayında Mısırlı hekimler bulunduruyordu. Bu hekimlik uzmanlık dallarına ayrılmıştı ; Herodotos şöyle diyor (11 84) : tedavi sanatı Mısırlılarda şöylece bölümlendirilmiştir : bir kimse birkaç hastalığın değil de bir tek hastalığın hekimidir ve her yer hekimle doludur. Birtakımı oturmuş göz hekimliği yapıyor, başkaları başa, dişe, gövde bölümlerine ve nihayet başka hekimler görünmeyen hastalıklara bakıyorlar. — 16. Peloponnesos'un batı bölümünde. — 17. Bu, ünlü hekimin de Pythagoras okulundan olduğunu anlatan bir deyişten başka bir şey değil. — 18. İç uyum kavramı Alkmeon'dan beri antik hekimlikte olduğu gibi bugünkünde de rol oynamaktadır. — 19. Karşıl. Platon, Phaidros p. 245 c. — 20. Bu büyük buluşun etkisi Aristoteles'in, eski tasavvura uyarak, yüreği düşüncenin baş organı olarak tutması ve beyine sadece ikinci derece bir işlev vermesiyle azalmıştır. — 21. Bununla sadece canlı hayvan üze-

rindeki kesme anlatılmak istenmiş olabilir. — 22. İskenderiyeli hekimlerin en büyüklerinden biri. — 23. Yazı bu üç kişiye ithaf edilmişti, fakat bu başlangıçtaki anlamda bir ithafı : ilk önce sadece onlara mahsustu. Belki sonuncu cümle bu üç kişiye ihtiyatsızlık edip kitabı başka dostlara vermemelerini hatırlatıyor.

VI. KSENOPHANES

Homeros'un ve Hesiodos'un dini bütün bütün çok—tanrılılık (polytheism), insan yüreğinin çeşitli ve arasıra gelişen duygularının doğal bir dışa-vuruluşu idi. Buna karşılık Milet doğa-felsefesi Tanrı'yı maddenin içinde etkisi olan bir şey olarak görmüştü ; ona göre madde Tanrılar ile, Tanrı ile doluydu. Bundan sonra yine bir İyonyalı olan Ksenophanes mythos'un ve epos'un tanrı tasavvuruna karşı ayaklanıyor. Anadolu'nun batı kıyısındaki Kolophon kenti yurttaşı olan bu düşünür, Perslerin istilâsından kaçarak, yurdunu bırakmış, İtalya ve Sicilya Hellenleri arasında dolaşıcı bir hayat geçirmiştir. Epos'daki tanrılar-dünyasının çokluğuna ve karşıtlıklarına, insan kılıklı oluşuna, arasıra bize ahlâksızca görünen davranışlarına karşı amansız bir savaşa girişiyor. Gerçekte bu eski Tanrılar çocuklar gibi suçsuzluk durumu içinde bulunuyorlar, iyi ile kötü alanlarının ötesinde yaşıyorlardı. Ksenophanes bu Tanrı-tasavvuru karşısına tamamıyle tinsel olan tek-tanrıcılığı (monotheism'i) çıkararak hayranlık uyandıran bir düşünme işi başarıyor. Bu başarının halk üzerinde etkisi olmamış ise de Tanrının, kendi yerinde durarak, dünyayı düşünmekle kımıldattığı şeklindeki ulu öğretisi, Aristoteles tarafından ele alınmak ve tamamlanmak suretiyle, birçok yüzyıllar boyunca hüküm sürüyor. Gerçek bir savaşçı ruhu taşıyan Kse-

nophanes halk arasında kökleşmiş olan başka görüşler le de döğüşmüştür. Doğa felsefesi ile ilgili tek tek düşüncelerinden bizce bilinen pek az şeyler arasında tek tek değerli gözlemler de bulunuyor. Kendini yüksek görmekle birlikte Ksenophanes kendisine ve öğretisine karşı eleştirici bir tavır takınıyor: insan doğruya değil, sadece doğruyu-andırana ulaşabilir.

Kişiliği üzerine

Kolophonlu Ksenophanes (Apollodoros'un bildirdiğine göre) 50. olympiad'da (580-77 İs. ö.) doğmuştur.[1] (21 A 8)

(Ksenophanes'in kendisi Kolophonlular üzerine hüküm veriyor:)

(Eskiden yaşayışları sade idi.)
Boş gösterişliliği öğrendiler Lidyalılardan.

O iğrenç tyranlık[2] ortada yokken

Giderlerdi toplantıya her yanı erguvanî giyisiyle,

Birkaç kişi değil bini birden,

Kurula kurula, süslü saçlarla övünerek,

Pahalı yağlar, kokular sürünerek. (B 3)

Yurdundan sürüldükten sonra Sicilya'daki Zankle kentinde kalıyor ve Elea'ya yerleşecek göçmenlere katılıyor, Katane'de[3] de kalıyor. — Heksametron ölçüsüyle dizeler, elegialar ve iamboslar yazmıştır... bir yerde söylediği gibi, kendi yazılarını bir rhapsod gibi kendisi okuyordu :

Altmış yedi oldu Hellen ilinde benim kaygımı

Oradan oraya atan yılların sayısı.
Doğalı yirmi ve bir de beş olmuştu o zaman
Bu işte doğruyu söyleyebiliyorsam.[4] (A 1 B 8)
Ben ise kendimi kentten kente taşıyordum,
Dolaşıyordum. (B 45)

«Doğa» ve «alayşiirleri»[5] adlı eserlerinden

Tek bir Tanrı, tanrılar ve insanlar arasında[6] en ulu,
Ne kılıkça insanlara benzeyen ne de düşünmece,
Hep göz, hep düşünme, hep kulaktır o. —
Hep aynı yerde kalır hiç kımıldanmadan,
Yakışmaz ona bir oraya bir buraya gitmek.
Yorulmadan sarsar ruhun düşünüşüyle bütün dünyayı.
(B 23-26)

Hepsini Tanrılara yüklediler Homeros ile Hesiodos
Ne kadar ayıp ve kusur varsa insanlar yanında :
Çalma, zina etme ve birbirini kandırma. (B 11)

Fakat ölümlüler doğduğunu sanıyorlar Tanrıların.
Ve kendileri gibi giyimleri sesleri ve şekilleri olduğunu.
(B 14)

Elleri olsaydı öküzlerin, atların ve arslanların
Yahut resim ve iş yapabilselerdi elle insan gibi
Atlar atlara, öküzler öküzlere benzer
Tanrı tasvirleri çizerler ve vücutlar yaparlardı
Herbiri kendinin şekli nasıl ise ona göre. (B 15)
Habeşler kendi Tanrılarının basık burunlu ve kara,

Thrakialılar da gök gözlü ve kızıl saçlı olduklarını sanmakta. (B 16)

İris[7] dedikleri şey, bu da yaratılışca buluttur,
Bakınca erguvanî ve kızıl ve yeşil-sarı görünür. (B 32)

Toprakla sudur hepsi, bütün doğanların ve yetişenlerin (B 29)

Hepimiz topraktan ve sudan doğduk zira.[8] (B 33)

Topraktan gelir bütün şeyler ve toprağa döner sonunda (B 27)

Kaynağıdır deniz suyun, kaynağıdır yelin.
Ne bulutlar olurdu zira büyük Pontos olmasa,
Ne ırmakların akıntısı, ne de gökten yağan su,
Fakat büyük Pontos'dur doğurtucusu bulutlarla yellerin
Ve nehirlerin. (B 30)

Sarımtırak balı yaratmasaydı Tanrı, söyleyeceklerdi incirin daha tatlı[9] olduğunu. (B 38)

Doğru, baştan göstermediler ölümlülere Tanrılar her şeyi,

Fakat zamanla araştırıp buluyorlar daha iyiyi. (B 18)
Açık seçik olanı olmadı gören, olmayacak da
Görüp bilen Tanrıları ve burada bütün söylediklerimi;
Biri pek başarı gösterip mükemmel bir şey söylese bile
Kendisi bilmiyordur yine; gibi-geliş* bağlıdır hepsine. (B 34)

* Gibi - görünüş, sanış.

Bunlar benzer şeyler sanılsınlar gerçek olanlara,
(Fakat gerçek değildirler yine de) (B 35)

Tamamlayıcı bildiriler

Ksenophanes bütün göğe bakarak birin (bir-olanın) Tanrı olduğunu söyliyor. — Dünya bütününün bir olduğunu söyliyor ve Tanrının sonsuz, bir ve her yanda aynı, sınırlandırılmış, küre şeklinde[10] ve bütün bölümlerinde algılayıcı olduğunu anlatıyor. (A 30. 33)

Ksenophanes Tanrıların doğduklarını söyleyenlerin öldüklerini söyleyenler gibi dinsiz olduklarını söyliyordu. — Elealılar Leukothea'ya[11] kurban sunalım ve bir ağıt söyleyelim mi diye sorduklarında, Tanrı olarak sayıyorlar ise ağıt söylememeleri, insan olarak sayıyorlarsa kurban sunmamaları öğüdünü veriyor. — Helios ateş-saçan bulutlardan kurulu imiş; Selene sıklaşmış bulut imiş. — Gemilerin üzerinde görünen yıldıza benzeyen ve birtakımlarının Dioskurlar[12] dedikleri yıldızlara benzer şeyler harekete göre parlayan bulutcuklar imiş. (A 12. 13. 40. 43. 39).

(Ksenophanes söyliyor)... toprağın ve dağların derinliklerinde deniz hayvanlarının kabukları bulunuyormuş. Sirakusa'da taş-ocaklarında bir balığın ve fokların izlerinin (kalıplarının), Paros'da kayanın derinliğinde sardalya balığının kalıbının, Malta'da her türlü deniz hayvanlarının yassı şekillerinin bulunduğunu söyliyor ; bunlar eskiden herşeyin balçık haline geldiği zaman olmuş, izler balçık haline geldiği zaman olmuş, izler balçık içinde kuruyup kalmış.[13] (A 33)

Hermioneli Lasos[14] kendisiyle zar oynamak isteme-

yen Ksenophanes'e korkak dediği zaman bunu kabul ediyor ve çirkin şeyler karşısında pek korkak ve yüreksiz olduğunu söyliyordu. (A 12. 16)

Notlar:

1. 4. nota bakıla. — 2. Pers boyunduruğu. Burada Lidya ve Doğu ihtişam ve lüks düşkünlüğünün İyonya kentleri üzerindeki gevşetici olan tehlikeli etkisi açık olarak görülüyor. «Bin», devletin başındaki aristokratlardır. — 3. Elea, Salerno güneyinde İtalya'nın batı kıyısında, Katane Sicilya'nın doğu kıyısında. — 4. Kolophon'un Pers boyunduruğu altına girişinin 545 yılında olduğu kabul edilirse Ksenophanes 570 yılında doğmuş ve bu şiir 478 de yazılmıştır ; Ksenophanes 100 yıldan fazla yaşamış. — 5. Bu şiir dergisinde Homeros'a karşı yapılanlar gibi hücumlar bulunuyordu ; bu iki eseri tam olarak birbirinden ayırmak bizler için mümkün değildir. — 6. «Tanrılar ve insanlar arasında» sözü «düşünülebilen bütün varlıklar arasında» yerine kullanılmıştır. — 7. İris gökkuşağı tanrıçasıdır. — 8. Yukarda böl. 1 not 3 ü karşıl. — 9. Bizim bugün şekerle yaptığımız gibi eski çağda tatlılarda kullanılan bal tatlılığı anlatan şeydir ; bal olmasaydı onun yerini incir alacaktı. — 10. Bu, Tanrı ile kosmos'un bir tutulması demek. — 11. Leukothea mythos'a göre ölümünden sonra tanrılaşan bir dünyalı kadındır. — 12. Helios güneş tanrısı, Selene ay tanrıçası. Zeus'un Kastor ve Polydeukes adlı iki oğlu olan Dioskurlar gökte «İkizler» burcu olarak, bazan da elektrik ateşi şeklinde gemilerin direklerinde görünürler. — 13. Modern araştırma sonuçlarının daha önce Hellenler etrafından bulunanlarından biri. — 14. O zamanın bir şairi ve musikicisi ; Hermione doğu Peloponnesos kenti.

VII. HERAKLEİTOS

İyonya'nın sonuncu ve en büyük filozofu olan Ephesoslu Herakleitos eski ve soylu bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelmiş, 540-480 yılları arasında yaşamıştır. Yalnızlığı seven büyük adamın, kendisinin daha öncekilerle olduğu gibi çağdaşları ile de acı bir karşıtlık içinde bulunduğunu gören bu örnek araştırıcı insan yurdunu kurtarıcı bir politika yoluna ulaştırabilme umutunu yitirdikten sonra, topluluk içinde yaşamaktan uzaklaşıyor. Ruh ve düşünce aristokratı olan filozofun gururu çokluğa sadece «çoklar» — bu deyimi Friedrich Nietzsche daha kuvvetlendirerek «pek çoklar» kılığına sokuyor —, «yığın», «anlayışsızlar» gözüyle bakıyor; bunların yaşayışları ve Tanrıyı sayma tarzları da onun sert hükümleri karşısında ayakta duramıyorlar. İnsanların kusurlarını sert sözlerle yüzlerine haykırıyor.

Herakleitos'un insanlara bildireceği, fakat hiçbir zaman anlamayacakları bu yeni, o zamana kadar işitilmemiş şey nedir? Bu her şeye hükmeden bir tek tanrısal dünya-kanunudur, «*logos*» dur — yabancı dile çevrilemeyen bu deyim aynı zamanda söz, düşünce, anlam, akıl anlamlarına gelmektedir. Herakleitos bu dünya-kanununu sezgi — *intuition* — yoluyla, evrenin derinliklerine dalarak buluyor ve sonsuz *logos*'un dili olarak polariteyi (kutupluluğu) ortaya koyuyor; bu kutup-

luluk logos'un içeriğinin kutuplu karşıtlıklar halinde hiç sona ermeyen hareketle olan gelişmesi, serpilmesidir, bu karşıtlıklar arkasında ise «bir-olan» hep hazır durmakda olup Tanrı adıyla anılır ve Tanrı'dır. Bu ayrılıklı birliği filozofun gözü çeşitli simgelerde ve şekillerde görüyor: örneğin aynı zamanda yukarıya ve aşağıya götüren yolda, bir bütünün iki yarısı olarak görülen gündüz ile gecede, sonsuz olarak değiştiği halde adı ve cinsi değişmeyen ırmakta, ırmağa esrarlı bir şekilde benzeyerek yok-olmayı ve var-olmayı kendisinde birleştiren insan-hayatında, dama oyununda taş sürüşte ve karşı-sürüşte, savaşdaki yenme ile yenilmede, daire çizgisi üzerindeki başlangıç ile sonda, erkek ile dişi de, musikinin yüksek ile alçağında, uyanıklık ile uykuda, gençlik ile yaşlılıkta, yaşayım (hayat) ile ölümde. Anaksimandros ile Pythagoras'ın düşüncelerinin burada derinleştirilmiş olduklarını görüyoruz. Bütün bu karşıtlıklar, ikiliklerine rağmen «aynı şey» olup «bir»in ayrı ayrı yanlarıdır. Yayın kirişi ve lyra'nın teli maddeli-vücutlu olarak gerilmelerinin birliğinde karşıtlığın kaynaşmasını gösterirler. Bu kaynaşma kuvvet doludur, hatta kirişle telin etkisi yalnız buna dayanır. Bundan dolayı sonsuz hareket nesnelerin varlığında bulunmaktadır, hareket olmasa bu varlık hiçbir zaman ortaya çıkamazdı, bu yüzden «savaş bütün nesnelerin babası» dır; fakat bunun ardında bulunan esrarlı «aynı» şey «duran» bir şeydir. Sonsuz meydana-geliş içinde sonsuz var-oluş gizlidir. Schiller bunu şu dizelerle anlatır :

Her şey sonsuz olarak dönüp değişse de

Durgun bir ruh yerindedir bu değişmede.

Ancak sonraki Herakleitosçularda bu durgun kalan tanrısal varlığı anlıyabilmek için üstadın kuvveti yok-

tu, onlar için bütün bilgelik «her şey akmaktadır» bayağı sözündedir. Her derin öğreti içinde böyle kendisi için tehlike de vardır.

Bu bir tek *logos*'u Herakleitos ruhsal-maddesel olarak görüyor ki bu da bizim bugün de ruhsal anlamda kullanabileceğimiz ateştir. Ona göre bizim dünyamız sonsuz canlı ateşden değişmeyle meydana gelmiştir ve bir vakit gelecek sonunda tüm-ateş'e girecektir, böylece bu akış yeniden başlayacaktır. Fakat nasıl eskiden ateşdeyse ve ateş olacaksa, ateşin değişip su, suyun toprak ve aither haline gelmesine ve aynı yolun geriye doğru gidilmesine rağmen haliyle de ateş'tir. Vaktiyle Herakleitos'un kitabı fizik ile ilgili tek-tek şeyler bile öğretiyormuş, bunlardan günümüze pek az şey kalmıştır: kendisi «çok-şey-bilme» den pek nefret ettiğine göre bu tek-tek *logos*'a *bağlı* şeyler olmuş olmalıdır, bunlar «çok-şeyler» idiler fakat yine de «bir-şey» idiler. «Bütün şeyler bir-tek-şeydir» dediğini biliyoruz.

Herakleitos kendi ruhunun derinliklerine de dalıyor: «kendi kendisini araştırıyor» ve günümüzde anlaşılan şeyleri o zaman anlayarak, Anaksimandros'un dünya bütünü için dediği gibi, o da ruha «sonsuz» diyor. Arkhaik tarzda aynı zamanda ruhsal ve maddesel olarak düşünülen insan ruhunda tanrısal logos-ateşinden bir parça bulunmaktadır; bu parça çoğalır azalabilir, «daha kuru» (daha iyi demek) yahut «daha yaş» (daha kötü demek) olabilir, uyanık iken kendini başka şekilde gösterir uyurken başka, «durmadan değişir, yine de olduğu gibi kalır». Anlaşılan henüz insanın ruhsal güçleri tam olarak birbirinden ayrılmamışlardır, fakat burada önemli bir buluş ile karşılaşıyoruz: düşünen varlık olarak insan bir ortaklığa girmiştir, çünkü, «bütün insanlarda düşünme ortaklaşadır»; düşünme ilkelerinin herkes için geçer olduğunu anlatan ilk deyiş bu oluyor. Herakleitos *ben*'i ve karakterin önemini orta-

ya çıkarmış, fakat ruhu aynı zamanda geniş topluluğuyla görmüştür. Ölüm ruh ateşinin logos'un tüm-ateşine karışıp yok olmasıdır.

Sürekli değişmenin ritmini kulağıyla dinleyen Herakleitos onu diline de verebilmiştir. Bu dil dalgalanışıyla meydana-gelişin yükselip alçalmasını pek güzel taklit ediyor, fakat öte yandan düşüncenin özünün sağlamlığı akıp dağılmanın önüne geçiyor. Bu dilin karanlığı Tanrı duraklarındaki kâhin sözlerinin karanlığıdır: kendisinin Delphoi Apollon'u için söylediği gibi bu dil sadece işaret eder, bir işaret, bir simge verir.

Herakleitos'un sonrakiler üzerine pek büyük etkisi olmuştur. Stoa çığrında onun öğretisi bütün önemiyle uyanıyor, oradan Hıristiyanlığın logos öğretisi etkileniyor. Cues'li Nikolaus'un (1401-1464) asıl ilkesi olan *coincidentia oppositorum* yani «karşıtların biraraya gelmesi»nde Herakleitos'un ruhu seziliyor. Goethe Werther zamanından son eserine kadar Herakleitos'tan kendine uygun olanları almıştır, Hölderlin'in Hyperion'u onu anıyor; hele Hegel şu itirafta bulunuyor: «Herakleitos'un hiçbir cümlesi yoktur ki logik'ime almış olmayayım». Nietzsche şöyle demiştir: «Dünya her zaman doğruya muhtaçtır, o halde her zaman Herakleitos'a muhtaçtır». Yine Nietzsche «Zerdüşt şöyle dedi» adlı eserine «Herakleitos şöyle dedi» adlı esere göre şekil vermiştir; her ikisinde de kılıkları şairce bir düzyazı olan tek tek özlü sözler, anlamlarına göre takım takım toplanıyorlar. Son olarak Bergson Ephesos'luya önemli düşünceler ve simgeler borçludur.

Hayatı üzerine bildiriler

Bloson oğlu Ephesoslu Herakleitos 69. olympiad'-

da (İs. ö. 504-501) en güçlü yaşında idi. — Kendisine «Karanlık» ekadı veriliyor. — Antisthenes kardeşine kıral-rahipliği bıraktığını[1] söyliyor. — Tyran Melankomas'ı hâkimliğini bırakmağa[2] kandırmıştır. — Ephesoslular kendisinden kanunlar yapmasını istedikleri zaman kent artık kötü yönetim biçiminin hâkimiyeti altında bulunduğundan buna tepeden bakmıştır. — Kelimelere baş vurmaksızın gerekeni simgeler ile anlatan kimse özellikle övülür ve hayranlıkla karşılanmaz mı? Böylece kendisi yurttaşlar arasındaki barış üzerine düşündüğünü söylemeğe çağırıldığı zaman Herakleitos hatip kürsüsüne çıkmış, bir bardak soğuk su alıp üzerine arpa unu serpmiş, bir çöple karıştırdıktan sonra içmiş. Sonra çekilip gitmiş. Bununla o elde bulunanla kanaat etme ve pahalı şeyden vazgeçmenin kentleri barış ve dirlik içinde tutacağını gösteriyordu. — Anlatıldığına göre bir gün dostları onu görmeğe gitmişler. Yanına vardıkları zaman fırının önünde ısınmakta olduğunu görmüşler. Duraklamışlar. Herakleitos ise çekinmeden içeri girmelerini söylemiş ve şöyle demiş: «Burada da tanrılar var.»[3]

(Hikâyecik :) Artemis tapınağına çekilerek çocuklarla aşık oynuyor; Ephesoslular çevresine toplandıklarında şöyle diyor: «Ne şaşıyorsunuz, reziller! Yoksa böyle yapmak sizinle birlikte devlet yönetmekten daha iyi değil mi?» — Altmış yıl yaşadıktan sonra ölmüştür. (22 A 1-3. 9)

«Doğa» adlı eserinden

(Bloson oğlu Ephesoslu Herakleitos şöyle diyor:) Öğretinin ne demek istediği (logos'u) için burada sonsuz olarak bulunduğu şekilde insanlar sonsuz olarak an-

layışsız olacaklar, duymadan önce de, bir kere duyunca da. Çünkü, her şey bu logos'a uygun olarak olduğu halde denemesizlere benzerler, herbirini yaratılışına göre bölerek ve nasıl olduğunu göstererek benim tartıştığım biçimdeki sözler ve işlerde kendilerini denemiş olarak. Fakat öteki insanlar uyanık iken yaptıklarının farkında değildirler, tıpkı uykudayken olanları unuttukları gibi.[4] — Düşünme (insanların) hepsinde ortaklaşadır. — Ortaklaşa olan şeye uymalıdır; fakat logos ortaklaşa olduğu halde çokluk kendilerine özgü düşünmeleri varmış gibi yaşıyor. — Nasıl ateşe yaklaştırılan kömürler başkalaşarak ateşleşirler, uzaklaştırılınca da sönerlerse, ruhumuz da ortaklaşa olanın ardından giderse *logos*'tan pay alır, ayrılırsa *logos*'suzdur. — Akılla konuşmak isteyenler herkeste ortaklaşa olan (akıl yani *logos*) ile kendini kuvvetlendirmelidir, tıpkı kanunla kent gibi, ve çok daha kuvvetli olarak; çünkü, insanların bütün kanunları bir tek tanrısal kanundan beslenirler, çünkü, dilediği kadar egemenliğini genişletebilir, herkes ve herşeye yettiği gibi artar[5] bile. — En çok sürekli olarak birarada bulundukları şey olan logos ile, bununla anlaşamıyorlar ve hergün karşılaştıkları şeyler onlara yabancı geliyor. — Güven olmayınca *logos* tanımanın elinden kurtulur. — İçlerinden ne kadar çoğu bunlarla karşılaşsa da çoklar böyle şeyleri düşünmezler, öğrenseler de tanıyıp bilmezler, fakat kendilerine öyle görünürler. — En inanılırın tanıyıp bildiği, saklayıp koruduğu öyle-görünen[6] şeylerdir; fakat şüphesiz hak tanrıçası yalanların uydurucularını ve tanıklarını yakalayacaktır. — Ne dinlemesini ne de konuşmasını bilen kişiler. — İşittikten sonra anlayışsızdırlar, sağırlara benzerler; varlıkları ile yoklukları bir sözü bunu onlara kanıtlar. (B 1. 113. 2. A 16. B 114. 72. 86. 17. 28. 19. 34)

Yaratılış (physis) saklanmağı sever. — Altın arayanlar pek çok toprağı kazar ve az şey bulurlar. — Bir kimse bir şeyi beklemezse beklenmeyen şeyi bulamayacaktır, izi bulunmaz ve yanına varılamaz bir şey olduğundan. (B 123. 22. 18)

Benim değil logos'un sesini duyduktan sonra bütün şeylerin bir tek şey olduğunu logos'a uyarak söylemek bilgeliktir. — Bağlanışlar[7]: bütün ile bütün olmayan, birlik olan ile ikilik olan (anlaşma ve anlaşmazlık), ses birliği ses aykırılığı, bütün-şeylerden bir-şey ile bir-şeyden bütün-şeyler. — Değişerek dinlenir (insan vücudundaki aither-ce ateş). — Dağılır ve yeniden toplanır, yaklaşır ve uzaklaşır. — Tanrı : gündüz gece, kış yaz savaş barış, tokluk açlık ; başkalaşıp değişir, ateşin tütsülük baharlarla biraraya gelince herbirinin kokusuna göre ad alması gibi. — Aynı şeydir yaşayanla ölmüş, uyanıkla uyuyan, gençle ihtiyar ; çünkü, bunlar değişince ötekilerdir ve ötekiler değişince de bunlar. — Ölümsüzler : ölümlüler, ölümlüler : ölümsüzler ; çünkü bunların hayatı onların ölümü, onların hayatı da bunların ölümüdür.[8] — Soğuk ısınır, sıcak soğur, yaş kurur, kuru nemlenir. — Birbirine karşı olan birlikte giden; birbirinden ayrılanlardan en güzel uyum (harmonia). — Görünmez uyum (harmonia) görünenden daha kuvvetli.[9] — Kendinde ikilik olan şeyin logos'da nasıl uyuştuğunu anlamazlar : ters yana dönen uyum (harmonia) yayla lyra'da olduğu gibi. — İmdi yayın adı *bios* (= hayat) tır, işi ise ölüm.[10] — Fakat savaşın ortaklaşa ve herkes için olduğunu, hakkın kavga olduğunu ve herşeyin kavgaya ve zorunluluğa göre olduğunu bilmek gerek.[11] — Savaş bütün şeylerin babasıdır, bütün şeylerin hakanıdır, birtakımlarının tanrı (heros) olduğunu bildirir,[12] birtakımının ise insan, birtakımlarını köle yapar, birtakımını ise özgür. — Karma

içkide de katılanlar birbirinden ayrılır karıştırılmayınca.[13] (B 50. 10. 84a. 91. 67. 88. 62. 126. 8. 54. 51. 48. 80. 53. 125)

Daire çemberi üzerinde başlangıç ve son ortaklaşa bir şeydir. — Keçeci mengenesinin doğru ve eğri yolu bir ve aynıdır[14] — İnen ve çıkan yol bir ve aynıdır. — İyi ile kötü bir ve aynı şey. İmdi hekimler kesip dağlayıp üstelik karşılığını istiyorlar, hastalıkların yaptığı aynı işi gördüklerinden hiçbir ücret almağı hak etmedikleri halde.[15] (B 103. 59. 60. 58)

Zaman *(aion)* oynayan, dama taşı süren bir çocuktur : bir çocuğun hakan oyunu! — Olduğu yerde kalan hiçbir şey yoktur. — Aynı ırmaklara girenlerin üzerine hep başka başka sular akar gelir. — Aynı ırmaklara giriyoruz hem girmiyoruz, hem biziz hem değiliz. (B 52. A 6. C 5. B 12. 49a)

Pek çok kişilerin sözlerini işittim, hiçbiri bilgeliğin[16] bütün şeylerden ayrı bir şey olduğunu tanıyıp anlamağa ulaşamıyor. — Sürünen her şey (Tanrının) kamçı vuruşuyla otlatılıyor. — Bir-olan, yalnız kendisi bilge Zeus adıyla anılmağı hem istiyor hem istemiyor. — Hiçbir vakit batmayandan bir kimse nasıl saklanabilir? (B 108. 32. 11. 16)

Bütün şeyleri (evreni) şimşek (ateş demek) dümenler (yönetir). — Bütün kişiler (ve şeyler) için aynı olan bu bizim kosmos'umuzu ne bir insan ne de bir Tanrı yaratmıştır, o daima hep-yaşayan bir ateşti, ve olacaktır, ölçülere göre parlayan ve ölçülere göre sönen. — Çokluk[17] için en güzel *kosmos* (dünya düzeni) rastgele dökülüvermiş şeylerin kurduğu bir yığın gibidir. — Bütün şeylerin ateşe, ateşin bütün şeylere karşı değişilmesi, tıpkı altın karşılığı mal, mal karşılığı al-

tın gibi.[18] — Ateş : ihtiyaç ve tokluk.[19] — Ateşin dönüp-değişmeleri : önce deniz, denizin yarısıyla toprak, yarısıyla da aither; fakat yeniden toprak deniz olarak dağılıp akar ve toprak olmadan önceki aynı orana (*logos*'a) göre ölçülür. — Ateş gelip bütün şeyleri yargılayıp yakalayacak.[20] (B 64. 30. 124. 90. 65. 31. 66)

Helios (Güntanrı) ölçüleri aşmayacaktır : yoksa Erinnyler, hak tanrıçasının yardımcıları, onu bulup çıkaracaklardır[21] — Güneş her gün yenidir. [22] — Güneş olmasaydı, öteki yıldızlara rağmen gece olurdu. (B 94. 6. 99)

Ruhlar için ölüm su olmaktır, su için de ölüm toprak olmak, topraktan ise su olur, sudan da ruh. — Ruhlar için haz ve ölüm : nemli olmak. — Bir adam sarhoş olunca yetişkin olmayan bir çocuk tarafından, sallana sallana, nereye gittiğine dikkat etmeden götürülür, ruhu nemli olduğundan. — Kuru ruh : en bilge ve en iyi olan.[23] (B 36. 77. 117. 118)

Kendi kendimi araştırdım. (B 101)

Ruhun ucunu bucağını bulamazsın, her yolda yürüsen de ; bu kadar derin *logos*'u vardır. — Ruhun logos'u kendi kendini çoğaltan bir *logos*'dur. — Nasıl örümcek ağının ortasında oturup bir sineğin bir ipliği bozduğunun farkına vararak hızla oraya koşarsa, sanki ipliğin kopmasından acı duyuyormuş gibi, böylece insanın ruhu da vücudun bir bölümü zarar görünce acele oraya gider, sanki kendisine kuvvetle ve belli orana (logos'a) göre bağlı bulunan vücudun yaralanmasına dayanamıyormuş gibi. — Uyanıklar için bir tek ve ortaklaşa dünya, uyuyanlardan herbiri kendisininkine döner. — Uyuyanlar (bilmeden) dünyada olanların iş-

çileri ve birlikte-çalışıcılarıdırlar. (B 45. 115. 67a. 89. 75)

Ruhları ham olan insanlar için gözler ve kulaklar kötü tanıktırlar. — Gözler kulaklardan daha sağlam tanıktırlar. (B 107. 101a)

Bütün varolanlar duman olsalardı, burun onları ayırdedip tanırdı. — Hastalık sağlığı hoş kılar, açlık tokluğu, yorgunluk dinlenmeyi. (B 7. 111)

Tanrı için[24] bütün şeyler güzel, iyi ve hakça (adaletli)'dir, insanlar ise birtakım şeyleri haksız buluyorlar birtakımlarını da hakça. — Haksız şeyler olmasaydı hak adını bilmezlerdi. — İnsanca varlığın görüşleri (düşünceleri) yoktur, tanrıca olanın ise vardır. — Çocuk oyunları (Tanrıya göre) insanların düşünceleri. —Adama çocukça denir. Tanrıya göre, oğlanın adama göre olduğu gibi. — İnsanların en bilgesi Tanrı karşısında maymun. — Maymunların en güzeli insan soyuyla karşılaştırıldıkta çirkindir. (B 102. 23. 78. 70. 79. 83. 82)

Deniz en artık ve en berbat su, balıklar için içilir ve kurtarıcı, insanlar için de içilmez ve yok edici.[25] (B 61)

Öküzler mutludurlar yemek için bezelye bulduklarında. — Eşekler altın yerine samanı alırlardı. — Domuzlar artık sudan çok çirkeften hoşlanırlar. — Kümes hayvanları tozla yahut külle yıkanırlar. (B 4. 9. 13. 37)

«En-iyiler» bir şeyi bütün şeylere yeğ tutarlar : ölümlü şeylerin verdiği[26] sonsuz ünü; çokluk (çoklar) ise sığır gibi toktur. — Bir kişi benim için on bin kişi, mükemel ise. — Nedir ki onların aklı yahut düşünmesi; halk şarkıcılarına kanıyorlar ve yığını öğretmen

ediniyorlar «*çokların kötü, azların iyi*» olduğunu bilmeyerek. (Yukardaki söz bilge Bias'ındır ; Herakleitos başka bir yerde onun üzerine şunları söyliyor:) Priene'de Teutames oğlu Bias doğmuştur;[27] ünü (logos'u) ötekilerinkinden daha büyüktür. — Doğunca yaşamak istiyorlar ve ölüm-kaderleri olmasını... ve arkada çocuklar bırakıyorlar ölüm-kaderleri doğmak üzere.[28] — Aptal insan her söz (logos) karşısında her zaman şaşkın şaşkın bakınır. — Köpekler tanımadıklarına havlarlar. (B 29. 49. 104. 39. 20. 87. 97)

Bir kişide yahut pek az kişilerde kurbanlar tamamıyle arıklanmış kişilerin kurbanıdır.[29] — Kandan kana bulanarak [30] arınıyorlar, tıpkı pisliğe basan bir kimse pislikle yıkanır gibi; onu bir kimse böyle bir şey yaparken görse deli olduğunu sanırdı. Ve şu tanrı heykellerine yalvarıyorlar, tıpkı biri yapılarla konuşuyormuş gibi, tanrıları ve herosları nasılsalar öyle tanımadığından. — Geceleri coşup dolaşanları, sihirbazları, bakkhoları, mainadları, mystleri[31] ateş kavrayacaktır; insanlar arasında âdet olan mysteria'ya girmek dinsizliktir. — Ayıp yeri üzerine yapılan alay ve söylenen şarkı Dionysos için olmasaydı en ayıp şeyi yapmış olurlardı; fakat şerefine coşup dolaştıkları ve lenaia bayramını yaptıkları Dionysos[32] ile Hades (ölüm Tanrısı) birdir. — Delphoi'daki tanrı-konuşağı kendisinin olan bay (Apollon) ne söyler ne de gizler, sadece işaret verir.[33] — Sibylla kudurmuş ağzıyla gülünmeyen, süssüz ve düzgünsüz şeyler bildirir... Tanrı kışkırttığından...[34] (B 69. 5. 14. 15. 93. 92)

Ephesoslulara yakışan yetişkin olanların hepsinin kendilerini asması ve kenti yetişkin olmayanlara bırakmasıdır, onlar ki en değerli adamları olan Hermodoros'u[35] «içimizden hiçbiri en-değerli olmasın, olursa da

başka yerde ve başkaları yanında!» diyerek kapı dışarı ettiler. — Eksik olmasın sizlerden zenginlik, ey Ephesoslular, kötü olduğunuzun belli olması için! (B 121. 125a)

Homeros yarışlardan atılmağa ve kamçılanmağa lâyıktır ve bir de Arkhilokhos.[36] — İnsanlar görünen nesneleri tanımada bütün Hellenlerden daha bilge olan Homeros gibi aldanmışlardır. Çünkü, onu da bit kıran çocuklar «gördüklerimizi ve yakaladıklarımızı bırakıyoruz, görmediklerimizi ve yakalamadıklarımızı da götürüyoruz» diyerek aldatmışlardı.[37] — Çok-şey-bilme akıllı olmağı öğretmez ; öyle olsa Hesiodos'a, Pythagoras'a ayrıca Ksenophanes'e ve Hekataios'a[38] da öğretirdi; tek-şeydir çünkü bilgelik : herşeyleri her şekilde çekip çevirmiş olan ve çekip çeviren düşünceyi anlamaktır. — Çoğunun öğretmeni Hesiodos; en çok onun bildiğini sanıyorlar, o ki günün ve gecenin bir olduğunu tanıyamamıştır. — Hesiodos her günün yaratılışının bir olduğunu bilmiyor. — Mnesarkhos oğlu Pythagoras herkesten çok soruşturma ve araştırmalarda bulunmuş ve bu yazıları seçerek kendi bilgeliğini kurmuştur: çok-şey-bilme yani oyun etme. — Pythagoras yalanların başıdır. (B 42. 56. 40. 41. 57. 106. 129. 81)

Yurttaşlar kanun için, surlar için döğüşür gibi döğüşmelidir. — Bir-olanın (logos'un) dileğine uymak da kanundur.[39] (B 44. 33)

Huy insan için daimondur.[40] — Hatsizliği (hybris) söndürmek yangını söndürmekten daha çok gerekir. — Bilgisizliği gizlemek daha iyi. — Kendini-beğenme : sara illeti (epilepsi). — Hırsla savaşmak güçtür; çünkü istediğini can pahasına[41] satın alır. — İnsanların bütün dilediklerinin olması daha iyi değildir. (B 119. 43. 95. 46. 85. 110)

Sağ-düşünceli olmak en büyük meziyettir, bilgelik de gerçek şeyler söylemek ve işlemektir, yaratılışa (varlığa) göre ve ona kulak vererek. — Kendini tanımak ve sağ-düşünceli olmak bütün insanların hakkıdır. (B 112. 116).

Uykudakiler gibi işlememeli ve söylememeli yahut anababanın çocuğu[42] gibi (sadece öncekilerden gördüğümüz gibi demek). — Rastgele en büyük şeyler üzerine tahminlerde bulunmamalı. (B 73. 74. 47)

Cesetler atılmaları gübreden daha gerekli şeylerdir.[43] — Daha büyük ölüm-kaderlerine daha büyük kısmet nasip olur : savaşta ölenleri tanrılar da överler insanlar da. (B 96. 25. 24).

İnsan geceleyin kendine ışık tutuşturur, gözünün feri sönünce ; sağ olarak ölmüşü tutar uyurken, uyanıkken uyuyanı tutar.[44] — Uyanık iken gördüklerimizin hepsi ölümdür, uyurken gördüklerimiz uyku (ölüyken de hayat).[45] — İnsanları öldükten sonra ummadıkları ve akıllarına getirmedikleri şeyler bekler. (B 26. 21. 27)

Tamamlayıcı bildiriler ve yargılar

(Irmak öğretisinin daha sonraki şekilleri :) Aynı ırmağa iki kere girilemez. — Daima her şey akmaktadır.[46] — Bütün nesneler (evren) ırmak gibi akarlar. (Bir Aristotelesçi söylüyor :) Herakleitos «Tanrılar ve insanlar arasındaki kavga yok olsaydı!» diyen şaire (Homeros, İlias 18, 107) çıkışmaktadır ; çünkü, birbirinin karşıtı olan yüksekle alçak olmadan uyum (harmonia), dişisiz erkeksiz de canlı varlıklar olmazmış.

(Daha sonraki bildiriler :) Kosmos ateşten meydana geliyor ve belli dönemler içinde yeniden ateş haline dönüyormuş bütün sonsuzluk boyunca değişe değişe. — 8000000 güneş yılı ediyormuş büyük yıl. — Topraktan ve denizden buğular çıkıyormuş, birtakımı parlak ve aydınlık birtakımı karanlık... gün ile gece, ayla mevsimler ve yıllar, yağmurlar ile yeller yükselen buğuların çeşidine göre meydana geliyorlarmış. — Güneş ile ay tekne şeklinde imişler.[47] — Yıldızlar kılıkça tekneye-benzer olduklarından nemli buğulardan yükselen parıltıları içlerine alarak bizim tasavvurumuza göre ışık saçıyorlarmış, güneş daha parlakmış, çünkü, daha arık hava içinde bulunuyormuş; ay ise daha bulanık hava içinde imiş, ve bundan dolayı da daha sönük görünüyormuş. — Güneş ve ay tutulması teknenin yukarı dönmesiyle oluyormuş; ayın aylar boyunca olan şekilleri teknenin biraz dönmesiyle oluyormuş. (A 1. 13. 1. 12. 1)

Bizi çevreleyen (evren) logos'lu ve us'ludur; bu tanrısal logos'u Herakleitos'a göre solukla içimize çekerek akıllı oluyoruz, uykudayken unutucuyuz, uyandıktan sonra yeniden bilinçliyiz. Uykudayken algılamaya yarayan borular[48] kapandıklarından içimizdeki akıl çevreleyen (evren) ile bitişiklikten ayrılır — sadece nefes almağa dayanan bağlılık bir kök gibi kalır, ayrılınca da önceki hatırlama gücünü yitirir; uyanmada ise algı boruları boyunca, pencereden uzanır gibi, uzanan akıl çevreleyen (evren) ile buluşarak logos'un gücüne bürünür. — Ruh yok olmazmış; çünkü, (vücuttan) dışarı çıkınca bütünün (evrenin) ruhuna geri dönüyormuş, kendisiyle aynı soydan olan. (A 16. 17).

Herakleitos kitabını adak olarak Artemis tapınağına koyuyor, bazılarına göre bile bile karanlıkca yaz-

mış, yalnız gücü olanlar kitaba yaklaşsınlar diye. — Theophrastos ise kara-sevda yüzünden birtakım şeyleri yarı bitmiş, birtakımlarını da gerek böyle gerekse şöyle yazmış.[49] — Bildirişin kısalığı ve ağırlığı eşsizdir. — Anlatıldığına göre Euripides, Herakleitos'un yazısını (Sokrates'e) vererek «Ne dersin?» diye sormuş, öteki şöyle demiş : «Anladıklarım pek mükemmel; öyle sanırım ki anlamadıklarım da. Yalnız Delos'lu bir dalgıç gerek.[50] — Yazısını açıklamış olanlar pek çoktur.

Herakleitos'un eserinin antik bir nüshasındaki epigramma :

Açıverme Herakleitos'u yaprağın sonuna dek
Ephesliyi; pek sarptır patika gerçek.
Kapkaranlık her yan, yok bir ışık, güderse
Ehli, her yer güneşten aydınlık. (A 1. 4. 1)

Notlar:

1. Antisthenes hellenistik bir tarihçidir. Herakleitos en büyük oğula kalan rahiplik hakkından vazgeçiyor. — 2. Kentin mutlak hâkimini bu derece etkileyebiliyordu demek. Tyrannis (tyranlık)'in yerini demokrasi alıyor, fakat Herakleitos'u o da tatmin edemiyor. — 3. Aristoteles bu «her yerde tanrılar var» sözünden doğa araştırıcının hiçbir hayvanı yoklamaktan çekinmemesi gerektiği, çünkü, hepsinde doğal-güzel bir şey bulunduğu sonucunu çıkarıyor. — 4. Uyanan kimse ruhunun rüyada ettiklerini çabucak unutur; insanların çoğu ise uyanıkken bile eylemlerinin iyice farkında değildir. — 5. İnsanın aklı genel düşünme kanunu ile olan bağlılığının farkındaysa ancak o zaman doğru yoldadır, tıpkı bir kentin ancak kanun hâkim olduğu zaman gelişmesi gibi; bu kanun tan-

rıca kanunun bir çocuğudur. Öte yandan her şeyi çeviren bu tanrısal kanun'dur. — 6. Doğruyu değil demek. — 7. Logos'da «bağlanan» karşıtlıklar anlamına. — 8. «Ölümsüzlük» ülkesinden gelen ateş-ruh insanda sanki «ölümlü» (individual) oluyor ve insanın ölümüyle yeniden «ölümsüz» (genel, bireyüstü) yaşayışa katılıyor. — 9. Pythagorascıların harmonia anlayışına karşı. — 10. Grekcede **bios** kelimesi (vurgu farkıyle) hem hayat hem de yay demektir, yay ise Herakleitos için ölüm simgesidir. — 11. Anaksimandros'un olan bir düşünce. — 12. Savaşta ölen heros oluyor ve bu sıfatla tanrı gibi saygı görüyor. — 13. Değerli bir şeyin meydana gelmesi için hareket gerek deniliyor. — 14. Keçeciler bir çeşit mengene kullanıyorlardı. — 15. «Kesmek» ve «dağlamak», o zaman olduğu gibi yeni zamanın başlangıcına kadar hekimlerin baş vurdukları bu «iyi» çareler tıpkı hastalıklar gibi ağrı verici ve «kötü» dürler. — 16. «Bilge», «tek bilge» şey logos'tur; ardından Herakleitos buna Zeus adını veriyor ise de bunu da yeter görmüyor. — 17. Bu şu demek: çokluk dünyanın iç düzenini anlamıyor. — 18. Altının para esası olarak ilk ve önemli anılışı; altın ateş gibi hep aynı kalan şeydir. — 19. Ateşce-ruhca öğenin etkisinin az yahut çok olduğu devreler açlık ve toklukla karşılaştırılıyor. — 20. İlerde bütün şeyler (evren) değişip yeniden ateş olduğu zaman. — 21. Kosmos'da «hak» hâkimdir; «Güntanrı» da kendisi için ayrılan yola bağlı kalacaktır. — 22. Bu sözü fiziksel anlamalı, çünkü Herakleitos güneşin her sabah ateşli buğulardan yeniden olmakla birlikte hep aynı tarzda, ırmak gibi, kurulduğunu düşünüyor; fakat bu söz simge olarak da anlaşılabilir. — 23. Bu kesimin düşüncelerini anlamak için ruhu ateşe eşit olarak düşünmek gerek. — 24. Tanrısal logos'ta bütün karşıtlıklar kaynaşıp yok. olur. — 25. Burada ve arddan gelenlerde karşıtlıklar göreli bir düşünce ile değil insanla hayvan arasındaki ilişkide kutuplu (polar) karşıtlığın oynadığı rolü göstermek için sayılıyor. — 26. İnsan hayatında elde edilen başarılarla. — 27. Yukarda s. 28'e bakıla. — 28. Bu şu demek: yığın sadece bir bitki hayatı sürer. — 29. Ge-

çe-gelenler sağlam değil. — 30. Din hukukuna göre kan dökme suçu kanla temizlenme yoluyla ortadan kalkabiliyor. — 31. Sihirbazlar doğulu rahiplerdir, bakkholar ile mainadlar Dionysos'a tapınan erkekler ve kadınlar, mystler gizli din derneklerinin üyeleri. — 32. Soluk benizli ölüm tanrısı Hades ile taşan, kabaran hayatın tanrısı Dionysos «bir» dirler: o zamanın Hellenleri için en büyük paradoksia. — 33. Tanrı Apollon'un bildirdikleri sırlı işaretlerdir. — 34. İonia Erythraia'sındaki Sibylla'nın sözü geçiyor. — 35. Hermodoros politika adamı olup Herakleitos'un arkadaşıydı. — 36. İs. ö. 7. yüzyılda yaşayan Arkhilokhos dalayıcı, bölümüyle de edeb dışı şiirler yazmıştır. Ksenophanesin yaptığı gibi Herakleitos burada Homeros ile Arkhilokhos'un sözde ahlâksızlığına saldırıyor. — 37. Bu homeros'un (yaşam öyküsü)'ne girmiş eski bir bilmecedir. — 38. Miletli devlet adamı olup Herakleitos'dan biraz daha yaşlı olan Hekataios tarihçi ve coğrafyacıdır. Bildiklerini kendi istediği gibi kısa ve toplu olarak anlatmadıklarından Herakleitos onlara çatıyor. — 39. Not 5'e bakıla. — 40. Goethe bundan aldığı esinle «Urworte Orphisch, Daimon» adlı şiirinde şöyle diyor: «Nasılsan öyle kalacaksın, kendinden kurtulamazsın!» — 41. Hırs o kadar kuvvetlidir ki kendini canla ödetir. — 42. Âdet köleliğine karşı. — 43. İhtişamlı debdebeli gömme törenlerine karşı söylenmiş bir söz. — 44. Uyanıklık, uyku ve ölüm halleri birinden ötekine geçilirken düşünülüyor; ölüm, ruhu vücuttan kurtardığından, bu üç durumun en yükseğidir. — 45. Ayraç içindeki parça düşüncenin tamamlanması için önemlidir. — 46. Bugün Herakleitos'a mal edilen şu ünlü **«panta rhei»** sözünü Herakleitos hiçbir zaman söylemiş değildir. Bu sözle daha sonrakiler onun düşüncelerini üstün körü özetliyorlar. — 47. Bu tasavvura Mısırlılarda da rastlanıyor. — 43. Bu «borular», kanallar (Hellence **poroi**) duyu algılarına yararlar. — Bu sonraki bildiriler içindeki düşünceler ne dereceye kadar Herakleitos'un öz malıdırlar, bu bilinmiyor.» — 49. Yanlış olmakla birlikte pek karakteristik bir söz. — 50. Deloslu dalgıçlar derine dalmakta pek mahirdiler.

VIII. PARMENİDES VE ÖĞRENCİLERİ

Güney İtalya'nın Elea şehrinden olan Parmenides Herakleitos'un çağdaşı olmakla birlikte onunla taban tabana karşıt bir kişidir : hattâ bu ikisinin kişiliklerinde insanın ruh ve düşünce davranışının ayrı iki örneğinin anıt gibi karşımıza dikildiğiin söyliyebiliriz. Çünkü, mükemmel bir kanun-koyucu ve böyle olarak da yurdunun çok saygı gören bir yurttaşı olan Parmenides, Herakleitos için araştırmanın doğal ve kuşkusuz çıkış noktası olan ve onun sadece temellerine inmek istediği duyularla yapılan algının aslâ doğrunun esası olamıyacağını düşünüyor. Bir vahiy gibi ona şu düşünce iniyor : doğruyu yalnız akıl verir, ve bu akıl meydanagelmeyi, değişmeyi, hareketi, yani var-olan bir şeyin (daha) var-olmayan bir şey haline geçmesini ve bunun tersini kavrayamaz, var-olmayan diye bir şeyin olduğunu düpedüz yadsımak zorundadır. Bu işitilmemiş düşünceyi Parmenides heksametron ölçüsüyle yazılmış bir şiirde açığa vurmuştur. Doğruluk tanrıçasının ona öğretiyi açtığı ışık-ülkesine götürülüşünü tasvir eden bu şiir baştan aşağı tanrıçanın ona söyledikleri olup Parmenides sadece dinleyen bir öğrencidir. Eski-hellen devrinde bu çeşit vahiy-şiirlerinin iyice yerleşmiş edebî şekil haline geldiklerini kabul etmek zorunda olduğumuz, Parmenides'in şiir değeri olan bir şiir yazma-

dığını anladığımız halde yine eseri bu yüzden etkisinden hiçbir şey yitirmez : objektif doğrunun kendisinin konuştuğunu işitir gibi oluruz. Herakleitos ise ne kadar başkadır : vahiy ondan geliyor, o kendi ben'ini açığa vuruyor, bize dünyayı o «kendi-tarzı» na göre nasıl görüyorsa öylece gösteriyor.

Tanrıça öğretilerini kendisi ikiye ayırıyor : müridlerine bildireceği şeylerin biri «doğruluğun sarsılmaz yüreği» öteki «insanların öyle-sanışları»dır.

Öğrenci doğruyu bulmak dileğindeyse göze, işitmeye, dile değil sadece lojik düşünmeye uyacaktır, bu düşünmenin ona öğrettiği şudur: sadece var-olma (varlık) vardır, bu kadar da değil, var-olma ile düşünme aynı şeydir, bizim dışa-vuruş şeklimizle : bütün yargılar bir var-olma'nın, değişmeden duran bir gerçeğin dışavuruluşudurlar, mantık ve matematik önermeleri bunu en açık olarak göstermektedirler. Aklın yargılarının var-olmama'yı yani geçer-olmayanı dışa-vurdukları düşüncesi anlamsızdır. Fakat «var-olma» ve «var-olmama» «aynı şeydir ve aynı şey değildir» diyen ve her yerde «karşıtlık» bulan o «çift-başlılar» ın — yani hep birbirinin tersi iki yöne bakanların — yani Herakleitos ile Herakleitosçuların düşüncesi daha yanlıştır. Buna göre «meydana-gelme» ile «yok-olma» duyuların hokkabazlığıdır, çünkü, var-olmayandan var-olanın meydana gelişini ve var-olanın yok-oluşunu varsayar ve duyular dünyası düşten (rüyadan) daha gerçek değildir; yerdeğiştirme, renk değiştirme ve insanların sözünü ettikleri bu gibi şeyler «sadece ad» dırlar. Doğruluk, düşünme, var-olma ülkesindeyse yalnız şu nitelikler geçerdirler : meydana-gelmemiş, geçip gitmez, bölünmez, sürekli, hareketsiz — değişmez, aynı şeyde aynı şey, kendinde, toplu, bir bütün. Parmenides'in var-olması «sarsılmaz» bir var-olma'dır. Burada matematik bir ruhun

konuştuğu görülüyor; bundan dolayı ona göre gerçeklik «iyice yuvarlak» ve var-olma dünyası «her yandan aynı» dır, «iyice yuvarlak bir küre yığınına benzer». Parmenides'in dünyası hep aynı olan idea'nın dünyası'dır.

Bununla birlikte Tanrıça öğretisinin ikinci bölümünde «insanların görünüş-düşüncelerini (öyle - sanışlarını)» de bildiriyor. «İçlerinde doğruluk bulunmayan aldatıcı söz düzenini betimlemek zahmetine katlanmasının nedeni ne ola? Eskiden bu kısım doğruluk ülkesinden daha geniş bir yer kaplıyordu, yalnız bundan günümüze pek az şey kalmıştır. Nedenini Tanrıça kendisi söylüyor : «Seni ölümlülerin herhangi bir düşüncesi alt etmesin diye»; kendisi insanların görüş açısmdan bakarak ona «doğruya-benzer bir düzen» bildirmek istiyor; bu düzen bu «doğruya-benzerlerin» en iyisi olacaktır, çünkü, yalnız tek bir doğruluğun var olmasına karşılık insanlarm theoriaları arasında değerlileri değersizleri vardır, tıpkı bir düşün iyi yahut kötü anlatılabileceği gibi. Eskiden bu kısımda ortaya konan «görünüş» kosmologiası ki aynı zamanda «doğruya-benzerlik» kosmologiası'dır, duyulu algılar dünyasında geçen Giriş'te (prooimion'da) olduğu gibi temel önkoşul olarak iki «şeklin», durum şekilleri olan aydınlık ve karanlığın varlığına dayanıyor. Sıcak ile soğuk, ateş ile toprak da denilen ve Pythagoras'dan gelen bu ikilik kosmos'un, hem insanın hem dünyanın, meydana gelişi öğretisinin bütünüyle üzerinde bulunduğu temel'dir. Vaktiyle uzun uzun betimlenmelerine rağmen bütün bunların önemi bir «adın» önemi'dir, yalnız kavram ülkesinde bulunan gerçekliğin önemi değil. Bu iki ülke, yani kavram ülkesiyle görüş ülkesi, arasında burada aşılmaz bir uçurum uzanıyor. İlk defa Platon felsefesi burada bir çözüm yolu arayacaktır.

Öğrencilerin öğretmenlerinin düşüncelerini aşırı-

laştırdıkları ve tek-yanlılaştırdıkları bilinen bir şeydir. Örneğin Herakleitoscu Kratylos meydana-geliş'in kendisini biricik gerçek şey olarak gördüğünden sonunda kendisine sorulanlara hiçbir şekilde kesin bir cevap vermiyor ve Aristoteles'in Metaphysik 5'de anlattığına göre sadece işaret parmağını iki yana sallıyor; bunun gibi Parmenides öğrencisi Zenon algı ile düşünme arasındaki uçurumu elinden geldiği kadar öğretmeninin yaptığından daha çok derinleştirmiştir, bu uçurumun kendine yani sorun üzerine, antinomia üzerine gözünü dikmiştir. Şöyle denebilirse : onun için sorunun kendisi gerçek'tir. Düşünceleri birlik, çokluk, sonsuz, hareket kavramları çevresinde dönüp dolaşıyorlar. Nasıl olur da sınırlandırılmamış küçük mesafelerin birarayа gelmesinden sınırlandırılmış büyük bir mesafe, (sınırlandırılmamış küçük) duruş anlarının toplamından bir hareket, işitilemeyen seslerin toplamından işitilir bir ses meydana gelebilir? Nasıl olur da kavramlı düşünme — duyuların ortaya koydukları — bütün bu şeyleri kavrayabilir? Ya hareket denen şey nedir? Hep, değişen (duran yahut hareketi değişen) bir konuyla bağıntıyı bildiren bir sözden başka bir şey değil. Zenon'un paradokson'larında gerçekte insanların sonsuz olarak uğraşacakları sorunlar toplanmışlardır.

Zenon nasıl politika kanılarını ölünceye kadar değiştirmemişse Parmenides'in öteki öğrencisi Melissos Atina'ya karşı giriştikleri bağımsızlık savaşında Samoslulara baş olmuştur. Melissos başlı başına düşünen bir filozof değildir, esas bakımından sadece öğretmeninin düşüncelerini tekrarlamaktadır. Parmenides'in öğretisini, deyiş yerindeyse, bir defa da düz yazı aynasında görüyoruz diyebiliriz. Melissos'un anlattıklarının dayandığı varsayım zamanca «sınırlandırılmamış-sonsuz» aynı zamanda yerce (mekânca) oluşudur; böylece gerçek varolan İyonya tarzında olarak bir öğeye

eşit kılınıyor. Boş mekân kavramını açıklama biçimi kendinden sonrası için önemli olmuştur.

1. Parmenides

Yaşamı üzerine bildiriler

Pyres oğlu Elealı Parmenides Ksenophanes'in derslerini dinlemiştir. Diokhaitas oğlu Pythagorascı Ameinias ile de birarada bulunmuş, yoksul fakat olgun bir kişi olan bu adama çok bağlanmış, kendisi parlak ve zengin bir soydan olduğundan ona ölümünden sonra heros-tapınağı (türbe) yaptırmıştır. Parmenides'i iç dinginliğine kavuşturan Ksenophanes değil Ameinias'dır.[1] En dinç ve zinde zamanı 69. olympiad'a rastlıyor (İs. ö. 504-501). — Parmenides yurdunu pek mükemmel kanunlarla iyice düzenlemiş, bundan dolayı memurlar her yıl yurttaşları kanunlara bağlı kalacaklarına yemin ettiriyorlardı. (28 A 1. 12)

'Nesnelerin yaratılışı üzerine' adlı eserinden[2]

Beni taşıyan kısraklar canımın istediği kadar
Götürüyorlardı, beni bu ünlü yola koyduktan sonra
Daimon kadınlar, bilge kişiyi kentleri aşırıp götüren.
Burada gidiyordum; bu yolda taşıdılar beni uslu atlar
Arabayı çekerek, kızlar da yol gösterdiler.[3]
Dingil yuvalarda kaval sesi çıkarıyordu
Kızarak — çift tekerlek kasırgasıyla itiliyordu
İki yandan —, acele ettikçe yoldaşlıkta

Güneş kızları, gecenin evlerini önce bırakan,
Işığa doğru, atarak başlarından örtüleri elleriyle.[4] —
Oradadır kapısı geceyle gündüzün yollarının,
Pervaz ve taş eşik iki yandan tutuyor onu ;
Aitherde olan kapıyı büyük kanatlar dolduruyor ;
Bol cezalı adaletin elindedir değişen kilitleri.[5]
Konuşarak onu kızlar yumuşak sözlerle
Kandırıyorlar ustaca, kendilerine dilli sürgüyü
Bir anda itmeğe kapıdan. Açılıyordu ağzına kadar
Kanatlar, kapının uçmasıyla tunçtan mihverleri
Yataklarında değişe değişe döndürerek
Çengeller ve kamalarla tutturulmuş olan : imdi bu kapıdan
Dosdoğru sürdüler kızlar yol boyunca arabayla atları.[6]—
Ve beni Tanrıça dostça karşıladı, sağ elimi
Sağıyla tuttu, şöyle söz söyleyerek bana dedi :
«Ey delikanlı![7] ölümsüz sürücülere yoldaş olarak,
Seni taşıyan atlarla buraya ulaşan sana
Selâm! Çünkü kötü bir kader değil sana yaptıran
Bu yolu — insanlarm dolaştıklarının dışında bu çünkü —
Tanrı kanunu ile hak. İmdi senin herşeyi öğrenmen gerek :
Hem doğruluğun iyice-yuvarlak sarsılmaz yüreğini
Hem de ölümlülerin öyle-sanışlarını, gerçek güven olmayan.

Fakat yine de bunları da öğreneceksin, öyle-görünen-
lerin
Nasıl denenir-inanılırca var-olması gerekirdi büsbütün
geçerken her şeyden.
Haydi bakalım, ben söyliyeceğim — sen de cankulağıy-
la dinle —
Hangi araştırma yollarının düşünüleceğini yalmz :
Biri var-olmanın olduğu, var-olmamanın olmadığıdır,
Bu inandırma yoludur — doğruluğun ardından yürür
çünkü —
Öteki, var-olmama, var-olmamanın zorunlu olduğudur ;
Hiç bulunmaz olduğunu söylüyorum sana bu patikanın ;
Ne tanıyabilirdin var-olmayanı çünkü — yapılamaz çün-
kü bu —
Ne de bildirebilirsin ; aynı şeydir çünkü düşünmekle
var-olmak.[8] (B 1. 3)
Ortaklaşa-toplu bir şeydir benim için
Nereden başlasam ; oraya geleceğim yine çünkü zi-
ra.[9] (B 5)
Bak aklınla bulunmayanm nasıl yine de akılla orada
olduğuna sağlamca.
Kesmeyecek çünkü var-olanın var-olana bağlanmasını.
Ne düzen boyunca her yanda her biçimde ayrılacak
Ne de bir araya toplanacak şekilde. (B 4)
Söylemek ve düşünmek gerek var-olan'ın olduğunu ;
var varolmak,

Hiç ise yoktur ; bunları düşünmeni istiyorum.
Seni uzaklaştırdığım ilk araştırma yolu budur[10] işte.
Fakat sonra bir de hiçbir şey bilmeyen ölümlülerin
Sallandıkları yol var, iki-başlıların ; çaresizlik yönetir çünkü
Göğüslerindeki sallanan düşünüşü, sürüklenir giderler
Hem dilsiz hem körler, şaşkınlar, kararsız kişiler,
Var-olmakla olmamayı aynı şey sananlar
Hem de aynı şey değil, onlarca geriye-döner herşeyin yolu.[11] (B 6)
Hakkından gelinemez hiç şu var-olmayanın var olduğunun
Sen bu araştırma yolundan uzak tut düşünceni,
Çok-denemiş alışkanlık bu yola itip sürmesin seni,
Kullanma bakışsız gözü, uğuldayan kulağı
Ve dili, logosla bağla karara çok-kavgalı kanıtı
Benim anlattığımı. Yalnız bir yolun anlatılışı
Kalıyor daha,[12] o da varlığın ; vardır bu yolda
Pek çok işaret, çünkü doğmamış olduğundan yok-olmazdır da,
Yapısı bütündür, sarsılmaz ve hedefsizdir.
Ne bir kere var idi ne de olacaktır, şimdi bir bütün var çünkü.
Bir-olan, toplu-şey. Nasıl bir doğuş bulacaksın ona?
Nasıl nereden yetişmiştir? Bırakmıyacağım var-olmayandan

Sözetmeğe ne de düşünmeğe seni ; söylenemez düşünülemez çünkü
Var-olmadığı. Nasıl bir gereklik zorlamış ola onu
Sonradan yahut önceden hiçten başlayarak doğmağa?
Böylece ya büsbütün olması gerek yahut olmaması.
Hem de var-olmayandan bırakmaz inanma gücü
Kendinden ayrı bir-şeyin doğmasını. Bundan ötürü doğmağı
Ne de ölmeği Dike[13] salıvermedi gevşeterek kösteklerı,
Aksine germekte. Bunlarm kararı şunda gizli :
Vardır yahut var değil. İmdi karar verildi, bu bir zorunluluk.
Bir kıyıya atmağa düşünülemez söylenemez olan yolu — hakikisi
Bu değil çünkü —, ötekinin var ve gerçek olduğuna.
Nasıl yok olabilir var-olan öyleyse? Nasıl doğabilir?
Doğduysa var değildir, ilerde doğacaksa da öyle.
Böylece doğuş sönmüştür ve ölüm yok olmuştur.
Bölünemezdir de hep bir-cins[14] olduğundan ;
Burada biraz daha çok da değil — bu onu engellerdi toplu olmaktan —
Burada biraz daha zaif de değil, bütün doludur var-olanla,
Bu yüzden bütün topludur ; var-olan var-olana bitişir zira.

Fakat kımıldamaz koca bağların sınırları içinde
Başlamaz dinmez, çünkü doğma ve göçme
Pek uzaklara atılmıştır, gerçek inanıştır onu süren.
Aynı şey olarak aynı şey içinde kalarak kendi kendine yatar.
Böylece sapa sağlam yerinde durur ; güçlü zorunluluk
Sınırın bağlarında tutar, onu çepe çevre saran sınırın,
Çünkü sonsuz olamaz var-olan Tanrı kanunu gereğince ;
İhtiyaçsızdır çünkü ; her yandan muhtaç olurdu böyle olmasa.
Aynı şeydir düşünmekle var-olma düşüncesi
Çünkü içinde söylenmiş olarak bulunduğu var-olansız
Bulamazsın düşünmeyi. Değildir ve olmayacaktır çünkü
Başka şey var-olanın dışında, çünkü Kader bağlamıştır
Bütün ve hareketsiz olmağa. Bu yüzden hepsi ad olacak
İnsanların koyduklarının, gerçek olduğuna inanarak :
«Meydana-gelmek» de «yok olmak» da, var-olmak da olmamak da,
Yer değiştirmek ve parlayan rengi başkalaştırmak da.
Fakat son bir sınır olduğundan bütünlenmiştir
Her yandan, iyice tekerlek bir küre yığını gibi,
Ortadan dışa her yanda bir-ağırlıkta. Çünkü ne daha büyük

Ne de daha zayıf olmaması zorunlu burada yahut orada.
Ne varolmayan vardır çünkü — bu onu durdururdu
ulaşmaktan
Bir-cins-olana — ne de burada daha çok varolanın
Burada daha az olabilmesi varolandan, bütün dokunul-
mamış olduğundan
Kendine her yandan eşit, aynı şekilde sınırlara dayanır.
Burada senin için kesiyorum güvenilir sözü ve düşünceyi
Doğrulukla ilgili. Öyle-sanışlarını bundan sonra insan-
ların
Öğren, sözlerimin aldatıcı düzenini dinleyerek.
İki şekli adlandırmakta karar kıldılar düşünceleri —
Bunlardan biri olmamalıydı[15], burada yanıldılar —
Karşıtlara böldüler şekli ve alâmetlerini ayrıldılar
Birbirlerinden, buraya alevin aitherli ateşini
Yumuşak, pek hafif, kendiyle her yanda bir-olanı,
Başkasıyla bir-olmayanı, koyarak ; fakat öteki de ken-
di kendine
Karşı yandaki ışıksız gece, koyu bir şekil ve ağır.
Bu evren-düzenini gerçeğe benzer şekilde her şeyiyle
bildiriyorum ben sana.
Hiçbir vakit ölümlülerin herhangi bir düşüncesi seni
geçmesin diye. (B 7. 8)
Bütün şeylere ışık ve gece adı verildikte.
Ve kuvvetlerine göre olan şeylerle bunlar ve şunlar
adlandırıldıkta

Bütün (evren) doludur aynı zamanda ışık ve görünmez gece ile
Her ikisi de eşit olan ; yoktur çünkü ikisinden biri içinde olmayan. (B 9)

Bileceksin şimdi aither-varlığı ve aitherdeki bütün
Yıldızları ve saf, parlak güneş-çırasının
Kavurucu işlerini ve nereden meydana geldiklerini,
Dönüp-dolaşan işlerini de öğreneceksin tekerlek gözlü ayın
Yaratılışını da, bileceksin çepe çevre kavrayan göğü de
Nereden çıktığını ve nasıl onu götürüp bağladığını zorunluluğun
Sınırlarını tutmağa yıldızların.[16] (B 10)

(Söyleyeyim sana şimdi) nasıl yeryüzü, güneş ve ay
Ortaklaşa aither de, samanyolu da ve gök,
En dışta bulunan, ve yıldızların sıcak gücü çabalıyordu
Meydana-gelmek için.[17] (B 11)

En baştaki olarak Tanrıların Eros'u düşünüp buldu...[18] (B 13)

(Ay) gece parlayan, yeryüzü çevresinde dolaşan yabancı ışık...
Hep gözetleyen güneşin ışınlarını.[19] (B 14. 15)

Yeryüzü... kökü suda. (B 15a)

Nasılsa herkesteki karışımı öğelerin[20]
Öylece akıl insanların yanında durur ; aynı şeydir

Çünkü düşünen şey, öğelerin yaratılışı, insanlarda
Hepsinde ve herbirinde : düşüncedir daha çoğu (ışığın yahut karanlığın (B 16)
Böylece meydana geldiler bunlar öyle-sanışa göre ve vardırlar
Ve ilerde bundan böyle büyüyerek sona erecekler.
Bunlara ad taktılar insanlar, bir işaret herbirine. (B 19)

Tamamlayıcı yargılar ve bildiriler

Platon söylüyor :) Büyük Parmenides... Parmenides, Homeros'un deyişiyle «saygı ve aynı zamanda korku uyandırır»[21] bir kimse olmalı. — (Parmenides ile öğrencileri) Parmenides evreni durduruyor. — (Yeniplatoncu Proklos :) Elealı bilge büyük yığının ruh gözünün doğruyu görmeğe dayanacak yaratılışta olmadığını söylüyor. (B 7. A 5. 26. 22 ek)

Aristoteles'in yargısı :) Var-olan'a göre var-olmayan'ın hiç olduğunu doğru bulan Parmenides zorunlu olarak var-olan'ın bir-şey olduğunu ve başka-bir-şey olmadığını sanıyor... Ancak görünen nesnelere uymak zorunda kaldığından ve lojik düşünüşe göre bir-şey algıya göre ise çokluk kabul ettiğinden yine iki neden ve iki ilke (principium) yani ateş ile toprak da dediği sıcakla soğuğu koyuyor, bunlardan sıcağı var-olan'ın yanına koyuyor, ötekini de var-olmayanın yanına. (A 24)

(Sonraki bildiriler :) Akşam ve Sabah yıldızının aynı olduğunu[22] söylüyor Parmenides... göğün kosmos ol-

duğunu ve yeryüzünün toparlak olduğunu.[23] — Poseidonios yeryüzünün beş kuşağa ayrılışının babası olarak Parmenides'i gösteriyor. — Meydana-gelen ve yok-olan şeyler üzerine canlı varlıkların organlarına varıncaya kadar Parmenides kendinden sonrakilere bilgi veriyor.[24] (A 40. 44. 44a. B 11)

2. Zenon

Bildiriler

Elealı Zenon öğrenci olarak Parmenides'i dinlemiştir. En dinç ve olgun olduğu zaman 79. olympiad yıllarına (İs. ö. 464-461) rastlar. — Kavga yazıları, 'Empedokles düşüncelerinin açıklanması'[25], 'Filozoflara', 'Nesnelerin yaratılışı' adlı yazılar yazmıştır. — (Platon'un üvey kardeşi) Antiphon... bir kere büyük panathenaia bayramına Zenon ile Parmenides'in (Atina'ya) geldiklerini söylüyordu.[26] Perikles[27] Parmenides'in yaptığı gibi nesnelerin yaratılışiyle uğraşan fakat inandırmağa ve çelişmeyle çaresizlik içine düşürmeye elverişli bir çığır kuran Elealı Zenon'u da dinlemiştir. — (Söylendiğine göre) Parmenides'in iyice tanıdığı Zenon tyran Demylos'a karşı kötü niyete girişiyor, giriştiği işi başaramıyor, o zaman Parmenides'in öğretisinin değerini ateşe sokulan saf ve gerçek altın gibi gösteriyor ve büyük adam için yalnız çirkin şeyin korkulacak şey olduğunu, acılardan çocukların, kadınların ve bu gibi kadın ruhu olan erkeklerin korktuklarını yaptıklarıyla ortaya koymuştur, çünkü kendi dilini ısırarak tyran'ın suratına tükürüp atıyor. (29 A 1. 2. 11. 4. 7)

(Platon Zenon'u konuşturuyor :) Gerçekte benim bu düşüncelerim Parmenides'in öğretisi için onunla

alay etmeğe kalkışanlara ve yalnız bir-şey var ise bundan öğreti için pek çok gülünç ve öğretinin kendisine karşıt sonuçlar çıktığını söyleyenlere karşı bir yardımdır. İmdi benim bu yazım nesnelerin çokluğunu ileri sürenlere karşı konuşuyor ve onlara aynı şeyleri fazlasıyla geri veriyor, çünkü şunu açık olarak göstermek istiyor : iş gerektiği gibi baştan sonuna kadar ele alınırsa onların temel düşüncesinin başına — çok şeyler varsa — bir şeyin var olmasından çok daha gülünç şeyler gelir. — (Platon söylüyor :) Elealı Palamedes'in[28] (Zenon demek) dinleyenlere aynı şeylerin benzer ve benzer-değil, bir-şey ve çok şey, duran ve yine de kımıldayan olarak görüneceği şekilde sanatla konuştuğunu bilmiyor muyuz? (A 12. 13)

Zenon kendisine bir kimse bir-olan (=bir-şey)'in ne olduğunu anlatırsa var-olan şeyleri bildirebileceğini söylemiş. — Parmenides'in yakın tanıdığı Zenon varolanların çok olmasına var-olan nesnelerin içinde hiçbir bir-şey (bir-olan, birlik)'in bulunmaması, çok şeylerin de (çokluğun da) bir (birlik)'lerin yığını olması yüzünden olanak olmadığını göstermeği deniyordu. — İçinde birçok tanıtlama denemeleri bulunan yazısında herbirinde çok şeylerin (çokluğun) var olduğunu söyleyenin birbirini tutmayan şeyler söylediğini gösteriyor.

Zenon şu soruya ne cevap vereceğini bilemiyor : yer (mekân) diye bir şey varsa ne içinde bulunuyor?[29] (A 24)

Zenon'un hareket üzerine olup çözmeği deneyenlere hoşa gitmeyen güçlükler çıkaran dört önermesi vardır. Birincisi taşınan şeyin yolun yarısına hedeften önce varması gerektiğinden hareketin olmadığıdır.[30] İkincisi Akhilleus denendir. Bu en yavaş koşan varlığa (kaplumbağaya) en hızlının yetişemiyeceğidir. Çünkü, ko-

valayan varlığın bir noktaya ancak öteki oradan hareket ettikten sonra varması gerektiğinden en yavaşın en hızlıdan biraz önde bulunması gerekir...[31] Üçüncüsü fırlayan okun durduğudur. Bu, zamanın şimdilerden kurulmuş olduğunu kabul etmekle olur ; bu kabul edilmezse bu önerme de olmaz.[32] Dördüncüsü koşu yerinde karşıt yönlerden eşit sayıda (duran) cisimler önünde hareket eden eşit sayıdaki cisimler üzerine olandır ; bunların birtakımı koşu yerinin sonundan, birtakımı da ortasından eşit hızla hareket ediyorlar ; buna göre yarı-zamanın iki katı zamana eşit çıktığını sanıyor.[33] (A 28)

Zenon'un sofist Protagoras'dan sorduğu cümle : «Söyle bakalım bana, ey Protagoras, bir tek akdarı tanesi yahut bunun on binde biri yere düşerek ses çıkarır mı?» Beriki çıkarmaz deyince Zenon : «Bir ölçek akdarı düşünce ses çıkarır mı çıkarmaz mı?» diye soruyor. Beriki bir ölçeğin ses çıkaracağını söyleyince Zenon şöyle diyor : «Nasıl, bir ölçek darı ile bir tek darı ve bir darının on binde biri arasında belli bir bağıntı yok mu?» Beriki olduğunu söyleyince Zenon : «Nasıl, sesler arasında da aynı bağlantılar bulunmıyacak mı? Çünkü, ses çıkaran nesneler nasılsa sesler de öyle olmalı ; bu böyle olunca da bir ölçek darı ses çıkarıyorsa bir tek darı ve bir darının on binde biri de ses çıkaracaktır» diyor.[34] (A 29)

'Nesnelerin yaratılışı' adlı eserinden

Varolanın büyüklüğü yoksa, var olamaz. Var ise herbir bölümün bir büyüklüğü, kalınlığı olmalı ve biri ötekinden uzak olmalıdır. Ötekinin önünde olan için de

aynı söz geçerlidir ; zira onun da büyüklüğü olacak ve önünde bir şey bulunacak. İmdi bunu bir kere söylemekle hep söylemek birdir ; çünkü varolanın böyle bir bölümü (bir şeyi) en dıştaki olmıyacak ve hiçbir zaman biri ötekine göre değil olarak olmayacaktır. Böylece çok şeyler varsa bunlar hem küçük hem büyük olmalıdır, büyüklüğü olmıyacak kadar küçük, sınırsız olacak kadar büyük. (B 1)

(Büyüklüğü, kalınlığı, ağırlığı olmayan varolamaz). Çünkü, başka bir varolana eklense hiç daha büyük yapmaz ; çünkü hiçbir büyüklük varolmayınca, eklenince de büyüklükte hiçbir artma olmaz. Ve böylece artık eklenen hiç olurdu. Ayrılınca öteki hiç daha küçük olmaz ve yine eklenmesiyle artmayacaksa eklenen şeyin de ayrılan şeyin de hiç olduğu meydandadır. (B 2)

Çok şey varsa ne kadar şey varsa o kadar şeyin olması zorunludur, ne daha çok ne daha az şeylerin. Varoldukları kadar şeyler varsalar bunlar sınırlı olurlardı. (Öte yandan) çok şey varsa var olanlar sınırsızdır ; çünkü daima varolanlar arasında başka şeyler vardır ve yine onlar arasında başka şeyler. Ve böylece varolanlar sınırsızdır. (B 3)

Hareket eden ne bulunduğu yerde (mekânda) hareket eder ne de bulunmadığında. (B 4)

3. Melissos

Bildiriler

İthaigenes oğlu Samos'lu Melissos, Parmenides'in derslerini dinlemiştir. — Melissos kitabının adına şu

şekli veriyordu : «Doğa ya da var-olan». — Politikada Perikles'in düşmanıydı ve Samosluların başkomutanı olduğu zaman 84. olympiad'da (444-1, tam olarak 441 / 0) bir deniz savaşında tragedia şairi Sophokles'e[35] karşı savaşmıştır. — Aristoteles'in bildirdiğine göre Perikles'in kendisi bile bir kere bir deniz savaşında Melissos'a yenilmiştir. (30 A 1-4)

«Doğa ya da var-olan» adlı eserden

Daima vardı var-olan ve daima varolacaktır. Doğsaydı, doğmadan önce hiç-bir-şey olması gerekirdi. Hiç-bir-şey vardıysa, asla hiç-bir-şeyden hiç-bir-şey meydana gelemezdi. — İmdi (var-olan) olmadığına göre vardır ve vardı ve daima var olacaktır ve başı sonu olmayıp (zamanca) sınırsızdır. Olsaydı bir başlangıcı olurdu — olduğuna göre bir kere başlamış olmalı — bir de sonu olduğuna göre bir kere sona ermesi gerekirdi —; başlamadığına ve sona ermediğine göre daima vardı ve daima olacaktır, ne başlangıcı vardır ne de sonu ; çünkü, daima var-olması olanaksızdır büsbütün var-olamıyanın. — Her zaman var-olduğuna göre büyüklükçe de her zaman sınırsız olması gerekir. — Bir-tek olmasa, bir başkasına karşı sınırı olması gerekir. — Sınırsız olursa bir-tek olurdu ; çünkü, iki olsaydı sınırsız olamazdı, tersine birbirlerine karşı sınırları olurdu. — Böylece sonsuz, sınırsız, bir-tek ve büsbütün hep-aynıdır. Ne yok olabilir,ne daha büyük olabilir, ne şeklini değiştirebilir, ne de ağrı yahut acı duyabilir ; bunlardan birine uğrasa artık bir-tek olamaz. Başkalaşırsa var-olan artık hep-aynı olamaz, tersine

önce var-olanın yok olması, var-olmıyanın meydana gelmesi zorunludur.

Onbinlerce yılda bir-tek kıl kadar başkalaşsa, bütün zaman içinde büsbütün yok olur. Fakat şeklinin değiştirilmesi olanaksızdır. Çünkü, önce var-olan şekillendirme yok olmaz ve var-olmayan meydana gelmez. Hiç-bir-şey eklenmeyince, hiç-bir-şey yok olmayınca ve değişmeyince şekli değişmiş olarak nasıl var-olanlar arasında bulunabilir? Ağrı da duymaz. Çünkü, ağrı duysa büsbütün var-olamazdı ; çünkü ağrı duyan bir şey daima var-olamazdı, sağlamla aynı güçte olamazdı. Hep-aynı da olamazdı ağrı duysa. Çünkü bir şeyin ayrılması yahut eklenmesiyle ağrı duyabilirdi, ve artık hep-aynı olamazdı. Sonra sağlam olan ağrı duyamazdı. Çünkü, sağlam-olan ve var-olan yok olur, var-olmıyan meydana gelirdi. Acı-duymak için de ağrı duymak için olan aynı söz söylenebilir. Boş diye bir şey de yoktur. Çünkü, boş şey hiç-bir-şeydir. İmdi hiç-bir-şey var-olamaz. (Var-olan) hareket de etmez. Çünkü çekileceği bir yer yoktur, tersine doludur. Boş olsa boşluğa çekilirdi. Boşluk olmadığından çekilecek yer yoktur. Sık ve seyrek de olamaz. Çünkü, seyreğin sık gibi aynı şekilde dolu olmasına olanak yoktur, tersine seyrek sıktan daha boş bir şey olarak meydana gelir. Dolu ile dolu- olmıyan arasında şu ayırmayı yapmak gerekir : bir şeye yer verir yahut içine alırsa o dolu değildir ; ne yer verir, ne de içine alırsa doludur. İmdi boş değilse dolu olması gerekir. Doluysa hareket etmez. (B 1-3. 5-7).

Bir-tekin yalnız var-olduğunun en güçlü kanıtı bu sözlerdir. Fakat şu kanıtlar da vardır. Birçok şeyler olsa onlarm da bir-tek için söylediğim yaratılışta olmaları gerekirdi. Toprak, su, hava, ateş, demir ve altın varsa, bu canlı öteki ölü, kara ve ak ve insanların gerçekte var olduklarını söyledikleri şeyler, bütün bunlar

varsa, ve biz doğru olarak görüyor ve işitiyorsak her birinin bize önce göründükleri gibi olmaları, dönmemeleri ve başkalaşmamaları, tersine herbirinin nasılsa öyle olması gerekir. İmdi biz doğru gördüğümüzü ve işittiğimizi ve anladığımızı söylüyoruz ; öte yandan bize sıcak soğuk, ve soğuk sıcak, sert yumuşak ve yumuşak sert duruma gelir gibi görünüyor, yaşayan ölür ve yaşamıyandan meydana gelir gibi ; ve bütün bunlar değişiyor ve önce ve şimdi var-olan hiç-bir-şeyin hep aynı olmadığı, demirin sertliğine rağmen biraraya geldiği yerde parmakla aşındığı, altm ve taş ve sert bilinen bütün şeylerin su, toprak ve taştan meydana geldiklerini görür gibi oluyoruz. Böylece var-olanı ne gördüğümüz ne de tanıyabildiğimiz anlaşılıyor. İmdi bunlar birbirine uymuyor. Kılıkları ve sağlamlıkları olan birçok şeyler bulunduğu söylendiği halde her defa görülenlerden bize herşeyin başkalaştığı ve değiştiği görünüre benziyor. İmdi doğru görmediğimiz ve o birçok şeylerin doğru olarak var görünmedikleri meydandadır. Gerçekte var-olsalardı değişmezlerdi, tersine her şey önce göründüğü gibi olurdu. Çünkü, gerçek var-olandan daha güçlü bir şey yoktur. Değişirse var-olan yok olur, var olmıyan meydana gelmiştir. İmdi buna göre birçok şeyler varsa bir-tek nasılsa onlar da öyle olmalıdırlar. (B 8)

Var-olan bölünmüş olursa hareket eder ; hareket edince de var-olamaz. (B 10)

Notlar:

1. Bu sözler Parmenides'in öğretmenine ölümünden sonra yaptırmış olduğu heros (yarı-tanrı) türbesinin adama şiirinden alınmadır. Pythagoras'm düşüncelerinin etkisi

Parmenides'in manzumesinin ikinci bölümünde görülür. — 2. Eserin başlığı eski filozoflarda olduğu üzere peri physeos olup burada physis nesnelerin yaratılışı, doğası anlamına gelmektedir, zira söz konusu var-olan şeylerin asıl öz varlığıdır. — 3. Güneş kızlarının sürdükleri araba şair-filozofu karanlık yeryüzünden alıp yukarıya doğru güneşe giden yolda götürüyor. — 4. Karanlık ülkesini ardlarında bırakırlarken güneş kızları yüzlerindeki örtüyü kaldırıyorlar : artık yurtlarına yaklaşmaktadırlar. — 5. Bu kapı, ışık ülkesine götüren geçittir. Gece ve Gündüz tanrıçaları yeryüzüne iner ve yeryüzünden ayrılırlarken bu kapıdan geçmek zorundadırlar ve bu bir kanuna göre düzenlendiğinden Adâlet (hak) tanrıçası kapının anahtarlarını elinde tutmaktadır. (yuk. böl, III not 1, böl. VII not 21'i karşılaştır.) — 6. Bu dize bizi geriye şiirin başlangıcına götürüyor ; ara yerdekiler kapıya varmadan önce arkaya doğru bir göz atıştır. — 7. Parmenides de Hesiodos gibi Tanrıçayı daha gençliğinde ruh gözüyle görüyor. — 8. Hegel de böyle diyebilirdi. — 9. Akıl dünyası bir bütün, bir birlik kurar, bütün şeyleri eşit olarak çevreler, her yerde yalnız bir tek «var-olma»yı içine alır. — 10. Birinci yanlış yol var-olanla var-olmayanı eşit görmektir, ikinci yanlış yol ise Herakleitos ile öğrencilerinin yolu olup var-olmayanı eşit ve yine eşit-olmayan şeyler olarak görmektir ; bunlara göre varolmak ve varolmamak meydana-gelmenin içinde bulunuyor. — 11. Herakleitos'un bir düşüncesidir bu. — 12. Şimdi yalnız var-olmanın varolduğunun kabulünden çıkan sonuçlar göz önüne seriliyor. — 13. Not 5'e (Adâlet) bakıla. — 14. Hellence homoion sözü bütün aynı yapıda olanı gösterir. — 15. Parmenides'e göre asıl yanlışlık ikiliğin kabullenmesidir. — 16. Böl. VII not 21'e bakıla. — 17. Bu düşüncenin güç anlaşılır ayrıntılarını bir kıyıya bıraktık. — 18. Eros yaratmak arzusu, yaşama ilkesidir. — 19. Çünkü, ayın ışığı güneşinkine bağlıdır. — 20. Öğe yerine Hellence metinde organlar anlamına gelen mele bulunuyor ; yani kosmos'un organları demek. Bu organlar Parmenides'in sözünü ettiği aydınlık ile karanlıktır. İnsan düşüncesinin değeri ay-

dınlık öğesinin ağır basmasına bağlıdır ; biz bugün «parlak düşünce» dediğimiz zaman bu düşünceyi simge olarak kullanıyoruz. — 21. Homeros bu sözü yüksek seciyeli kişiler için kullanmıştır. — 22. Bu büyük bir buluştur. — 23. Her ikisi de Anaksimandros'un düşüncelerine uygun olabilir, fakat sonraki antik bilginler Parmenides'in dünyayı bir kylindros şeklinde değil de yuvarlak olarak düşünen ilk insan olduğunu söylüyor. — 24. Parmenides görünüş dünyasını (gerçek sanılanı) bu kadar ayrıntılı olarak anlatmıştır. — 25. Şüphesiz Zenon bunu kritik bir şekilde yapmıştır. — 26. Büyük Panathenaia bayramı Temmuz ayında kutlanırdı ; Zenon ile Parmenides'in hangi yılda Atinaya geldikleri bilinmiyor. — 27. Perikles aym zamanda Anaksagoras'ın ve Protagoras'ın öğrencisi idi. — 28. Palamedes İlios'u alan Hellenlerden idi, kurnazca buluşlarıyla ünlü idi. — 29. Bu mekân meselesine ilk olarak rastlanıyor. — 30. Başka bir deyimle, nasıl olur da sonsuz küçük bölümlerden kurulu olan kesimler sonlu olurlar, diyebiliriz. — 31. Nasıl olur da kazanılan aralık, yani mekânda varolan bir şey, sıfır yahut yok olur? — 32. Nasıl olur da birçok zaman noktalarının biraraya gelmesiyle zaman içerisinde ilerleyen hareket meydana gelebilir? Sinema filminin birçok duruş anlarını biraraya getirerek hareketi doğurması bugünün insanlarına bu sorunu canlandırabilir. — 33. O halde hareketi dururken ölçmekle yürürken ölçmek arasında göreli bir ayrılık vardır ; bu nokta Einstein'in relativizm kuramının başlangıcıdır. — 34. Zenon'un bu düşünceyi daha ileri sürmüş olması olasılıdır, şöyle demiş olabilir : bir tek aktarı ses çıkarmıyorsa, mantığa göre, bir ölçeği de ses çıkarmaz, o halde duyularımız bizi aldatıyorlar. — 35. Sophokles'in baş-komutanlığı sadece şekil işi olmah.

IX. EMPEDOKLES

Kosmos'un çok organlı vücudunun Tanrı ile büsbütün dolu olduğu düşüncesi en kuvvetli şekline güney Sicilya'nın Agrigento kentinden olan Empedokles'in felsefesinde — tabiî kendisi olgunluk çağına vardıktan sonra — kavuşuyor. Pindaros'un dediği gibi «ölümlülerin en güzel şehrinde» doğmuş olan filozof yurdu için çeşitli alanlarda çalıştığı gibi büyük bir hekim olduktan sonra yurdunda ve uzak yerlerde yolculuklar yapıyor, son yılları karanlık içinde gözden yok oluyorlar.

'Arınmalar' adlı şiiri daha tamamiyle Orphikler'in ve Pythagoras'çıların etkisi altındadır. Orphik-karamsar öğretiye uygun olarak burada insanlar, ve şairin kendisi de, düşmüş ruhlar ve yeryüzü yaşayışı öteki dünyada, sonsuz ışığın ülkesinde işlenen suçun cezası'dır ; burada aşağıda insanlar dünyasında kötü kuvvetlerin, öldürme ve öc-alma ruhlarının, hastalıkların, meydana gelme ve yok-olmanın ve başka karşıtlıkların karanlığı sultanlık etmektedir. Et yememek — hayvanları öldürmekle insan kardeşlerimizi öldürmüş oluyoruz — ve belli bitkilere perhiz etmekle, çeşitli 'arınmalar' ile ruh binlerce yıl boyunca birçok vücut kalıplarından geçerek yetkinleşebilir ve sonunda yeniden yurdu olan ışığa yükselebilir.

Vaktiyle birkaç bin dizeyi içine alan, bir sürü benzetişler ve mecazlarla canlandırılmış, ışıklandırılmış,

süslenmiş olan ikinci manzumesi, yani *'yaratılış'* (Doğa) Empedokles'in kendi düşüncelerinin ve uzun yıllar süren gözlemlerinin toplamını veriyordu. Burada o «kendisi» olmuştu, burada yaratılış (doğa), içinde karşıtlıklar bulunmasına rağmen, içten kavrayan bir sevgi kendini meydana vuruyor. Nesnelerin varlığı sevgi ve nefret kuvvetleri tarafından hareket ettirilen, çekme ve itme ile birleşen yahut çözülen, karışan yahut ayrılan tanrısal organ-vücutlardır ; şair-filozofun gözü bunu görünüş dünyası ardında görüyor. Bahtlı «*sphairos*» da, sevginin tek başına hüküm sürdüğü çağdaki hep-bir-araya gelme aşırı (ekstrem) haddi ile öteki aşırı had, yani nefretin tek başına hüküm sürdüğü zamandaki büsbütün dağılma arasında bu iki kuvvetin bir daha çok, bir daha az etki gösterdikleri dönem bulunuyor, bu dönemde öğe karışımları, bitkiler, hayvanlar ve insanlar da bu arada olmak üzere, tek tek şekiller meydana getiriyorlar ; bunlar bütün nesneler gibi tamamiyle tanrısal öğe, aynı zamanda vücut ve ruh'turlar. Güneş, su, toprak ve hava da, bize göründükleri şekilleriyle, dört öğe-tanrının meydana çıkış şekilleri olup bunlar için öğeler için kullanılan sözler kullanılmaktadır. Var-olan her şey, eski İyonya felsefesinde olduğu gibi, aynı şekilde tek bir kosmos'un bölümüdür.

Empedokles hiç kuşkusuz Sokrates'den önceki filozofların en bol-düşüncelisi, en verimlisidir. Eseri çok uzaklara kadar etki gösteren düşüncelerle dolu'dur. Aynı zamanda sıcak, soğuk, kuru ve nemli gibi dört temel niteliğin taşıyıcıları olan ateş, hava, toprak ve su şeklindeki dört unsur öğretisi hâlâ bugün halk arasında hüküm sürmektedir .Evren-bütünü toplamının öyle-kalır (sabit) olduğu düşüncesi ile çekme ve itme tasavvurunun kökü onda'dır. Empedokles atomistik'in, kimyanın, botanik'in ve morfolojinin babasıdır ; bütün bunlar do-

ğallıkla onda tohum düşünceler halindedirler. Vaktiyle pek uzun uzun anlatılan, soyca-yakın ruhca-bedence öğe parçacıklarının dokunmaları temeli üzerine kurulan duyulu algı kuramını Goethe sevinçle anıyor. Empedokles'in ışığın yayılması üzerine olan kuramı bugün yine ortaya çıkmıştır; onun uydurduğu bir embryologia (embriyoloji) de bugün hâlâ kullanılmaktadır. Daha Roma imparatorluğu devrinde Empedokles hâlâ büyük Hippokrates gibi — her ikisinin çalışmalarının kaynağı sadece insan sevgisi olduğundan — saygı görüyordu. Hiç şüphe yok ki Hippokrates bizim anladığımız anlamda bilimci, hekim ve doğa-araştırıcı Empedokles Paracelsus gibi aynı zamanda şair, bilici, ve sihirbaz idi.

Empedokles'in antik kişiliğini Alman şairi Friedrich Hölderlin bir tragedia'da romantik kılıkta yeniden canlandırmıştır. Friedrich Nietzsche ise Empedokles'i Herakleitos ile birlikte kendinin atası sayıyor.

Bildiriler

Akragaslı Empedokles Anaksagoras'dan çok daha sonra doğmuş değildir...[1] En dinç ve olgun çağı 84. olympiad zamanına (İs. ö. 444-441) rastlıyordu. — Empedokles yurttaşların ileri-gelenlerinin devlet işlerinde gurur ve ikilik içinde olduklarını açıkça göstererek kenti onlardan kurtardığı gibi ülkeyi kısırlıktan ve vebadan kurtardı... — Aristoteles Ksanthos'un onun üzerine olan yazısında söylediği gibi kendisine teklif edilen kırallığı red eden Empedokles'in özgür ve her türlü hâkimiyetten uzak bir kişi olduğunu söylüyor. — (Platon öğrencisi) Herakleides'e göre Empedokles 800.000 insanı[2] barındırdığından Akragas kentine büyük

demiş ; onların aşırı bolluk içinde yaşadıklarını belirtmek için de şöyle söylemiş : «Akragaslılar yarın ölecekmiş gibi keyif ediyorlar, evlerini de hiç ölmeyecekmiş gibi yapıyorlar.» — «Bir tek bilge kişi bulamıyorum» diyen birine şunları söylemiş : «Pek tabiî, çünkü, bilgeyi arayan önce kendisi bilge olmalıdır.» (31 A 1. 7. 14. 20)

Büyük bir hekim idi. — Hekimler tarafından ümitsiz diye bırakılan ve ölü gibi yatan bir Akragaslı-kadını iyileştirmiş. — (Hatip) Gorgias, Empedokles sihirbaz gibi okuyup üflerken kendisinin orada bulunduğunu anlatıyor. (A 1)

Aristoteles onun altmış yaşında öldüğünü söylüyor. — Ölümü üzerine söylenenler birbirini tutmuyor... Hippobotos[3] (başkalarından ayrı olarak) onun Etna (Atina)'ya doğru gittiğini, ateş-kazanına (krater'e) varınca içeri atılıp yok olduğunu söylüyor... Empedokles'in Peloponnesos'a gittiğini ve hiçbir vakit geri dönmediğini, bundan dolayı sonunun belli olmadığını ısrarla söyleyen Timaios[4] ona ve ötekilere karşı geliyor. (A 1)

Şairler üzerine[5] olan kitabında Aristoteles mecazları seven ve başka şiir araçlarına baş vuran Empedokles'in Homeros tarzında ve deyişce kuvvetli olduğunu söylüyor. (A 1)

(Romalı şair Lucretius Sicilya ile Empedokles için şöyle diyor :)

Daha parlak hiçbir şey barındırmadı kucağında bu adamdan
Ne de daha kutlu ve değerli yahut hayran olunacak anlaşılan ;

Hele şiirleri tanrıca coşkun yüreğinden kaynayarak
Öyle parlak ve yepyeni düşünceler döküyorlar ki ortaya
İnanmaz kolayca insan onun insan soyundan çıktığına. (A 21)

'Arınmalar' manzumesinden

Ey sarı Akragas kıyısında kaleye doğru yükselen
Büyük kentte yaşayan dostlar, iyi işler düşünerek
Yabancıların saygıdeğer sığınağı kötülük bilmez yerlerde,
Selâm sizlere! Aranızda ölümsüz bir tanrı değil, insan olarak
Dolaşıyorum herkesten saygı görüp, böyle görünüyorum onlara.
Şeritlerle[5] süslenmiş olarak ve taze çelenklerle.
Ayak basınca parlak şehirlere saygılıyorlar beni
Kadınlı erkekli. Arkamdan koşuyorlar binlerle
Sormak için selâmete çıkan yolu, dilemekte
birtakımı kâhinlik, soruyorlar ötekiler de
Deva sözü işitmek için çeşitli dertlerine.
Uzun zaman katlanmışlar acıların keskin hançerine, (B 112)
Fakat neye uğraşıyorum bunlarla büyük bir iş yapıyor gibi

Üstünsem ölümlü insanlara, felâketten felâkete koşan.
(B 113)

Ey dostlarım, biliyorum hakikat bulunduğunu
Söylediğim sözlerde ; ancak güç kılınmıştır
İnsanlara, zorlukla sokulur inanış ruhlara. (B 114)

Var Kaderin bir sözü, tanrılarm pek eski bir yargısı,
Ebedî, mühürlenmiş geniş yeminlerle,[6]
Ellerini öldürme kanıyla buladı mı şaşırıp da biri
Kavgaya uyup olursa yemin eden yalan yere
Uzun bir hayat kısmeti çekmiş olan daimonlardan[7]
Üç kere on bin yıl[8] bu, bahtlılardan uzak dolaşacak
Bu zamanda ölümlülerin çeşitli kılıklarma girerek
Hayatın meşakkatli yollarını değiştirerek.
Havanın gücü kovalar onları zira denize,
Deniz ise tükürür yerin dibine, toprak da ışıklarına
Parlayan güneşin, o da fırlatır havanın kasırgalarına ;
Bu ondan o bundan alır, nefret ederler fakat hepsi de.
Onlardanım şimdi ben de, tanrınm kovduğu bir serseri,
Azgın kine güveneliden beri. (B 115)

(Dişi tanrılar Empedokles'in yeryüzüne düşen ruhuna yoldaşlık ediyorlardı ; bunlar şöyle diyorlar :)

Ulaştık bu üstü örtülü ine... (B 120)

Ağlayıp sızladım görerek yabancı yeri. (B 118)

Nasıl bir şereften, ne kadar büyük bir bahtlılıktan

Ayrılarak düştük şimdi bulunduğumuz yeryüzüne! (B 119)

Vaktiyle ben oğlan, kız, çalı oldum,
Kuş oldum, denizden sıçrayan dilsiz balık oldum. (B 117)

(Uzun zaman kalmam gerek bu) sevimsiz yerde,
Cinayetin, Kinin, ve başka cin sürülerinin,[9]
Kurutucu hastalıkların, kokmaların ve akıcı ağrıların[10]
Felâket çayırının karanlığında dolaştıkları bu ülkede. (B 121)

(İnsanların âleminde ikilik hüküm sürer ; şunlar Empedokles'in gözünden kaçmıyor :)

Orada idiler Yer-ana ile uzak-bakışlı Güneş hâtun[11]
Kanlı Kavga ile ciddî bakışlı Anlaşma,
Güzellik Çirkinlik, Çabuklukla Yavaşlık,
Sevimli Doğruluk, karagözlü Vuzuhsuzluk
Yetişme ve Göçme hâtunlar, Uyku ile Uyanıklık,
Durmazlık ile Dururluk, çelenkli Ululuk,
Çirkef hâtun, Susma ile Konuşma... (B 122. 123)
Vah sana, ey zavallı insan soyu, ey bahtsız,
Böyle kavgalardan işte, böyle inmelerden yaratıldınız! (B 124)

(İnsan hayatı :)

Ağrılar ve acılar karıştırarak, aldatmalar ve sızlanmalar. (B 154a)

(Ruhun kalıptan kalıba dolaşmasını kararlaştıran tanrı canlı varlıkları yaratıyor :)

Ruhları etten yapılma yabancı bir gömlekle kuşatan.[12] (B 126)

(Burada hükmü geçen kanun :)

Canlılardan ölüler yaptı çünkü, şekilleri değiştirerek,
Ölülerden de canlılar. (B 125)

(Bu dolaşmada ve değişmede insan için en yüksek şekiller :)

Hayvanlar arasında dağda barınan yerde yatan arslan
Olurlar, güzel saçlı ağaçlar arasında da defne. (B 127)

(Düşen ruhların dolaşmalarında son hedef :)

Sonunda bilici, ozan ve hekim, başta gelen kişi
Olurlar yeryüzlü insanlar arasında,
Oradan yükselirler şerefce en üstün tanrılığa
Öteki ölümsüzlerin ocak ve sofra eşi olarak
İnsanlık acılardan pay almaz, hiç yıpranmazlar. (B 146. 147)

(İnsanların en baştaki zamanı bugün ile kıyaslandıkta çok daha mükemmeldi, hattâ vaktiyle altın çağ vardı :)

Onlar için ne Ares diye bir tanrı vardı
Ne de Kydoimos,[13] ne hakan Zeus ne Kronos, ne Poseidon

Yalnız Kypris[14] hâtun...
Dinlice adaklarla sığınıyorlardı ona
Hayvan resimleriyle,[15] güzel kokan yağlarla,
Saf mirsafi ve kokulu günlük sunup,
Sarı baldan yere serperek yaptıkları saçlarla ;
Boğaların saf kanıyla ıslanmıyordu sunak
Günahların en büyüğü idi bu insanlar arasında
Can alarak asil uzuvları yutmak. (B 28)

Hep-yapraklı hep-meyvalı ağaçlar yem yeşildiler
Meyvalarla bol bol bütün yıl hep yüklüydüler. (B 77. 78)

Bütün yaratıklar ehlî ve insanlara sokulgandılar
Vahşi hayvanlar da, kuşlar da, sıcaktı dostluk ateşi. (B 130)

(Altın çağdaki yükseklikten insanlık çok aşağılara düşüyor ; artık insanlık boğuşmayı, hayvan boğazlamayı seviyor, fakat bir adam yalnız başına hayvanla insan arasındaki sevgi ile ilgili eski bilgeliği insanlara bildiriyordu : bu adam Pythagoras'tı :)

Vardı onlar arasında üstün bilgili bir kişi,
En büyük fikir hazinesine sahip olan,
Her türlü bilgece işlerden en çok anlayan.
Uzanınca yukarı zekâsının bütün gücüyle
Kolayca görüyordu bütün var-olanların herbirini
İnsanların onuncu ve yirminci göbeğine kadar.[16] (B 129)

(Pythagoras yahut başka tek bir kişi üzerine söylenmiş daha başka şeylerden sonra yeni konuya geçiş :)

Ölümlülerden birinin hatırı için, ey ölümsüz Muse,
Çabalamalarımızı aklından geçiriyorsan,
Yardım et şimdi yine, ey Kalliope, yalvarana,
Bahtlı tanrılar üzerine doğruyu açıklayana. (B 131)

Ne mutlu tanrıca düşüncelerden bir servet edinene,
Zavallıdır karanlık kuruntuları olan tanrılar üzerine (B 132)

Olamaz yaklaştırmak, gözle erişilir kılmak
Yahut ellerimizle tutmak — budur geçidi
İnanışı insan yüreğine sokan en büyük anayolun.[17] (B 133)

(Tanrıları insan kılığında düşünen mythoslarla döğüşme ; Empedokles'in Apollon adıyla andığı tanrının gerçek varlığının tasviri.)

Donatılmış değildir (tanrının) uzuvları insan başıyla
Uzanmaz sırtından ayrılıp iki dal,[18]
Ne ayaklar, ne hızlı dizler, ne kıllı yerler,
Sadece kutlu ve anlatılmaz zekâ vardır,
Hızlı düşünceleriyle bütün kosmosu dolaşır.[19] (B 134)

(Kosmos'da hüküm süren «adâlet»in[20] içine hayvan öldürmeği yasak eden doğa kanunu da girer ; biz hayvan öldürürken gerçekte insanca bir varlığı yok ediyoruz :)

Herkese buyurulan şey, hükmü her yanı kaplayan aitherde B 135)

Son vermeyecek misiniz bu iğrenç öldürüşe?
Görmüyor musunuz birbirinizi yuttuğunuzu düşüncesizlikle? (B 136)

Kılık değiştirmiş oğlunu yakalayarak babası
Kesiyor dualarla, koca budala. Şaşkınlık içindeler
Kurban edecek kişiler yalvaranı. Buysa işitmiyor sızlanmaları,
Kesip hazırlıyor iğrenç bir yemek evinde.
Böylece yakalayarak oğul babayı, çocuklar anayı
Canlarını alıp yutuyorlar akrabaların etlerini. (B 137)

Vah bana, öldürmedi beni acımaz gün
Dolaştırmadan önce lâfını ağzımda bu uğursuz yemeğin (B 139)

Zavallılar, pek zavallılar, çekin ellerinizi fasulyeden![21] (B 141)

(Buyuruyorum) defne dallarına hiç dokunmamağı.[22] (B 140)

Kötülüklerle yolunuzu şaşırdığınızdan, hiçbir zaman
Yüreğinizi kurtaramıyacaksınız uğursuz acılardan. (B 145)

Perhizli kalmak günaha (öğüdüm bu siz zavallılara) (B 144)

«Doğa» adlı manzumeden

(Muse'nin Empedokles'e öğretisini gözde-öğrencisi Pausanias'a bildirmesini buyurduğunu anlatmış olacak giriş-bölümünden).

Ey Pausanias, dinle sen şimdi, bilge Ankhitesin oğ-
oğlu! (B 1)

(Fakat her şeyi içine alan bir doğruya ulaşmak güçtür.)

Dardır vücuda serpilmiş kavrayışı duyu yolları,[23]
Boş pek çok şey sokulup içeri körletir düşünceleri.
Yaşarken az bir şey görüp dünya yaşamından insanlar
Uçup gidiyorlar tez ölümlü zavallılar, duman gibi,
Neye rastlamışsa herbiri oradan oraya dolaşırken
Bir buna inanır, övünür, bütünü buldum sanır.
İşte böyle ne gördükleri var insanların bunları ne duy-
dukları
Ne de akılla kavradıkları. Fakat sen şimdi böyle ses-
sizce
Hazır ol öğrenmeğe ölümlü aklının erişebildiği kadarı.
(B 2)

(Lojik düşünmede bütün, katkısız doğruyu bulduklarını bildirenler[24] var.)

Fakat, ey tanrılar, koruyup dilimi bunların deliliğinden
Dinli ağızlardan akıtın arık kaynağı,
Ve sana, ey hep anılan Muse, ey ak kollu kız, yalvarırım

Anlat kısa ömürlülerin işitmesi yasak olmayanları,
Getir dinlilik ülkesinden kolay sürülür şiir arabasını!
Zorlamayacaklar seni şeref ve ün çiçekleri,
Ölümlülerin verdikleri, farz olandan çoğunu anlatmağa
Küstahlıkla, sonra da bilgelik tahtına kurulmağa.
Haydi bak her «kavrayıcıyla», her-şey nasıl apaçık,
İnanma sakın hiçbir şekilde göze daha çok kulağından
Yahut uğuldayan kulağa dilinin duygularından,
Kısma hiç öteki organlardan birine güvenini
Tanıma yolu olarak, tanı her şey nasıl apaçık. (B 3)
Kötülerin âdetidir hep kuvvetlilere inanmak.
Muse'mizin nasıl sağlam düşünceler verdiğini
Tanı yüreğinde süzerek sözlerini! (B 4)
Susup yürekte saklamak[25] (gerek fakat benim öğrettiklerimi.) (B 5)
Söyleyeceğim şimdi sana en baştaki öğeleri
Şimdi gördüğümüz bütün şeylerin meydana çıktıkları :
Toprak ile bol dalgalı deniz, nemli hava,
Titan aither,[26] çepçevre saran bütün çemberi. (B 38)
Dört kökünü dinle sen önce bütün şeylerin :
Parlayan Zeus, hayat veren Hera, Hades,
Nestis,[27] göz yaşlarıyla besleyen dünya kaynaklarını. (B 6)
Başka bir şey söyleyeceğim sana : doğmazlar hiçbiri
Ölümlü nesnelerin, yok korkunç ölüm sonu da,

Karışımdır yalnız ve karışmışların değişilmesi
Var-olan, «doğuş» insanların verdiği addır buna. (B 8)

Bu öğeler insanda karışıp ışığa kavuşurlarsa
Yahut vahşi hayvanlar soyunda, yahut da bitkilerde,
Yahut kuşlarda — o zaman «doğmak» diyorlar,
Uğursuz ölüm kaderi, bunlar ayrılınca da.
Doğru değil söylenen, âdete göre böyle dedim ben de.
(B 9)

Ölüme öc-alıcısı (diyorlar hattâ günahın.) (B 10)

Budalalar, uzağa-varır değil düşünceleri
«Meydana geldiğini» sanıyorlar önce «varolmayanın»
Yahut öldüğünü birşeyin ve yok olduğunu büsbütün.
(B 11)

Bilge bir kişi bunu yüreğinde söyleyemez :
İnsanların ancak yaşadıkları — yaşama dedikleri şey
— sürece
Var olduklarını ve onlarda iyi ve kötü şeyler bulunduğunu,
Öğelerin birleşmesiyle meydana gelmeden önce
Ve ayrıldıktan sonra hiç-bir-şey olmadıklarını. (B 15)

Varolmayandan meydana gelme olamaz asla,
Yapılmamış ve işitilmemiş varolanın yok olması ;
Nereye konulmuşsa orada olacaktır daima. (B 12)

Ne boş ne de taşmış bir şey var evren-bütününde.

Boş değil evren-bütününde hiç-bir-şey ; nereden eklenecek bir-şey? (B 13. 14)

(Öğeleri sonsuz kuvvetler olan sevgi ile nefret sürüklerler.)

Nasıl idiyse önce öyle olacak, sanırım,
Bu ikisinden boş kalmayacak uçsuz zaman. (B 16)

Çift şey diyeceğim : gâh tek bir bütün doğar
Çok şeylerden, gâh da çok şeyler biter «bir» den ayrılıp.
İkilidir ölümlü şeylerin doğuşu, ikili yok oluşu.
Birini bütün nesnelerin toplanması doğurur ve yok eder,
Ötekiyse dağılınca onlar yetişmişken uçup gider.[28]
Ve bunlar değişir dururlar hiç kesilmeden.
Gâh sevgiyle toplanır bir olur bütün şeyler
Gâh da ayrılırlar yine tek tek nefretin kiniyle.
Nasıl çoklardan bir tek biliyorsa bitip yetişmesini
Ve yine bir tek ayrılınca nasıl çoklar çıkıyorlarsa
Öylece doğmaktadırlar ve sürekli değil onlar için yaşama.
Nasıl değişir dururlarsa hiç kesilmeden
Öylece hareketsiz kalırlar çevre içinde daima.
Dinle şimdi sözlerimi ; Öğrenme çoğaltır aklı çünkü.
Önce de dediğim gibi, sözlerimin hedefini gösterirken,
Çift şey diyeceğim : gerek tek bir bütün doğar
Çok şeylerden, gerekse çok şeyler biter «bir» den ayrılıp :

Ateş, su, toprak ve uçsuz yüksekliği havanın,
Uğursuz nefret, onlardan ayrı, ağırlıkça-bir her yanda,
Ve sevgi aralarında, eşit olan ence boyca.[29]
Buna sen aklınla bak, oturma şaşkın şaşkın bakınıp!
Sevgi doğuştandır deniyor insan organlarında,
Onunla beslenir sevişme arzuları, eş olurlar birbirine,
Haz ve sevinçtir verdikleri ad buna hem de Aphrodite.
Onun bunlar içinde dolaştığını çıkmadı bilen bir kimse
Ölümlüler içinde. Kulak ver sen yanıltmaz sözün gidişine.

Bunların [30] eşittir hepsi, doğuşça aynı-yaşta,
Ayrıdır fakat herbirinin görevi, huyu da başka,
Hükmederler sırayla dolaşıp dönerken zaman.
Ne bir şey eklenir bunlara ne de diner kesilir,
Yok olsalardı tamamıyle zira, artık varolamazlardı.
Ne çoğaltacaktı bu bütünü? Hem de nereden gelip?
Nasıl yok olabilirdi, bunlardan boş bir şey yokken?
Olamaz, bunlardır bir varolan, gerçek birbiri içinden
Bir bu, bir o gelir meydana ve arasız benzeyenler daima (B 17)

(Sevgi ile nefret sırayla değişerek insanların, hayvanların, bitkilerin yaşayışında da hükümlerini gösterirler.)

Göze çarpıyor bu insan organlarının yığınında.
Gerek sevgiyle toplanıp bir oluyorlar bütün bölümleri

Vücudumuzun, erişti mi yükseğe çiçeklenen hayat ;
Gerek yine bölünerek kavganın kara kuvvetleriyle
Dolaşır herbiri ayrı ayrı yaşam kıyılarında.[31]
Böyledir tıpkıyla çalılarda ve sudanevli balıklarda
Dağda-yatan yırtıcılarda, kanatla kayan kuşlarda. (B 20)

Fakat haydi, bak önceki sözlerimin şu tanığına,[32]
Öncekilerde eksik var mı şekilde diye :
Güneşe, parlak görünen, sıcak olan iyiden iyiye,
Terleten sıcak ve parıltı ile yıkanan bölümlere,
Yağmura, herşeyde karanlık ve dondurucu olan.
Topraktan akıp gelir durak onlarla sağlam şeyler de,
Kinde bütün şeyler çeşitli kılıkta ve ayrı ayrı olur,
Toplanırlar fakat sevgide, özlerler birbirini.
Bunlardan zira bütün önce ve şimdi olanlar, olacaklar
Yetiştiler, ağaçlar, erkeklerle kadınlar,
Yırtıcılar, kuşlar ve suyla-beslenen balıklar
Ve uzun ömürlü tanrılar da, en üstünler şerefte.
Bunlardır zira bir varolan, geçerek birbiri içinden
Çeşitli şeyler gelir meydana ; karışım değiştirir bu kadar şeyi. (B 21)

Nasıl ressamlar adak levhacıkları[33] renk renk boyarlarsa,
Sanattan iyice anlayan akıllı kişiler —
Yakalayıp çeşitli renklerdeki boyaları

Uyumlu birleştirirler, bundan çok, ondan az alıp,
Bunlardan da bütün şeylere benzer şekiller yaparlar :
Ağaçlar yaratırlar, erkeklerle kadınlar,
Yırtıcılar, kuşlar ve suyla beslenen balıklar
Ve uzun ömürlü tanrılar da, en üstünler şerefte. —
Böylece kandırmasın aklını aldatış, olduğuna başka yerde
Bütün — sayısız — ortada olan ölümlü şeylerin kaynağının,
Yalnız iyice bil bunu, hatırla tanrı[34] sözü duyduğunu. (B 23)

(Yakışmaz bana) tepeleri tepelere kavuşturup da[35]
Sözlerin bir tek yolunu sonuna vardırmamak. (B 24)

(Dizelerin tekrarlanmasının nedeni)

İki kere söylemek de güzeldir gerekeni. (B 25)

(Kosmologia)

(Evrenin o zamanki durumu)

O zaman ne güneşin hızlı organları ayırdedilir
Ne de toprağın küllı kuvveti, ne de deniz
Böylece uyarlığın sağlam sığınağında saklı duruyor

Küre şeklindeki Sphairos, çevredeki yalnızlığa sevinerek. (B 27)

Ne ayaklanma ne de yakışıksız kavga vardı organlarda (B 27a)

Fakat nefret iyiden iyiye gelişip de (Sphairosun) organlarında
Saygınlığı yükselince, sırayla onlara(sevgiyle nefrete)
Sağlam yeminle gösterilen zamanın tamamlanışıyla,
(Bozuldu uyarlığın durgunluğu, doğdu hareket.) (B 30)
Sarsıldı çünkü, sırayla bütün organları Tanrının.[36] (B 31)

(O zaman meydana gelenler arasmda olanlar)
Sivri oklu Gün-tanrı ile yumuşak parıltılı Ay-tanrıça. (B 40)

(Güneş tutulması)

Ay örttü onun ışınlarını,
Güneş geçip giderken, kararttı yeryüzünün
Parlak gözlü ayın genişliği kadar bir yerini. (B 42)

Bağlı (kalıyor) bütün bunlar kendi parçalarıyla
Kızgın güneş, toprak, gök ve deniz[37]
Fakat bu parçalar dağınık dolaşmaktalar bu dünyada.
Tıpkı böyle karışıma uygun ne varsa
Birbirine benzer ve sevgiyle bağlıdırlar.

Düşmandır en çok, birbirinden en uzak olanlar,
Doğuşça, karışımca ve kalıplanmış şekillerce,
Hiç alışmamış birleşmeğe ve pek somurtkan
Nefretin öğütleriyle, onların doğuşuna düşman olan.[38]
(B 22)

Birçok yaratıklar doğdu iki yüzlü ve iki göğüslü,[39]
Önü insan inek-doğuşlular, başkaları çıktı yine
İnsan yaratılışlı, öküz başlı karışmışları erlerin burda
Kadın yaratılışlı orda, donatılmış gölgeli ayıpyerile.
((B 61)

Haydi şimdi, nasıl erkeklerle pek zavallı[40] kadınların
Geceli filizlerini ayrılan ateş kavuşturdu ışığa,
Bunu dinle! Bilgisiz ve hedefsiz değil bu söz zira.
Kaba yığınlı şekiller çıktılar önce topraktan,
Her ikisinden, sudan sıcaktan, hissesi olan.
Yolladı bunları benzerine[41] varmak isteyen ateş yukarı
Henüz kendisinde ne organların sevimli kılığı görünenleri
Ne de ses yahut insandaki gibi ayıpyerleri.[42]/[43] (B 62)

Nasıl uzun ağaçlar ve deniziçre balıklar (ortaya çıktılar.) (B 72)

(Sevgi-tanrıça) şarkısız soyunu güderek bol-tohumlu balıkların.[44] (B 74)

Aynı şey saçlarla yapraklar, sık tüyleri kuşların
Ve pullar, üzerinde biten kuvvetli organların.[45] (B 82)

Böylece yumurtlarlar yüksek zeytin ağaçları önce...
(B 79)

Böyledir ağır-sırtlı deniz-yurtluların kabukları da,
Ayrıca deniz-minaresi ile taş derili kaplumbağaların,[46]
Göreceksin yerleştiğini burda toprağın derinin en dışına. (B 76)

..... Kirpide ise
Sırtı örter diken diken olmuş sivri-oklu yeleler. (B 83)

(Kemiğin, kanın ve etin yapısı)

Toprak da sevinçle güzel-göğüslü potalar içinde
Su-hatunun parıltısından sekiz bölümden ikisini pey aldı,
Dört de Ateş-tanrıdan. Parlak kemikler oldu bunlar,
Uyarlık kolasıyla uydurulunca birbirine tanrılık işler.[47]
(B 96)

Toprak da eş-ölçüde buluştu en çok şunlarla :
Ateş-tanrıyla, yağmurla ve pırıl pırıl aither'le,
Sevgi-hatunun hedefe vardıran limanlarında demirleyerek,
Ya biraz daha çok, yahut daha da büyük çoğunlukta ;[48]
Kan ile et cinsleri doğdu bunlardan. (B 98)

(Gözün yapısı)

Nasıl bir ışık hazırlarsa dışarı çıkmağı düşünen

Kış gecesinde, bir parıltı, yanan ateşten gelen,
Bütün rüzgârlardan koruyacak bir fener yakarak ;
Bütün fener esen yellerin soluğunu dağıtır,
Işık ise dışarı fırlar, çok daha ince olduğundan
Yol boyunu aydınlatır yorulmaz ışınlarıyla —
Öylece gizlendi vaktiyle[49] deriler ve ince örtüler içine
Kapatılan eski-sonsuz ışık yuvarlak gözbebeğinde ;[50]
Bu zarlar tanrı-işi oyuklarla delinmişlerdi baştan başa
Tutuyorlardı bunlar çepeçevre akan suyun derinliğini
Bırakıyorlardı dışa ateşi, çok daha ince olduğundan.
(B 84)

(Deriyle soluklanış)

Böylece soluk alır verir bütün nesneler :[51] hepsinde kanı az
Et borucuklar yayılmışlardır vücudun üst yüzüne ;
Bunların ağızlarında derinin en üstü her yerde
Delinmiştir sık çizgilerle ; öyle ki kan içerde kalır,
Fakat kanallar içinde havaya yol açıktır.
Çekilince seyrek olan kan oradan delice kabararak
Saldırır gürültüyle hava, kan geri sıçrayınca da
Çıkar dışarı yeniden hava, tıpkı bir kızın
Parlak bakırdan sifon ile oynayışı gibi :
Aletin boynundaki ağzı biçimli eliyle dayalı tutup da
Daldırınca yumuşak yapısına suyun

Islaklık giremez içine kabın, ağırlığı havanın
Yüklenip içerden sık deliklere engel olur bu işe.
Kız kaldırıp elini bıraktı mı sıkışan hava akımını
Çekilen hava kadar su atar içeri adımını.
Tıpkı bunun gibi su kaplarsa bakırın derinliğini
Ağızla boyun kapalıyken insan derisiyle
Girmek ister hava dışardan içeriye-hükmedip üst kısma
Durdurur suyu guruldayan süzgecin kapılarında
Kız elini çekince bu-yol yeniden, öncekinin tam tersine
Saldırıp giren hava kadar su alttan dışarı kaçar.
Tıpkı bunun gibi seyrek kan organları dolaşırken
Akıp çekilince içeriye, dönerek geriye.
Delice kabarır gelir hava-akımı hemen ardından,
Aynı miktar hava dışarı çıkar geri sıçrayınca da kan.
(B 100)

(Büyüme)

Çoğaltır toprak kendi şeklini, aither de aither'i.
(Su suyu çoğaltır) ateş de ateşi.[52] (B 37)

(Duyusal algılar)

Toprağımızla toprağı görüyoruz zira, suyumuzla suyu
Hava ile de tanrıca havayı, ateşle yok edici ateşi
Sevgiyi de sevgiyle, somurtkan nefretle de nefreti.
(B 109)

Tanrı hepsinden akıntılar olduğunu bütün yetişenlerin. (B 89)

Tatlı tatlıyı kavrar, acı acıya saldırır.
Ekşi ekşiye biner, ateşli ateşliyi sürer.[53] (B 90)

(Düşünme ve duyma)

Bunlardan[54] kurulmuştur zira her şey uygunca
Ve bunlarla düşünürler, kederlenir sevinirler. (B 107)

Böylece raslantının dileğiyle bilinçli oldu bütün[55] varlıklar. (B 103)

Beslenmiştir (yürek) karşı-sıçrayan kanın[56] dalgalarında

Burasıdır insanların akıl[57] dediklerinin en çok bulunduğu,
Yüreği dolaşan kandır zira düşünce insanlarda. (B 105)
Bulunan şeye göre[58] artar aklı insanların. (B 106)

(B i t i m)

Gömerek öğretileri sağlam yüreğinin derinliğine
Güler yüzle saf düşüncelerle gözetirsen
Bütün bunlar ömrün boyunca ayrılmazlar senden,
Çok şey de kazanırsın bunlardan başka, büyürler zira
Kendiliğinden kök salıp her huya, her yaratılışa göre[59].
Fakat sen arzulayacaksan bir sürü değersiz nesneleri

İnsanlarda bulunan, körlcten düşünceleri,
İnan, zamanın dönüşüyle hemen bırakırlar seni
Özlerler kendi öz soylarına dönmeği.[60]
Zira herşeyin, bunu bil, var bilinçte düşünüşte payı.
(B 110)

(Öğretiye karşı bağlılık gösterirsen ilerde daha yüksek şeyler öğreneceksin.[61])

Ne kadar deva varsa dertlere ve kocamağa karşı
Öğreneceksin, yalnız senin için yapacağım zira bunları.
Dindireceksin de yorulmaz yellerin gücünü
Saldırınca toprağa alt üst eden soluğuyla tarlaları ;
Yine, istersen, yeller getireceksin karşılamak için zararı.
Kara sağanağı uygun kuraklık yapacaksın insanlara
Çevireceksin yaz kuraklığını da
Ağaçlar-besleyen akımlara, aitherden gelen ;
Getireceksin Hades'den gücünü ölmüş insanın. (B 111)

Birkaç tamamlayıcı bildiri

(Atomculuğun ilk basamağı :) Karışım değişmeyen fakat küçük parçalar halinde yanyana konulmuş olan öğelerden yapılmış olacaktır ; et ve öteki maddelerin herbiri böyle doğar. — Empedokles'e göre dört öğeden önce çok küçük kırıkları varmış, âdeta öğelerden önce öğe olarak.[62] — Bizler ve ... bütün öteki cisimler dört öğeden meydana gelmişiz ; bu öğeler birbiri

içine nitelikçe karışmış değillermiş, küçük parçalar halinde yanyana duruyor, birbirlerine değiyorlarmış. — (Bu parçacık) teorik olarak daha bölünebilir ise de pratik olarak asla daha bölünmez. — (Bir cisim) öğe bölümcüklerinin yığılması ile meydana gelen bir büyüklüktür. (A 43. B 159)

(Işık teorisi) Empedokles güneş ışığının aradaki yere görme alanımıza varmadan önce vardığını söylüyor. — Işık ışıklı cisimden dışarı akan bir cisim olarak önce yeryüzü ile gök arasındaki yerde bulunuyor, sonra bize geliyormuş, onun bu hareketinin, hızlılığı yüzünden, farkına varamıyormuşuz.[63] (A 57)

(Bitkiler öğretisi :) Canlılardan ilk olarak ağaçların topraktan bittiklerini söylüyor... (Bitkiler) topraktaki ısıyla kaldırılarak büyümüşler, böylece toprağın bölümleri imişler, ana karnındaki embryon'un ananın bölümü oluşu gibi. — Bitkilerde arzu bulunuyormuş, duyguları da varmış, kederleniyor ve seviniyorlarmış. Akılları da varmış. Onlarda erkeklik, dişilik ve her ikisinden karışma bir cins bulunuyormuş. (A 70)

(Hayvanların ve insanların meydana gelişi)[64] Empedokles nasıl rastladıysa öylece ilk önce canlı varlıkların kafa, el, ayak gibi organlarının doğduğunu, sonra bunların (rastlantıyla) biraraya geldiğini söylüyor... Böylece hayatta kalabilecek gibi birbirleriyle birleşenler canlı yaratıklar oldular ve birbirlerinin ihtiyacını tamamlamakla hayatta kaldılar : dişler yiyeceği kesti ve parçaladı, mide onu hazmetti (sindirdi), karaciğer kanlaştırdı. İnsan kafası insan vücuduyla buluştuğu zaman bütün (lük) hayatta kaldı, sığır vücuduyla buluşunca uymadı ve yok oldu. (B 61)

(Embryolojiden) : Daha doğmamış çocuk derile-

re sarılıdır, bunlardan biri ince ve yumuşaktır ; Empedokles buna «koyun postu» diyor.[65] (B 70)

(Besleniş :) Empedokles yemeklerin hazmedilmesi (sindirilmesi)'nin bir çeşit çürümeyle olduğunu söylüyor.[66] (A 77)

(Duyusal Algı :) Parmenides, Empedokles ve Platon duyusal algıyı benzerliğe dayandırıyorlar, Anaksagoras ile Herakleitos ve bunların öğrencileri ise karşıtlığa... Duyulardan herbiri üzerine tek tek öteki Sokrattan-öncekiler hemen hemen hiçbir şey söylemiyorlar, Empedokles ise bunları da benzerliğe dayandırmağa çalışıyor. — Bütün duyular üzerine benzer şekilde konuşuyor ve (öğe parçacıklarının) herbiri duyunun porlarına uymasıyla algının meydana geldiğini söylüyor. (Görme duyusu için örnek)[67] Empedokles'e göre varolan nesnelerde bir nevi akıntılar ve içlerine akıntıların girdikleri ve içlerinden geçtikleri por'lar (kanallar) vardır. Bu akıntıların birtakımı por'lardan bir kaçına uyar, ötekiler küçük yahut büyük gelirler... Böylece renk nesnelerden gelen, görme organıyla symmetrik (bakışımlı) olduğundan algılanan bir akıntıdır. — (Empedokles'e göre) bütün nesneler algılarlar ve karışım, algılama ve büyüme aslında aynı şeydir ; çünkü, her şeyi o por'ların bakışımı ile olduruyor.[68] (A 86. 92)

Notlar :

1. Bölüm XI not 5'e bakıla. — 2. Bu İs. ö. 4. yüzyılın felsefe yazarından iletilen haber pek güvenilir değildir, köleler ve çocuklar da sayılmış olsa bu sayı yine aşırıdır. — 3. Daha sonraki ve güvenilmez bir kaynak. — 3.

Hippobotos'a karşı kendisi Sicilya'lı olan tarihçi Timaios'un bildirisi tanıklık etmekte (4/3. yüzyıl) ; inanılacak bildiri onunkidir. — 4. Bu eserden yalnız parçalar kalmıştır. — 5. Hellence **tainia**, saygı işareti olarak bir kimsenin başına sarılan şerit. Halk hekim Empedokles'i tanrı olarak görüyor, fakat ikinci kısımda görüleceği üzere o buna değer vermiyor. — 6. Kanunun sonsuz olarak geçerlikte bulunduğunu belirtmek için onun arkasında tanrıların kararı ve zorunluluk tanrıçasının bulunduğu, ayrıca da yeminle mühürlü olduğu anlatılıyor. — 7. Daimonlar tanrı ile insan arası ruhlardır. — 8. Hellence **hora** süresi kesin olmayan bir zaman, belki yıl. — 9. Ker'ler Homeros'da ölüm cinleridir. — 10. Üç çeşit hastalık var : birinciler vücudun çok kuru oluşundan, ikinciler çok yaş oluşundan, üçüncüler de çürümeden doğanlar ; Empedokles'in ikinciler ve üçüncüler için kullandığı **rheuma** ve **sepsis** sözleri günümüze kadar kullanılagelmişlerdir. — 11. Hellenlerde güneş bir erkek tanrı olan Helios ile gösterildiği halde Empedokles burada Heliope adında güneş gözlü bir tanrı yaratıyor. Bu fragment'in anlatmak istediği şey dünyamızın karşıtlarla dolu olduğudur. — 12. Vücudun ruhun bir gömleği olduğu düşüncesi Hıristiyanlığa geçmiştir. — 13. Bu tasavvur Homeros'undur, savaş gürültüsü bir tanrı şeklinde düşünülmüştür. — 14. Sevgi tanrıçası Aphrodite Kıbrıs adasında doğmuştur. Burada adı geçen tanrılar için ikinci bölüme bakıla. — 15. Hellence **zoa grapta** resmi yapılmış canlı yaratıklar demektir ; bunlar, üzerine resimler yapılmış levhalar olup adak olarak tanrılara sunulmuşlardır. — 16. Bölüm V not 2'ye bakıla. — 17. Görme ile dokunma duyusu insanların tasavvuruna göre gerçeği en doğru olarak veren duyulardır. — 18. Arkaik Hellen sanatında da kanatlar dallar gibi şekillendirilmişlerdir. — 19. Burada Ksenophanes'in düşüncelerinin etkisi ve başka bir şekilde anlatılışı ile karşılaşıyoruz. — 20. Bölüm III not 1'e, böl. VII not 21'e ve böl. VIII not 4'e bakıla. — 21. Pythagorasçılar ile Empedokles için fasulyanın neden yasak olduğu sonraki antik çağca

bilinmiyordu. — 22. Defne Apollon'un kutlu ağacıdır. — 23. Empedokles duyu organlarına pek anlatışlı bir kelime ile «palamai» (tutucular, kavrayıcılar) adını veriyor. — 24. Söz konusu olan Kişiler Parmenides ile öğrencileridir. — 25. Pythagorascıların yaptıkları gibi Empedokles gözde öğrencisine düşüncelerini bir sır olarak anlatıyor. Bu Pausanias sonradan ünlü bir hekim olmuştur. — 26. Aither (=hava) eski bir tanrı olarak düşünülüyor. — 27. Zeus, Herakleitos'da olduğu gibi, tanrı-öğe ateşdir, Hera toprak-ana, Hades (Hellenler buna «görünmez» diyorlar) burada tanrısal hava öğesidir ; Nestis bir su-perisidir. — 28. Tek tek şeylerin evrenin gelişmesinin birbirinin karşıhğı olan iki devrinde de meydana geldiği anlatılıyor ; bir-olanın parçalanarak birçok öğelere ayrılması ve bunun tersi olarak da bu parçalardan yeniden bir'e dönüş. — 29. Empedokles sevgi ile nefretin değerinin aynı olduğunu anlatmak için ağırlıklarının, uzunluk ve genişliklerinin birbirlerine uygun olduklarını söylüyor. Buna göre o bu kuvvetleri aynı zamanda maddesel ve ruhsal olarak düşünüyor. — 30. Dört öğe ile onları kımıldatan kuvvetler olan sevgi ve nefret demek bu. — 31. Burada söz konusu olan cinsel birleşmedir. Hayat dalgalı denize, insan da kıyıda oradan oraya koşan gemisi batmış kişiye benzetiliyor. — 32. Öğelerin dünyada gösterdikleri şekiller öğe-tanrının kanıtları ve tanıklarıdır. — 33. Bunları satın alan götürüp bir tapınağa armağan olarak asardı. — 34. Muse Empedokles'in tanrısıdır. — 35. Şair kendini sistemli anlatışa şevklendiriyor. — 36. Tanrı ile kasdedilen sphairos'dur. — 37. Not 32'ye bakıla. — 38. Bu haber sağlam değildir. — 39. Doğanın başarısızlığa uğrayan bir hayvan yaratma denemesi. — 40. Arınmalar şiirine bakıla. — 41. Aither'deki ateşe. — 42. Bunlar yaşamayıp yeniden yok oluyorlar demek. — 43. Bunun ardından düzgün ve uygun şekillerin doğuşu anlatılıyordu. — 44. Balıkların pek canlı bir tasviri. — 45. Bugünkü denemeli morfolojinin başlangıcı. — 46 Öğelerin hayvan vücudunda daha göze çarpar bir şekilde bulunuşu. — 47. Burada ve arttan gelenlerde hayali olarak ortaya atılan

oranlarda (kemikler için 4 bölüm ateş + 2 su, kan ile et için aşağı yukarı 2 toprak + 2 ateş + 2 su + 2 hava) kimyanın başlangıcıyla karşılaşıyoruz. — 48. Metin güvenilir değil. — 49. Gözün meydana gelişinde ; bu benzetiş Homeros tarzında olup inceden inceye düşünülmüştür. — 50. Bebek yerine hellencede kız sözü var. — 51. Bunun ardından Empedokles'in pek hoşlandığı benzetişlerden biri geliyor. Şair derideki deliklerle soluk almağı bir sifon'un tulumba gibi çalışmasına benzetiyor ; dolma kalemin mürekkebi alıp veren kısmı bu şekilde çalışmaktadır. — 52. Buna göre büyüme sözü geçen öğe bölümlerinin kendi benzerleriyle çoğaltılmaları demek oluyor. — 53. Eski ve sırlı bir ilke olan «benzerler benzerlere» sözünün cüretli şekilde kullanılışı ; yukarda böl. 1 s. 10 atasözü ile karşılaştırıla. — 54. Dört öğeden. — 55. Vurgu bu sözcük üzerindedir ; düşünen bir bilinç olmadan hiçbir şey var olamaz. — 56. Bununla anlatılmak istenilen nabzın atmasıdır. — 57. Aristoteles Alkmeon'un (yuk. s. 63) düşüncesine değil de Empedokles'inkine katılıyor. — 58. Yani bulunan öğeye göre ; yukarda Herakleitos ile Parmenides'e bakıla. — 59. Bu düşünce bir eğitim görüşüne dayanıyor. — 60. Düşünceler burada canlı varlıklar olarak göz önünde canlandırılıyor. — 61. İnsanca ölçüleri aşan bu kâhinliği girişteki sözlerle karşılaştırınız. — 62. Bu asla Empedokles'in kendi sözü olmadığı gibi tasavvur da onun malı değildir. — 63. Bu **emanation** denen ve günümüzde yeniden ortaya çıkan bir teoridir. Işığın hızı üzerine Empedokles'in ortaya koyduğu düşünceler Sokrattan önceki filozofların dâhice sezişlerinden biridir ; bu düşüncelere karşı Aristoteles ayak diremiştir. — 64. Yeteneklinin yaşaması üzerine ilkel düşünceler ; yukar. not 39 dev. bakıla. — 65. Empedokles'in embryolojisi genişdi ; koyun postu (amnion) adı hekimlikte bugün de kullanılıyor. — 66. Yukar. not 10'a bakıla. — 67. Platon, Menon p. 76'ya göre. — 68. Aristoteles okulundan Theophrastos'un eleştirisinden.

X. SONRAKİ PYTHAGORASCILAR

Kitabımızın V. bölümünde anlatılan Eski Pythagorasçıların öğretisi ile 5./4. yüzyıl Pythagorasçılarının öğretisini kesin olarak birbirinden ayırt etmek olamaz, fakat basit şekildeki başlangıçlardan çıkıp gelişerek bu öğretinin yapısının gittikçe tamamlanışı açık olarak gösterilebilir. Pythagoras okulu matematik, musiki, astronomi, metafizik alanlarında bol meyvalar vererek çalışmağa devam ediyor ; bu okulda hüküm süren ruh dünyadan ayrılmış olan üstada olduğu kadar birbirlerine karşı olan içten bağlılıkta da değerini ve sağlamlığını gösteriyor.

Sayı üzerine olan öğretilerinin ilkece betimlenmesi bu zamanda yapılmıştır. Bu öğretinin özünü kuran başlıca düşünce şudur : yalnız şekil kazanmış olan tanınabilir (bilinebilir), şekil ise ölçüye, kanuna, sayıya dayanır. Her şekli belirtirken kullanılan deyiş bir sayı oranıdır. Her uyarlık (harmonia) sayıca sınırılandırılmış, belirtilmiştir ; sayı varolandır. «Doğa»da sayı vardır, bu şu demektir : hem algılanan maddeler dünyasında, hem de düşünen ruhun dünyasında sayı doğuştan vardır. Philolaos'un dediği gibi «sayı bütün tek tek nesnelerle algı arasında ruh içinde uyarlık (âhenk) kurar ve böylece onları tanmabilir kılar». Tanıma (bilme) olurluğu (imkâm) sayı kavramına dayanır, doğruluğun dayandığı da odur. Doğruluk kanuna-görelidir.

Asıl zamanımızın doğa bilgini Pythagorasçıların kendisinin ruh ve fikir akrabası olduğunu görüyor, ana düşüncelerini yine onların yaptığı şekilde dile getiriyor. Bilginlerden birkaçının sözü bunu göstermeğe yeter sanırız : 'Universum'un büyük mimarının sadece matematikçi olduğu gün geçtikçe daha iyi anlaşılıyor.' (Eddington) ; 'Klasik fiziği, Tanrının dünyanın yaratılışında en derin geometri problemlerini çözmüş olduğunu düşünen aydınlatıcı spekülâtif tahayyülde, hâlâ iyice etraflı bir şekilde ifade edilmiş olarak bulabiliriz. Atom fiziği bu sorunları çözmemiştir. Benzetişimizi yürüterek söylersek atom-fiziği geometri yerine aritmetiği koyacak şekilde Tanrının düşünüşünü çevirmelidir.' (Max Planck) ; Pythagoras'ın 'buluşu kısaca insanların biliminin en kuvvetli ileri atılışlarından biridir... Bir musiki harmonisinde ... matematik yapı öz olarak tanınırsa bizi çevreleyen doğanın akıllıca düzeninin temelinde doğa kanunlarının matematik özünün bulunması gerekir.' (Heisenberg).

Pythagoras okulunun, biçimini zengin bir şekilde tamamladığı ve eskiden olduğu gibi uyarlık (harmonia) ile dolu olarak düşündüğü evren yapısı Kepler'in 'Evren harmonik'i' için örneklik ediyor, yeryüzünün bu okul eliyle evrenin merkezinden atılması Kopernikus'u esinlerdirmiştir. Pythagorasçı eğitim öğretisi Platon için önem kazanıyor, Pythagorasçıların birbirlerine içten bağlılıkları Friedrich Schiller'in 'Die Bürgschaft' adlı şiirinde yaşayıp duruyor.

Bildiriler

(Aşağı İtalya'daki) Krotonlu Philolaos Pythagorasçı idi. — Kylon vaktiyle (Pythagorasçıların dernek

merkezini) yaktığı zaman İtalya'dan kaçarak ... Thebai'ye gelmiştir. Yalnız Hipparkhos ile Philolaos, Pythagorasçıların başına gelen sözü geçen felâketten kurtulmuşlardır.[1] (44 A 1. 1a)

Tarentli Arkhytas Pythagorasçı bir filozoftur... Her bakımdan değerli oluşundan dolayı halk ona karşı hayranlık duyuyordu ; bu yüzden, başkaları kanunca yasak olduğundan bir yıldan çok başkanlık edemedikleri halde o yedi defa mutlak yönetici seçiliyor. İlk olarak o mekanik'i matematik ilkeler kullanarak metodlu bir şekilde ele almıştır. — (Platon anlatıyor :) Syrakusa'dan ayrılmadan önce (367 yılından sonraki ikinci yolculuğunda) Arkhytas[2] ile tanıdıklar ve (Syrakusa tyran'ı) Dionysios ile karşılıklı konukluk esası üzerine dostluk kurmuştum. (47 A 1. 2. 5)

Arkhytas aradan uzun zaman geçtikten sonra bir seferden dönüşünde yeniden çiftliğine gidince kâhya ile öteki uşakların işleri iyi görmemiş, tersine olarak yüz üstü bırakmış olduklarını görüyor. Çok kızıyor, kızabildiği kadar kızdığı halde anlatıldığına göre uşaklara şöyle diyor : «Talihiniz varmış ki size kızdım ;[3] yoksa böyle bir suç işledikten sonra kolay kolay cezadan kutulamazdınız.»

Lokrisli (aşağı İtalya'da) Timaios Pythagorasçı bir filozof idi ; eserleri şunlardır : Matematik, Doğa, Pythagoras'ın hayatı. — (Platon onun için şunları söylüyor[4] :) Timaios çok iyi idare edilen bir kentten, İtalya'daki Lokris'dendir ; varlık ve soy bakımından yurttaşların hiçbirinden aşağı değildi, böylece yurdundaki en yüksek memurluklarda ve mevkilerde bulunduğu gibi ... bütün felsefenin doruğuna ulaşmıştır. (49, 1 dev.)

Philolaos'un 'Doğa' adlı eserinden

Doğa evren düzeninde (kosmos'da) sınırsızlardan ve sınırlandırıcılardan[5] kurulmuştur, hem kosmos bütün olarak, hem de onun içinde olan bütün nesneler. (B 1)

Herşey sınırsız olsaydı daha baştan bir tanıma konusu bile olmazdı. (B 3)

Harmonia çok karışmışların bir-oluşu ve ayrı düşüncedekilerin düşünce-birliğidir (B 10)

Doğa (physis) ve uyarlık (harmonia) için durum şudur : nesnelerin sonsuz olan varlığı ve doğanın kendisi tanrılık tanıma ister, insanlık değil. Bundan başka biraraya gelmeleriyle dünya-düzenini (kosmos'u) kuran nesnelerin, hem sınırlandıranların hem de sınırsızların varlığı temelde bulunmadan, varolan nesnelerden herhangi bir şeyin bizim tarafımızdan sadece tanınmış (bilinmiş) olması bile olamazdı. Bu ilk-başlangıçlar (arkhe) benzer ve bir soydan olmadıklarından harmonia — nasıl doğmuş olursa olsun — gelip katılmamış olsaydı bunlarla bir kosmos kurulamıyacağı muhakkaktı. İmdi benzerlerin ve bir soydan olanların harmonia'ya (uyarlığa) hiç ihtiyaçları olmazdı, benzer, bir soydan ve sıralanışı bir olmayanların onları bastırıp bir dünya düzeni içinde tutacak olan böyle bir harmonia ile biraraya toplanmaları zorunludur. (B 6)

Bütün tanınan (bilinen) şeylerde sayı vardır muhakkak ; zira herhangi bir şeyi düşünceyle kavramak ne de tanımak olamaz bunsuz. (B 4)

Sayının işlerini ve varlığını on sayısında[6] bulunan

kuvvete göre gözden geçirmek gerek. Çünkü, sayının ve (ayrıca da) on sayısının kuvveti büyük, her şeyi tamamlayan, her şeyi işleyendir, tanrı, gök ve insan hayatının temeli ve güdücüsü'dür herşeyle ortaklaşa olarak. Onsuz bütün şeyler sınırsız, ışıksız ve görünmezdir. Tanıtıcı (bildirici)'dir, zira sayının yaratılışı ve herkes için de bilinmeyen ve şüpheli olan herşeyde öğretici ve yol gösterici. Sayı ve sayının varlığı olmasa nesnelerden herhangi birşey ne bunların kendilerine ne de bunun ona olan oranı ile hiçbir kimseye açıkça görünmezdi. Şimdi ise sayı ruhta bütün şeyleri algıyla uyarlıklı kılarak onları «tanıtıcı»nın[7] yaratılışına göre tanınabilir (bilinebilir) ve birbirinin karşılığı olur hale getirir, onlara vücut şekli vererek ve nesnelerin, hem sınırsızların hem de sınırlandıranların, oranlarını birer birer ayırarak.

Sayının yaratılışının (physis'inin) ve kuvvetinin etkisini yalnız daimon-ca ve tanrısal nesnelerde değil insan işleri ve sözlerinin hepsinde, heryerde ve bütün fen işlerinde musikide de görebilirsin.

Ne sayının yaratılışı ne de harmonia (uyarlık) içine yalan sokulamaz. Zira bu ona yabancıdır. Sınırsız'ın, anlaşılmaz'ın ve akılla kavranamıyan'ın yaratılışına girer yalan ve kıskançlık.

Yalan hiçbir şekilde sayının içine üfleyemez. Düşman olan ve nefret edilen bir şeydir onun yaratılışı için yalan, doğru ise sayının cinsinin yakını ve soydaşıdır. (B 11)

(Kosmos) küresinin vücutları (maddeleri, öğeleri) beştir ; küre içinde bulunan ateş, su, toprak ve hava ve beşinci olarak kürenin örtüsü,[8] (kürenin ruhu ise harmoniadır.) (B 12)

Eski din-adamlarıyla biliciler[9] suçların cezası olarak ruhun bedenle biraraya koşulduğunu ve bir mezarda imiş gibi bunun içinde gömülü olduğunu bildiriyorlar. — İnsanlar bir ceza evinde gibi... tanrıların mallarından biri olarak. (B 14. 15)

Bizden daha kuvvetli olan birtakım düşünceler var. (B 16)

Arkhytas'ın 'Harmonikos'undan

Matematikciler bana yetkin bilgiler elde etmiş gibi görünüyorlar ve onların tek tek nesnelerin yaratılışı üzerine doğru olarak düşünmeleri hiç de şaşılacak birşey değil. Çünkü, evren-bütünü üzerine yetkin bilgiler elde ettiklerinden nesnelerin yaratılışı üzerine de tek tek olarak yetkin bir görüşe sahip olacaklardı. Böylece bize yıldızların hızı, batışları ile doğuşları üzerine açık bir tanıma (bilgi) verdiler, geometri, sayılar (aritmetik) ve küreler ve bir de musikide. Çünkü, bu bilimlerin kardeş oldukları görülüyor. Çünkü, bunlar var-olanın kardeş iki pek eski şekliyle[10] uğraşıyorlar. (B 1)

Bildiriler

Bilgeler göğü ve yeri, tanrıları, insanları ortaklığın, dostluğun, düzen ve düzen bağının ve adâletin bir arada tuttuğunu söyliyorlar ve bu bütüne bu yüzden *kosmos* (düzen) diyorlar, düzensizlik, bağsızlık değil.[11] (44 B 14)

Philolaos ateşin ortada, (dünyanın) merkez(in)'de

bulunduğunu söylüyor, buna 'evren-bütününün ocağı' ve 'Zeus'un evi', 'tanrılar anası ve tanrılar sunağı', 'yaratılışın (doğanın) bağı ve ölçüsü' adlarını veriyor ; ve yine en yukarda olup evren-bütününü saran ikinci bir ateş varmış. Önce doğanın ortası varmış ; bunun çevresinde topluca raksederek[12] on tanrısal vücut dönüyorlarmış : çakılı yıldızlar küresinden sonra beş gezegen, onlardan sonra güneş, onun altında ay, bunun altında yeryüzü, onun altında karşı-yeryüzü[13] ; bütün bunlardan sonra ortada ocağın yerini kaplayan ateş geliyormuş. İçinde (henüz organlaşmamış olan) saf öğe yığınının bulunduğu devlik kürenin en yüksek bölümüne 'Olympos' adını veriyor, dönüp duran Olympos'un altında kalan ve içinde beş gezegenle güneşin ve ayın sıralandıkları bölüme 'kosmos', ayın altında ve yeryüzü çevresinde olup içinde pek kolay değişen meydana-geliş ülkesinin bulunduğu bölüme 'gök' adını veriyor. (44 A 16)

(Bunun üzerine Aristoteles şöyle diyor :) Pythagorascılar okulu matematik ile uğraşmış ve bunu ilk olarak ilerletmiştir. Onunla yetiştikleri için onun ilkelerinin bütün varolanların ilkeleri olduğunu sanıyorlar. Matematik ilkelerinin başında sayılar geliyor ve onlar ateşle toprakta ve suda olduğundan daha çok sayılarda var-olanlarla benzerlikler gördüklerini sanıyorlardı ; zira onlara göre sayıların etkilerinden biri 'adâlet', öteki 'ruh' ve 'düşünme,' bir başkası 'uygun an' ve ötekilerin herbiri de bunlara benzer birşey idi ;[14] ayrıca musikideki uyarlığın (âhengin) etkilerinin ve oranlarının sayılara dayandığını da görüyorlardı. İmdi, yaratılıştaki öteki şeyler sayılara benzer, sayılar ise yaratılışın ilk şeyi olarak göründüklerinden sayı ilkelerinin bütün varolanların ilkeleri ve bütün göğün uyarlık (harmonia) ile sayı olduğuna inanıyorlar. Bir yandan sa-

yılarla uyarlık, öte yandan gökteki olaylarla onun bölümleri ve bütün dünya düzeni arasında gösterebildikleri bütün uygunlukları biraraya getirerek uygun kılıyor lardı. — En çokları yeryüzünün ortada bulunduğunu söylerken Pythagoras okulu İtalya'da bunun tersini öğretiyor ; zira bu okul ortada ateşin bulunduğunu, yeryüzünün ise yıldızlardan biri olarak ortanın çevresinde döndüğünü ve böylece gece ile gündüzü meydana getirdiğini söyliyor. Bundan başka ikinci bir yeryüzü daha varsayıyorlar, ötekinin karşısındaki bu yeryüzüne 'karşı-yeryüzü' adını veriyorlar, bunu yaparken görüntülere uygun olarak kendi düşüncelerini ve nedenlerini aramıyorlar, tersine olarak kendilerinin birtakım düşüncelerine ve kanılarına (phainomen'leri) çekip getiriyor ve bunları onlara uydurmağa çalışıyorlar. (58 B 4. 37)

Syrakusa'lı Hiketas göğün, güneşin, ayın ve yıldızların ve genellikle bütün yeryüzü üstündeki nesnelerin durduklarını ve evrende yeryüzünden başka hiçbir şeyin hareket etmediğini, kendi ekseni çevresinde pek büyük bir hızla döndüğünden dolayı etkisinin yeryüzü durup da göğün döneceği zaman olacak etkiyle bir olduğunu düşünüyor. (B 50)

Pontos'lu Herakleides ile Pythagorascı Ekphantos yeryüzünü döndürüyorlar, fakat yerini değiştirir şekilde değil de dingili çevresinde dönen bir teker gibi batıdan doğuya kendi merkezi çevresinde.[15] (B 51)

Philolaos ruhun bir uyum olduğunu öğretmiştir.[16] (44 A 23)

Genellikle Pythagorascılar düzenli bir egemenliğin bulunmamasından daha büyük bir felâketin bulunmadığını kabul etmek gerektiğini sanıyorlardı ; insan ken-

dinin üstünde biri bulunmadığı halde de kendini kurtarabilecek yaratılışta değilmiş.

Bilimlerden ve fenlerden Pythagorasçılar, bir bildiriye göre, herşeyden önce musikiyi, hekimliği, ve biliciliği saydılar. Susan ve dikkat eden dinleyicilerdi, onlarda dinlemesini bilen övülüyordu. Hekimlikten herşeyden önce perhizi alıyorlar ve buna pek dikkat ediyorlar. İlk olarak içkilerin, yiyeceklerin ve dinlenmenin tam kararının belirtilerini bulmağa çalışıyorlardı ; ayrıca hemen hemen ilk defa olarak verilen yemekleri bilimce ele almağı ve tam olarak belirlemeği deniyorlardı... İlâçlara pek değer vermiyorlardı, en çok kullandıkları açık yaralar için olanlardı ; kesme ve dağlama araçlarına hiç baş vurmuyorlardı... Yerinde olarak kullanıldığı takdirde musikinin de sağlığa büyük yardımı olacağını kabul ediyorlardı... Belleğe karşı büyük saygı gösteriyorlar, ona çok alıştırma ve bakım ayırıyorlar, öğrenirken öğretinin temellerini sağlamca kavramadan öğrenilecek şeyi elden bırakmıyorlar, aynı şekilde her zaman o gün içinde konuşulan sözleri hatırlamağa çalışıyorlardı. Pythagorasçı bir gün önceki olayları hatırlamadan yatağından kalkmazdı. (58 D 3. 1)

Pythagorasçılar vücudu temizlemek için hekimlik aracını, ruhun temizlenmesi için musiki aracını kullanıyorlardı.[17] (D 1)

Vücudun daima aynı durumda kalmasına, bazan kuru, bazan etli olmamasına önem verirlerdi, nedeni de bunun düzensiz yaşamadan ileri geldiğini sanmaları idi. Fakat ruh durumu için de böyle idi, bazan sevinçli bazan pek kederli olmamalı, hep bir ölçüde yumuşak bir durumda olmalı idi. Öfke, yeis, telâş ve heyecan durumlarını kendilerinden uzaklaştırırlardı. Anlayışlı kişiler için insanların başına gelen felâketlerden hiç bi-

rinin beklenmedik olmaması, insanın elinde olmayan herşeye karşı hazırlıklı olunması onlar için bir kuraldı. Fakat öfkeye, kedere, yahut bunlar gibi birşeye kapıldıkları zaman ötekilerden uzaklaşırlar, herbiri kendi başına[18] bu tutkulu duyguyu sindirmeğe, iyi etmeğe çalışırlardı. Pythagorasçılar için, hiçbirinin öfkeyle bir kölesini cezalandırmadığı, özgür bir kimseyi azarlamadığı, herbirinin önce ruhunun yatışmasını beklediği de anlatılıyor.[19] (D 6)

(Aristoteles öğrencisi Aristoksenos söylüyor :) Tyran Dionysios tahtından kovulup Korinthos'a geldiğinde çok kere bize Pythagorasçı Phintias ile Damon'un[20] hikâyesini anlatırdı. Bu hikâye ölüme kadar giden kefillikten söz açıyordu. Dionysios'un hep yanında bulunanlardan birkaçı çok kere Pythagorasçılardan söz açarak onlarla alay eder, ve dolandırıcı olduklarını, hatırı sayılır bir korkuyla karşılaştırıldıkları takdirde onların bu ciddiyetinin ve yalancı güvenilirliğinin ve yılmazlığının yerinde yeller eseceğini söylerler. Birkaçı bunun böyle olmadığını söyleyince kavga başlıyor, ve böylece Phintias ile yoldaşlarına şöyle bir oyun hazırlanıyor. Dionysios onu çağırtıyor, dâvacılarından birini onun karşısına çıkarıyor ve onun başka birkaç kişi ile birlikte kendisine karşı suikast hazırladığının meydana çıktığını, orada bulunanların tanık olduklarını ve bu suçlandırmanın tamamıyle inanılır bir şey olduğunu söylüyor. Phintias söylenene şaşıyor. Fakat Dionysios bunun iyice araştırıldığını ve ölümden kurtulamıyacağını ısrarla söyleyince Phintias böyle olmasına karar vermişse kendisinin ve Damon'un evdeki işlerini yoluna koymak üzere günün geri kalanının kendisine bağışlanmasını diliyor ; zira bu adamlar hep birlikte yaşıyorlardı ve bütün şeylerde ortaklaşa payları vardı, Phintias daha yaşlı olduğu için evin işlerinin

çoğu onun üzerinde idi. İşte bu iş için serbest bırakılmasını diliyor, kefil olarak Damon'u gösteriyor. Bunun üzerine Dionysios şaşarak ölüm için kefil olacak bir kişi çıkar mı diye soruyor. Phintias çıkar deyince Damon çağırılıyor, olan bitenleri dinliyor ve kefil olacağını, Phintias gelinceye kadar kalacağını söylüyor. Dionysios'un kendisinin anlattığına göre Dionysios'a bu pek dokunuyor, fakat bu denemeyi hazırlayanlar Damon ile alay ediyorlar, Phintias'ın onu bırakıp kaçacağını söylüyor, alay ederek (Iphigenia'nın) kurban edilişinde olduğu gibi geyiğin yerini tutacağını bildiriyorlar. Güneş batmak üzere iken ölmek için Phintias çıka gelince bu hepsine dokunuyor, utanıyorlar. Anlattığına göre Dionysios'un kendisi bu adamları kucaklayıp öpüyor, onlardan üçüncü dost olmak üzere kendisini aralarına almalarını istiyor ise de ısrarlı dileyişlerine rağmen hiç bir surette onu kabul etmiyorlar.

Başka bir hikâyeye göre Pythagorasçının biri uzun bir yolculuk sırasında bir hana iniyor. Bitkinlikten ve bir sürü başka nedenlerden hastalanıp uzun zaman yatıyor, bu yüzden parasız pulsuz kalıyor. Fakat hancı adama acıdığından, yahut parasını geri alacağını umduğundan hiçbir yardımdan ve masraftan çekinmeden ona ne gerekse veriyor. Hastalık ağırlaşınca da ölmeğe hazırlanan adam bir tahta üzerine işaret[21] yapıyor ve hancıya başına bir şey gelirse bu levhayı dışarıya asmasını ve gelip geçenlerden işareti anlayan birinin çıkıp çıkmıyacağını beklemesini tembih ediyor, bu adamın onun yaptığı masrafları ödeyeceğini, ve kendisi için ona teşekkür edeceğini söylüyor. Hancı adamın ölmesi üzerine cesedin görülmesi için gerekenleri yapıyor, fakat levhayı okuyacak kimseden harcadığını geri alacağını, hele kendisine teşekkür edileceğini hiç ummuyor. Yine de kendisini etkilediği için tavsiyeyi de-

neyerek levhayı durmadan dışarı taşıyor. Aradan uzun zaman geçtikten sonra Pythagorasçılardan biri oradan geçiyor, durup bakıyor, işareti yapmış olanı anlıyor, olup bitenleri soruyor ve hancıya harcadığından pek daha çoğunu veriyor. (58 D 7)

Notlar:

1. Herhalde Kroton kentindeki demokrat parti Kylon'un yönetiminde aristokrat Pythagorasçıları, önce Pythagoras kentten ayrıldıktan sonra, tamamıyle sürüp atmıştır (karşılaştır. yuk. böl. V.) — 2. Platon'un 7. mektupta yazdığına göre Arkhytas Platon'u Syrakusa'da tehlikeli durumdan kurtarmak gibi iyi bir iş de başarmıştır. — 3. Hiçbir Pythagorasçının öfkeli iken cezalandırması caiz değildi; aşağıda s. 27'yi karşılaştır. — 4. Bu Timaios'a Platon ona göre Timaios diye adlandırılan eserinde dünyanın yaratılışı mythos'unu anlattırıyor. — 5. Anlatılmak istenen 1 ve 2 ilkeleridir. — 6. Pythagorasçılar şöyle diyorlar (58 B 15): «Sayının asıl varlığı 10 sayısıdır; zira bütün Hellenler, bütün Hellen-olmayanlar 10'a kadar sayıyorlar, oraya geldikten sonra yeniden 1'den başlıyorlar»; Aristoteles: (58 B 4): «10 sayısının bir bitim olduğu ve sayının bütün varlığını kavradığı görülüyor.» Bu anlayışta sayı saymak için başlangıçta onsuz olmayacak olan on parmağın rolü var. Ondalık sistem günümüze kadar önemini arttıradurmuştur. Yuk. böl. V'i de karşıl. — 7. Hellence **gnomon**; bu astronomi hesaplarında kullanılan bir acı-ölçücü âlete verilen addır. — 8. Bununla ince, seyrek yüksek-hava anlatılmak isteniyor. Buna göre Philolaos beş unsur kabulleniyor. — 9. Bunlar orphik öğretmenler ve peygamberlerdir; karşılaştır: Empedokles'in «Arınmalar» manzumesi, böl. IX ve Platon, Gorgias p. 493, Phaidon 61. — 10. Bunlar sayı ile nicelik. — 11. Bilgeler Pythagorasçılardır. Platon bunu (Gorgias 507 de)

mutlak iktidar zevkinin temsilcisi olan Kallikles'e karşı söylettiriyor. — 12. Yuk. s. 43'e bakıla. — 13. Sadece bir varsayıma dayanılarak varlığı kabullenilen bu cisim hep yeryüzü ile birlikte ortanın çevresinde döndüğünden biz hiçbir zaman ortadaki ateşi göremiyormuşuz. — 14. Hesabın içinde «adâletin» bulunduğunu biz de söyleyebiliriz, fakat sayılara yükletilen öteki şeyleri duyamayız. — 15. Yeryüzünün ekseni çevresinde döndüğünü Platon da (Timaios p. 40) kabulleniyor. Karadeniz Herakleia'smdan olan Platon-öğrencisi Herakleides gezegenlerin, yeryüzünün güneş çevresinde döndüğünü de öğretiyordu ; onun öğretisini Samos'lu Aristarkhos devam ettiriyor (İs. ö. 3. yüzyılın birinci yarısı). Fakat Aristoteles'in nüfuzu Stoa zamanında öne geçiyor ve astronom Klaudios Ptolemaios (İs. s. 2. yüzyılın birinci yarısı) bu sisteme Renaissance dönemine kadar süren kesin şeklini veriyor. Kopernikus 'Gök cisimlerinin dönüşleri' adlı büyük eserinin sunuş kısmında papa. III. Paul'e Philolaos'un ve Herakleides'in theorialarının onu kendi devrimci düşüncelerini kurmak hususunda yüreklendirdiklerini anlatıyor. — 16 Platon buna karşı tavır takınıyor (Phaidon p. 86 dev.) — 17. Buna bağlayarak Aristoteles Poetika p. 1449 da tragedianın etkisinin tutkuların «arınması» olduğu öğretisini ortaya atıyor. — 18. Aynı şeyi şu Hellen atasözü anlatıyor : «**Benim** bahtsız olmam yeter.» — 19. Yuk. s. 129'da Arkhytas üzerine olan hikâyeyi karşılaş. — 20. Schiller'in 'Bürgschaft' (kefillik) adlı balladı için en eski kaynak budur, fakat o Hyginus'daki (Augustus zamanından) daha sonraki bir şekli kullanıyor. — 21. Hellencesi «symbol», yalnız Pythagorasçı olanın anlayabileceği bir işaret.

KISIM II

XI. ANAKSAGORAS

Atina'nın felsefeyi geliştiren şehirler sırasına geçişi Perikles'in ilk zamanlarına rastlar ; bu geç kalışına karşılık, Atina şehri, tarih-yazar Thukydides'in dediği gibi, sonradan «Hellas'ın eğitim ocağı» olmuştur. Atina'yı felsefe alanında harekete getiren İonialı Anaksagoras'dır. Empedokles'in düşüncelerinin etkisi altında kalan Anaksagoras, onun en küçük madde parçacıkları üzerine olan teorisini daha ileri götürmüştür. Anaksagoras'a göre bu parçacıkların karışma ve ayrılmasıyle tek tek cisimler meydana geliyorlar. Şu kadar var ki Anaksagoras değerli bir düşünce olan öğe düşüncesini bırakmıştır, zira ona göre bu parçacıklar görünüş dünyasının cisminin ancak ruh gözüyle görülebilen bölümcükleridir, bu cisme ayrı nitelik veren aynı madde parçacıklarının çoklukca ağır basmasıdır. Nesnelerin bu «tohumlar»ı sayı ve tür bakımından sonsuzdurlar.

Fakat Anaksagoras'ın asıl büyük başarısı başkadır : ilk defa olarak o maddeden, ona hareket veren ve ve hükmeden kımıldatıcı gücü, *nus*'u (ruh ve akıl) ayırmıştır. Anaksagoras'la felsefede düalism başlıyor ; Eflâtuna ve Aristoteles'e geçen düalism, felsefe tarihinde bugüne kadar hüküm süregelmiştir. Anaksagoras zamanından beri «*nus*» bir felsefî ana-kavramdır. *Nus*'u maddî olmayan bir şey olarak anlamanın ona ne-

kadar güç geldiğini, *nus*'u gerçekte tabiatın hâkimi ve şekillendiricisi olarak kavramak ve anlatmak hususunda ne kadar sıkıntı çektiğini onun öğretisi üzerine günümüze kalmış olan bildiriler göstermektedir. Şahsiyetinin büyüklüğünü onun sözleri ve onun için anlatılan hikâyecikler aksettiriyorlar.

Bildiriler

Anaksagoras Hegesibulos yahut Eubulos'un oğlu olup klazomenai'liydi. Apollodoros kroniğinde onun 70. olympiad'da (500-497) doğduğunu, 88. nin ilk yılında öldüğünü (428) söylüyor ; Atina'da arkhon Kallias zamanında (456) felsefeyle uğraşmaya başlamıştır. — Anaksagoras doğumuna göre Empedokles'den daha eski, eserlerine göre ondan daha yenidir. — Perikles iki kişinin, Klazomenaili Anaksagoras ile zamanında yurttaşların en akıllısı olduğu sanılan Damon'un[1] öğrencisi olmuştur. — Perikles'le en çok birarada bulunan, ona gerçek halk yöneticisinin ağırbaşlı ve nefsine güvenen davranışını öğreten, onun bütün oluşunu daha üstün bir basamağa yükselten Anaksagoras'dı. (59 A 1. 43. 15)

Anlatıldığına göre, bir gün yalnız bir boynuzu olan bir koç kırdan Perikles'e getirilmiş. Kâhin Lampon alnın ortasında çıkmış olan kuvvetli ve sağlam boynuzu görünce şöyle demiş : şehirde bulunan ve biri Thukydides'in[1.2], öteki Perikles'in olan iki kuvvetli partiden biri, alâmet sayılan hayvan şimdi yanında bulunanı, iktidarı ele geçirecektir. Anaksagoras ise boynuzu kesmiş ve beynin, dibi doldurmayıp, bir yumurta gibi sivrilmiş olarak kafatasından taşıp boynuzun kökünün başladığı yere doğru kaymış olduğunu göstermiş. Bunun üzerine orada bulunanlar Anaksagoras'a karşı hayran-

lık duymuşlar, çok geçmeden de Thukydides'in ortadan kaldırılmasıyle (İs. ö. 442) halkın mukadderatı aynı şekilde Perikles'in eline geçince de Lampon'a karşı. (A 16)

Hem Sokrates hem de Euripides Anaksagoras'ı dinlemişlerdir. (A 7 ek)

Bu sıralarda (Peloponnesos savaşı başlangıcında) Diopeithes dini saymıyanların yahut dünyanın üst yanındaki şeyler üzerine bilgiler öğretenlerin mahkemeye verilmelerini önerdi ; maksadı Anaksagoras bahanesiyle Perikles'i vurmaktı. Bunun üzerine Perikles korkup Anaksagoras'ı şehirden uzaklaştırdı. — Anaksagoras güneşin kızgın bir maden külçesi olduğunu söyliyordu. — Anaksagoras'ın öğrencisi olan Euripides «maden külçesidir güneş» diyor. (A 17. 1. 20 a)

(Anaksagoras sürgüne gittikten sonra Euripides'in yazmış olduğu bir koro[2] şarkısı :)

Bahtlıdır bilimle uğraşan
Kendini yoran, araştıran.
Düşünmez yurttaşlara zarar vermeyi
Haksızlığa varmaz asla eli.
Doğanın bitimsiz düzenine bakar
Gözünü ayırmaz, bu kosmos nereden,
Nasıl doğmuştur, bunu sorar.
Temizdir, lekesizdir böyle bir kişi
Kötülükten, şüpheden uzaktır her işi.

Anaksagoras, Lampsakos'a (Çanakkale boğazında) gitmiş, orada ölmüştür. Kendisinden kentin âmirleri ne gibi bir dileği olduğunu sordukları zaman, kendisinin

öldüğü ayda çocukların her yıl bir oyun düzenlemelerine müsaade edilmesini istemiştir. — Lampsakoslular bir yabancı olan Anaksagoras'ı gömmüşlerdir ve bugün hâlâ (İs. ö. 4. yüzyıl) kendisine saygı göstermektedirler. (A 1. 23)

Anaksagoras'ın ruh gözüyle görmeyi ve bundan doğan bağımsızlığı yaşamın amacı olarak gösterdiği söyleniyor. — Biri ona oğlunun öldüğünü bildirdiği zaman sükûnetle şöyle demiş : «Ölümlü birini dünyaya getirdiğimi biliyorum». — Hüküm giymesi[3] üzerine şöyle demiş : «Atinalılar için de benim için de doğa çoktandır ölüm kararını vermiş bulunuyor.» — Anaksagoras'ın gurbette ölmesi kendisine pek dokunan bir kimseye şunları söylemiştir : «Öteki dünyaya giden yolların uzunluğu her tarafta aynıdır.» — Ölümü öğreten iki şeyin bulunduğunu söylemiş : doğmadan önceki zamanla uyku. (A 29. 33. 1. 34)

(Aristoteles söyliyor :) Anaksagoras'ın öğeler için söyledikleri Empedokles'in söylediklerinin tersinedir. Zira o ateşin, toprağın ve onlarla aynı sırada olan öğelerin, cisimlerin öğeleri olduğunu, her şeyin bunlardan kurulduğunu söylediği halde Anaksagoras tersine olarak şöyle diyor : «aynı parçalı şeyler»[4] öğelerdir. Bundan kastedilen et, kemik ve bu gibi şeylerin herbiridir. Hava ve ateşse bunların ve bütün öteki «tohum» ların karışmasıdır. Zira her ikisi de görünmeyen küçüklükte her türlü «aynı parçalı maddeler» in biraraya gelmesiyle doğmuşlardır, bunun için her şey onlardan

meydana gelir. — (Başka bir kaynaktan) Ona en güç görünen şey, var olmayandan bir şeyin nasıl doğabileceği veyahut var olmayan haline geçebilmesiydi. Şimdi biz sadece ve bir kılıklı besin alıyoruz. — ekmekle su — ve bu besinden saç, toplardamar, atardamar, et, sinir, kemik ve öteki kısımlar meydana geliyor. Bunlar meydana geldiklerine göre aldığımız besinde her şey var olarak bulunmaktadır, ve her şey yalnız var olandan meydana gelmektedir. Bu besinde kan, sinir, kemik ve ötekilerin doğurucuları olan parçalar bulunmaktadır ; bunlar yalnız akılla görülen parçalar olacaklardır. — Anaksagoras : «duyularımızın zaifliği dolayısıyle gerçeği ayırt edecek durumda değiliz» diyor. Bunların güvensizliğinin kanıtı olarak da, küçük parçalara göre renklerdeki değişmeyi ele alıyor. Kara ve ak gibi iki boya alır, bunlardan birini ötekine damla damla boşaltırsak, gerçekte olduğu halde, duyumuz azar azar olan değişmeyi ayırt edemiyecektir.[5] (A 43. 46 B 21)

İlk olarak Anaksagoras maddenin karşısına onun egemeni olarak *nus*'u koymuştur. — *Nus*'un yaratıcı, maddenin yaratılan olduğunu söyliyor ; zira her şey birarada iken *nus* gelip düzenlemiştir. — *Nus*'tan ve *nus*'suzluktan uzun uzun söz açmıştır. (A 1. 42. 15)

(Aristoteles hüküm veriyor :) Anaksagoras evreni kurmak için *nus*'u bir mihaniki araç olarak kullanıyor ve her şeyin hangi nedenden zorunlu olarak bulunduğunu bilmediği zaman ona baş vuruyor, başka hallerde her şeyi nus'dan çok, neden olarak gösteriyor.[6] Anaksagoras insanın elleri olduğu için bütün hayvanların en akıllısı olduğunu söylüyor. En akıllı olduğu için elleri bulunması mantıkîdir. Çünkü, el âlettir ve doğa akıllı bir insan[7] gibi herbir şeyi onu kullanabilene verir. (A 47. 102)

«Doğa» adlı eserinden

(Başlangıçtaki durum :) Her şey birarada idi, çokluk ve küçüklük bakımından sonsuzdu, zira küçük şeyin çokluğu sınırsızdı. Hepsi biraradayken küçüklükten dolayı hiçbir şey ayırt edilemiyordu. Her şeyi hava ve aither tutuyordu, her ikisi de sonsuzdular. Zira bunlar bütün yığın içinde hem çokluk hem de büyüklükte en büyük olanlardır. — ...Çünkü, hava ve ateş-aither çevreleyici çokluktan ayrılıyorlar, ve bu çevreleyen şey çokluk bakımından sonsuzdur. (B 1. 2)

Bunlar (şimdi gördüklerimiz) ayrılmamışken her şey biraradayken, hiçbir renk görünmüyordu. Bütün nesnelerin karışmış olması bunun önüne geçiyordu. Yaş ve kuru, sıcak ve soğuk, aydınlık ve karanlık birbirine karışmıştı ve içlerinde birçok toprak ve hiçbir şekilde birbirine benzemeyen sayısız tohumlar[8] yığını vardı. Çünkü, öteki şeylerin hiçbiri de ötekine benzemez. Bu böyle olunca bütün içinde bütün nesneler bulunmalıdır. (4)

(En küçüğün bir küçüğü olmadığı gibi en büyük bir şey de yoktur.)[9] Çünkü küçüğün en küçüğü değil, daha küçüğü vardır — var olanın var olmamasına imkân yoktur —, büyüğün de daima daha büyüğü. Ve küçüğe çoklukça eşittir ; kendi başına her şey hem büyük, hem de küçüktür. (3)

Her nesnede *nus*'dan başka her şeyden bir parça vardır, bazılarında[10] *nus* da bulunur. (11)

Öteki şeyler her şeyden pay alır, *nus* ise sınırsız ve tek başına egemendir ve hiçbir nesneyle karışmaz,[11] tersine yalnız olarak kendi kendine kalır. Çünkü, kendi kendine bulunmayıp başka bir şeyle karışmış

olsaydı, bütün nesnelerde payı olurdu, bir şeyle karışmış olsaydı. Çünkü, her şeyde her şeyden pay vardır, önce söylemiş olduğum gibi. Sonra onu, onunla karışmış olanlar engeller, böylece hiçbir nesneye aynı şekilde hüküm edemezdi, başlı başına bulunan bir şey olduğu gibi. Çünkü, o bütün nesnelerin en incesidir, en temizidir,[12] her şey hakkında her bilgisi vardır ve en büyük güce sahiptir. Küçüklerde büyüklerde bütün ruhlularda *nus* egemendir. Bütün dönüşe de *nus* egemen olmuştur, böylece dönüş ilk başta ortaya çıkmıştır. Ve önce bu dönüş ufak bir noktadan başlamış, gittikçe yayılmıştır ve yayılacaktır da. Karışanları, ayrılanları ve birbirinden uzaklaşanları, hepsini *nus* tanıdı. Nasıl olacaktı ve nasıldı, şimdi olmıyanları, şimdi olanları ve nasıl olacaklarını, hepsini *nus* düzenledi, ve yıldızların, ayın, güneşin, ayrılan havanın ve ateş-aither'in yaptıkları şimdiki dönüşü de. Bu dönüşün kendisi ayrılmayı yapar. Gevşekten sık ve soğuktan sıcak, karanlıktan aydınlık ve yaştan kuru ayrılıyor. Birçok maddelerin birçok parçaları var. Tam olarak akıldan başka hiçbir şey ayrılmıyor, biri ötekinden uzaklaşmıyor. *Nus* ise büyük de olsa, küçük de olsa, hep aynıdır. Başka hiç bir şeyin aynı değildir, bir şeyde en çok nelerden varsa herbir şey en açıkca onlar olarak görülüyor ve görülüyordu.[13] (12)

Ve *nus* kımıldatmaya başladığında bütün kımıldananandan ayrıldı ; *nus*'un kımıldattığı ne varsa bütün bunlar birbirinden ayrıldılar. Bunlar kımıldanır ve ayrılırken dönüş pek daha büyük bir ayrılma yarattı. — Bu yığınlar böylece dönüyorlar ve ağırlık ve hız altında ayrılıyorlar. Hız ise ağırlık doğurur. Onların hızı şimdi insanlar arasında bulunan nesnelerden hiçbirinin hızına benzemez, tersine olarak tamamen kat kat hızlıdır. (13. 9)

Daima var olan *nus* şüphesiz şimdi de vardır, nasıl ki çevreleyende (daha ayrılmamış olanda), çoklukta ve ayrılmayla ona eklenende ve (artık) ayrılmışlarda öteki bütün şeyler vardır. (14)

(Başka dünyaların meydana gelişi) ... Bunlar böyle olunca (her yerde) bütün birleşenlerde birçok ve çeşitli şeyler bulunmalıdır, ve bütün nesnelerin tohumları, çeşitli şekiller, renkler, lezzetler ve kokular. İnsanların ve ruhu olan öteki canlıların da böyle birarayа çatılmış olmalarını kabul etmek gerektir. Bu insanların bizlerde olduğu gibi oturulan şehirleri, bakımlı tarlaları olmalıdır, ve bizde olduğu gibi, güneşi, ayı ve öteki yıldızları bulunmalı, ve toprakları onlara en yararlılarını evlerine taşıyıp sonra kullandıkları birçok ve çeşitli şeyler vermelidir. Benim ayrılma üzerine söyleyeceklerim bunlar, yani bunun yalnız bizlerde değil, başka yerde de olabileceğidir. (4)

Ayrılan maddelerin çokluğu ne hesapla bilinebilir ne de denemeyle. (7)

Bunlar böyle birbirinden ayrılınca hepsi birlikte ne azaldıklarını ne de çoğaldıklarını görmek gerektir — hepsinden çok olmasına olanak yoktur —, hepsi daima aynıdır.[14] (5)

Bu bir dünya düzeninde (kosmos) bulunan (kurucuparça)'lar birbirlerinden uzaklaşıp ayrılmamışlardır, ne de baltayla sıcak soğuktan, soğuk sıcaktan bölünmüştür. (8)

Sık, yaş, soğuk ve karanlık şimdi dünyanın bulunduğu bir yere çekildi, seyrek, sıcak ve kuru ise dışarıya ateş-aither'in uzaklığına gitti. — Bu ayrılan (yığın)'lardan toprak katılaştı. Zira bulutlardan su ayrılır, su-

dan da toprak, topraktan da soğuk altında taşlar katılaşır, bunlar da sudan daha çok dışarı çıkarlar. (15. 16)

Güneş ay üzerine aydınlık atar. (18)

Meydana gelmek yok olmak üzerine Hellenlerin doğru bir düşünceleri yoktur. Zira hiçbir nesne meydana gelmediği gibi ölmez de, var olan nesnelerden birleşip karışır, ve karışmadan ayrılır ; bunun için meydana gelmeye karışıp birleşme ve yok olmaya da ayrılma deseler doğru olur.[15] — Saç olmayandan saç, et olmayandan et olması nasıl mümkündür? (17. 10)

Seçik olmayanların görülebilmesi : görünenler.[16] (21 a)

Kuvvet ve hız bakımından biz insanlar hayvanlardan geriyiz, fakat biz kendimize has olan deneme, bellek ve akıllılık ve beceriyi kullanarak bal toplıyor, süt sağıyor ve her şekilde hayvanların malını elde ediyoruz. (21 b)

Notlar :

1. Önemli bir musiki teoricisi, öğretisinden kırıntılar kalmıştır. — 1.2. Bu, aristokratlar partisinin başı olan Thukydides'dir. Doğal nedeni araştıran filozofla kâhin, insan ruhunun davranışının ayrı iki tipidir. — 2. Hangi tragediadan olduğunu bilmiyoruz (fragment 910), fakat bununla şairin filozofların sürgün edilmesini protesto ettiği meydanda. — 3. Sürgün edilme idam hükmü demekti. Anaksagoras Atina toprağına ayak basarsa idam edilecekti. — 4. Deyiş Aristoteles'indir, Anaksagoras'ın değil. — 5. Burada ilk defa olarak bir deneyişle karşılaşıyoruz ; Empedokles'in birtakım benzetileri bunun ilk basamaklarını kuruyorlar. — 6. Platon da, Phardon'da p. 97 v.b.

benzer şekilde hüküm veriyor. — 7. Benzetiş Aristoteles'in görüş tarzı için pek karakteristiktir. — 8. Spermata (tohumlar) yahut molrai (bölümler)'le Anaksagoras en küçük birlikleri adlandırıyor. — 9. Bu parça, küçüklük (spermaların veyahut moiraların) kavramının tartışmasıyle ilgili olmalı. — 10. Anaksagoras'a göre bitkiler, hayvanlar ve insanlar yani organik varlıklar. Bitkileri tıpkı Empedokles gibi ruhsal hayatla dolu olarak görüyor, örneğin yaprakların dökülmesini kederlerinin belirtisi olarak anlıyor (A 117). — 11. Nus bazı varlıkların «içinde» varmış, fakat maddeyle karışmıyormuş. — 12. Burada Anaksagoras'ın bile ruhu nasıl maddî olarak anlamak tehlikesi karşısında bulunduğu görülüyor. — 13. «Tohum»ların ağır basan cinsi maddî tek şeyin özelliğini oluşturuyor. — 14. Empedokles'in evrenin toplamının değişmediği şeklindeki fikrinin tekrarlanışı. — 15. Bu da Empedokles'in fikri. — 16. Görünenler (phainomena) aracılığıyla seçik olmayanlar görülürler.

XII. İONİA FELSEFESİNİ YENİLEYENLER

Üç kişi İyonya felsefesinin 5. yüzyılda da hâlâ etkisini sürdürmekte olduğunu meydana koyuyor : bunlar Hippon, Arkhelaos ve Apollonialı Diogenes'dir. Her üçünün düşünceleri Atina'da bilindiği gibi son ikisinin kendileri de Atina'da faaliyet göstermişlerdir : artık karşıya, Sokrates'e, Euripides ve Aristophanes'e götüren köprü kurulmaktadır. Bu üç filozofun en çekicisi Diogenes'dir. Hatırı sayılır bir hekimdi. Onun insanın damar sistemini betimleyen bir yazısı günümüze kalmıştır ; bu yazıdan burada söz edilmeyecektir. Daha değerlendirilmemiş olan yeni bulunmuş bir el-yazması onu doğru rejim ve yemeklerin, içkilerin etkisi üzerine yazı yazan bir kimse olarak gösteriyor. Hippon nasıl Thales'in fikirlerini yenilemişse, Diogenes de Anaksimenes'i diriltmiş ve onun tanrısal *aer* (hava) öğretisini dikkate değer bir sebatla sonuna kadar götürmüştür. XIV. fasılda gösterileceği gibi, o bu sayede Hippokrates hekim okulunu etkilemiştir : fakat daha 18. yüzyılda benzer teoriler ileri sürülmüştür.

1. Hippon

Hippon Samosludur.[1] — Suyun[2] ilk-öğe olduğunu söy-

lüyor. — Her şeyin nedeni olarak yalnız suyu gösterdiği için kendisine «tanrısız» ek-adı takılmıştır. (38 A 1. 8)

Hippon şöyle diyordu : «Bütün içilen sular denizden gelirler. Sularını içtiğimiz kuyular denizden daha derin değildirler ; ancak bu şekilde su denizden değil de başka bir yerden gelirdi. Şimdiye deniz sulardan daha derindir. İmdi, denizin üst yanında bulunan bütün sular ondan gelmektedir.[3] (B 1)

Ruh denen şey yaratıcı suymuş. — İçimizde bize özgü bir nemin bulunduğunu, onun sayesinde algıladığımızı ve yaşadığımızı söylüyor. Bu nem aslında olduğu gibi bulunursa canlı varlık sağlammış, kuruduğu zaman canlı varlık algılayamaz olur ve ölürmüş. Bunun için ihtiyarlar kuru ve duyularla algılamaya tam olarak sahip değildirler, çünkü nemden yoksundurlar. Buna uygun olarak ayak tabanları da duyarsızdırlar, çünkü nemden payları yoktur. (A 11)

Hippon her bitkinin evcil ve yabanlı olduğunu söylüyor ; bakılınca evcil, bakılmazsa yabanlıymış. Bu bir bölümüyle doğru, bir bölümüyle yanlıştır. Bakımsızlığa uğrayan her şey daha kötü olur ve yabanlaşır ama bakılan her şey onun dediği gibi daha iyi olmaz.[4] (A 19)

2. Arkhelaos

Arkhelaos Miletlidir. — O, Anaksagoras'ın, Sokrates de onun öğrencisiydi ; ilk[5] olarak İoniadan felsefeyi Atina'ya getiren odur. — Sokrates gençken (bir çağdaşın bildirdiğine bakılırsa) Arkhelaos'la Samos'a gitmiş.[6] (60 A 1-3)

Kosmos'un meydana gelişi üzerindeki düşüncelerinde öteki noktalarda yeni ve kendi malı olan şeyler ortaya koymağa çalışıyor ise de ilk öğeler (arkheler)[7] Anaksagoras'da olduğu gibidir. — Oluşun iki endeni olduğunu söyliyor, birisi sıcak öteki soğuk. — Hareketin başlangıcı sıcakla soğuğun birbirinden ayrılmasıymış, sıcak hareket ediyor, soğuk duruyormuş. (Buz halindeyken) eriyen su (dünyanın) ortasında toplanıyor, orada yanarak hava ve toprak oluyormuş, bunlardan biri yukarıya gidiyor, öteki aşağı iniyormuş. Bizim dünyamız böylece meydana gelmiş ve duruyor, ortada bulunuyormuş, bütünün parçası değilmiş ;[8] yanıştan çıkıp yükselen hava ise bütüne egemenmiş, başlangıçta kızgın yığınından yıldızların doğası meydana gelmiş, bunların en büyüğü güneş ondan sonra aymış, ötekilerden birtakımı daha küçük, birtakımı daha büyükmüş. Gök eğrilmiş[9] ve böylece güneş dünya üzerine ışık yaymış, ve havayı saydam, toprağı kuru kılmış. Yanları yüksek, ortası çukur olduğu için yer-yüzü önce bataklıkmış ; bu çukurluğun kanıtı, güneşin bütün insanlar için aynı zamanda doğup-batmayışıymış, düz olsa böyle olurmuş.[10] Hayvanların meydana gelişi için şunları söyliyor : toprak ısındığı zaman sıcakla soğuğun karıştığı alt kısımda önce birçok canlı varlıklar, bunlar arasında insanlar meydana geldiler ; balçıkla beslendiklerinden hepsi aynı şekilde yaşıyorlardı — toprak balçığı süt gibi bir gıda olarak yukarı verdi — ömürleri kısaydı ; sonradan kendi nesilleri kendilerinden türedi. İnsanlar ötekilerden ayrıldılar, yöneticiler, kanunlar, teknik başarılar, şehirler ve başka şeyler yarattılar.

Âdil ve ahlâkça çirkin şey doğadan değil insanların koyduğu âdet yüzünden varmış. (A 4. 5. 1)

3. Apollonialı Diogenes

Apollothemis oğlu Diogenes Apollonialıydı.[11] — Anaksagoras zamanında yaşamıştır. — Çok kıskanıldığı için az kalsın Atina'da başına felâket gelecekmiş.[12]

Diogenes doğa filozoflarının hemen hemen en gencidir. Yazdıklarının çoğunu oradan buradan seçip toplayarak yazmıştır, birtakımını Anaksagoras'a, birtakımını Leukippos'a göre söylemiştir. Bütünün (evrenin) doğası ona göre (Anaksimenes de olduğu gibi) sonsuz ve sonrasız havadır, bu havanın sıklaşmasından, seyrekleşmesinden ve görünüş şekillerinde değişmesinden ötekilerin kılıkları meydana gelir. — Hava ona göre tanrıdır ; tanrı aklından payı vardır, bunsuz ondan hiçbir şey meydana gelemezdi. — Sonsuz sayıda kosmoslar ve sonsuz boşluk vardır.[13] (A 5. 8. 1)

Yaşamak ve düşünmek gibi duyu algılarını da havaya bağlıyor. Koku duyma beyindeki havayla oluyormuş..., işitme de kulaklardaki havanın dışardaki havayla harekete getirilerek bu hareketi beyne vermesiyle,[14] görme de gözbebeğindeki yansımayla ; içerdeki havayla karışan gözbebeği algıyı meydana getiriyormuş. — Dilin gevşekliği ve yumuşaklığı ve vücuttan ona giden damarların bağlılığıyla bir süngerin çekmesi gibi çekilen lezzetler algıya ve beyine akıyorlarmış. (A 19. 22)

«Doğa» adlı eserinden

Bir söze başlayan kimsenin başlangıcı açık ve seçik, deyişi de sade ve ağırbaşlı kılması gerektiğini sanıyorum. (B 1)

(Başkalarının tersine) ben, hepsini birden söylemek gerekirse, bütün var olan nesnelerin aynı şeyin değişmesiyle meydana geldiğini ve aynı şey olduklarını sanıyorum. Bu pek açıktır : şimdi bu kosmosta bulunan her şey, toprak, su, hava ve ateş ve bu kosmosta var görünen bütün ötekilerden bir şey başkasından başka olsaydı — yani kendi özünde başka — ve aynı şey olarak sık sık dönüp değişmeseydi, ne herhangi bir şekilde birbiriyle birleşir, ne de başkasına başkasından yarar ya da zarar gelirdi ; ne topraktan bir bitki biter, ne de bir hayvan ya da başka bir şey meydana gelirdi, aynı olacak şekilde birleşmiş olmasaydı. Fakat bunların hepsi aynı bir şeyden başkalaşarak meydana çıktıkları için, bazan böyle bazan başka türlü olur ve yeniden aynı şeye geri dönerler. (B 2)

(İlk-öğede çok *noesis* (ruh gücü) vardır.) Çünkü, *noesis* olmadan her şeyin, kışın, yazın, gecenin, gündüzün, yağmurların, yellerin ve güneş ışığının belirli ölçüleri olacak bir şekilde bölünüşü mümkün olamazdı. Bir kimse düşünürse bütün öteki şeylerin de yapılabileceği kadar en güzel bir şekilde düzenlenmiş olduğunu görür.[15] (B 3)

Bunlardan başka şu kuvvetli kanıtlar da vardır : İnsanlar ve öteki canlılar nefes alarak havayla yaşarlar. Bu onların ruhu ve *noesis*'idir. — bu, yazıda açık olarak gösterilecektir — bu ayrılırsa ölürler ve *noesis* kalmaz. (B 4)

Ve ben *noesis*'i olan şeyin insanlarm hava dedikleri şey olduğunu sanıyorum. Herkesin yöneticisi ve hâkimi odur. İşte bunun kendisi bana tanrıdır gibi geliyor, onun her yerde bulunduğunu, her şeyi çevirdiğini ve her şeyde bulunduğunu sanıyorum. Ondan pay almıyan bir tek şey yoktur. Hiçbirinin payı da ötekinin aynı değil-

dir, havanın kendisinin de, *noesis*'in de pek çok değişiklikleri vardır. Çok şekillidir, daha sıcak, daha soğuk, daha nemli, daha sâkin, daha hareketli olur, ve bunlardan başka birçok lezzet ve koku ve renk başkalaşmaları vardır. Ruh bütün canlılarda aynı şeydir, dışardaki bizi saran havadan daha sıcak fakat güneşte bulunandan pek daha soğuk olan havadır. Bu sıcaklık canlıların hiçbirinde aynı değildir — çünkü insanlarda da böyle değildir — fakat çok farketmez, birbirine yakındır. Tabiî, değişen hiçbir şey öteki şeye tam olarak benzemez, bunun için aynı olması gerekir.[16] Başkalaşma çok şekilli olduğundan canlılar da çok şekilli ve çeşitlidirler, ne şekillerinde ne yaşayışlarında ne de *noesis*'lerinde birbirlerine benzemezler ve bunun nedeni de başkalaşmaların çokluğudur. Yine de bütün varlıklar aynı şey sayesinde yaşıyor, görüyor ve işitiyorlar ve hepsindeki başka türlü *noesis* aynı şeyden geliyor. (B 5)

İşte bu (aer=hava) sonrasız, ölümsüz bir vücuttur, ötekilerden birtakımı doğar, birtakım yok olur. — Bunun (bu vücudun) hem büyük hem sonrasız, hem ölümsüz hem de çok şey bilen olduğu açıktır gibi geliyor bana. (B 7. 8)

Notlar:

1. Daha sonra Aşağı-İtalya'da yaşamış, Pythagorasçılara katılmıştır. — 2. Öğe öğretisi üzerine söylenenler birbirinden ayrılıyor. — 3. Arddan gelen kısımda Hippon içecek sudan tuzun nasıl ayrıldığını göstermeğe çalışmış olmalı. — 4. Bu öğreti Empedokles'in kurduğu botanik'te çalışmanın nasıl devam ettiğini gösteriyor ; eleştiri Aristoteles'in hatırı-sayılır bir botanikçi olan öğrencisi Theophrastos'undur. — 5. Daha kesin söylemek gerekirse, bu-

nu daha önce öğretmeni Anaksagoras yaptı, fakat burada öğrenciyle öğretmeni birleştirmek gerek. — 6. Atina'nın Samos'a karşı yaptığı seferde 441/0. — 7. Yani **nus** ve madde cisim parçacıkları şeklinde. — 8. Durur halde olan merkez olduğu için. Burada ve aşağıda Pythagoras kosmolojisine — eski İyonya tarzında yeryüzünün yine bir tekerlek gibi düşünülmesi bakımından da — karşıt bir kosmoloji ile karşı karşıyayız. — 9. Zira kutup yıldızı hiçbir zaman başımızın üstünde bulunamaz. — 10. Bu gibi güçlükler ve yanlış sonuç çıkarmalar yeryüzü şeklinin yanlış tasavvur edilmesinden ileri geliyorlar. — 11. Giritteki mi yoksa Firikyadaki Apollonia mı kasdediliyor bilmiyoruz. — 12. Çağdaş Atina tragediası (Euripides) gibi komedia da (Aristophanes) Diogenes'in düşüncelerinin Atina'daki etkilerini gösteriyorlar. — 13. Bunu atomculardan Leukippos yeniden ele alıyor. — 14. Ses algısının «aer implantatus» la, yani kulağın içine yerleşmiş havayla olduğu düşünüşü Cotugno'nun 1760 da kulaktaki sıvıyı buluşuna kadar hâkim olmuştur. — 15. Diogenes'e göre de mümkün olan en iyi dünyada yaşıyoruz. — 16. Ağır bir düşünce, karşıl. Platon, Phaidon p. 74 : Principium identitatis indiscernibilium! (Leibniz).

XIII. ATOMİSTLER

Empedokles, Anaksagoras ve Abdera filozofları, bu adlar atomculuğun gelişmesinin üç basamağını gösterirler, fakat ancak Abdera'da Leukippos'la Demokritos eliyle sonuna kadar giden materyalist atomculuk yapısı kurulmuş olup bu yapı birlik ve derlilik bakımından eşsizdir.

Parmenides'in aradığı yaratılmamış, yok olmayan, değişmeyen varlık şimdi boşlukta baskı ve itme ile öncesizden sonrasıza hareket etmekte olan som ve maddî atomda bulunmuştur. Bizim ruh dediğimiz de gerçekte maddî atommuş, yalnız — ateş gibi — küre şeklindeymiş (bununla ruhun hareketliliği açıklanıyor.) Bu gibi cüretli kuruluşları, ilk defa olarak doğayı bütün ayrıntılarıyla aralıksız bir nedensellikler zinciri olarak göstermek isteyen bu atomcu sistemde baştan başa görmek mümkündür. Bütün duyu algıları, bütün düşünme de katkısız maddî edim olarak kabul ediliyor ; ruhsal olanın esas bakımından maddesel olandan başka türlü olduğu yolundaki Anaksagoras'ın buluşunun önemi görülmüyor. Demokritos'tan yalnız bilgi teorisiyle ilgili derin sözler değil, aynı zamanda, işin niteliği gereğince ve zorunlu olarak fiziksel öğretilerden bambaşka bir gözden-geçiriş isteyen estetik ve ethik öğretiler kaldığı için bu olay daha çok şaşmaya değer.

Bu iki atomcunun yaşlısı olan Leukippos çok geçmeden daha genci ve büyüğü olan Demokritos'un ardında kalıp kaybolmuştur ; bunların kuramı daha Aristoteles'e esaslı noktalarda bir birlik olarak görünmüştür. Fakat Demokritos'un pek çok şeyleri kavrayan bir kişi olduğu bizlere de kendini gösteriyor ; bunu çok sayıdaki yazılarının adları da anlatıyorlar ; bu yazıların günümüze kalmaması bilimin Eskiçağ bakımından uğradığı kayıpların en ağırlarındandır. Yalnız ethik sözlerinden hatırı-sayılı şeyler Antik Çağ sonundan kalma bir seçmelerde elimize geçmiştir. Demokritos ethik'inin atomcu öğretiyle olan içten bağlılığı öncesiz-sonrasız doğa bağlılıklarının ona göre aynı zamanda insanlar için en büyük iyi'yi içine almış olmasına dayanıyor : bu iyi, ruhun durulmuş dinlenişi, euthymie (ruh sevinci) ve eudaimonie (mutluluk) tur ; bu, acılar ve karışıklıklarla dolu olan insan hayatında güçlükle erişilecek olan amaçtır. Bunun için doğru «ölçü» zorunludur. Pek değerli tutulan eğitim bilgi yoluyla buna götürmelidir ; saygı eğitimin temelidir. Mutluluk için dikkatle tartılan «acı» ve «haz» ise maddî değil, ruhî cinstendirler ve haklı, doğru hareketin doğal bir ilk koşul olduğu söylenebilir. «Mutluluk»a erişmek için olan bu çabada vurgu «ben» üzerindeyse (egosentrik) de — klâsik Grek dönemindeki bir kimse için doğal olarak — devlet topluluğunu düşünen sözler asla eksik değildir, hattâ sosyal duygu onda özellikle kuvvetli bir şekilde kendini hissettiriyor.

Abdera atom öğretisi Epikuros ile Lukretius'un aracılığıyla Gassendi ve Bacon'a geçmiş ve modern doğa biliminin doğuşunda yardımı olmuştur. Demokritos'un ethik'i, Epikuros'un değiştirdiği şekilde, Montaigne (1533-92) ve Bentham (1748-1832)'ın öğretilerinde kendini yeniden gösteriyor.

Şahıs üzerine

Leukippos Elealı, yahut birtakım kimselerin söylediklerine göre Abderalı, başkalarına göre ise Miletlidir,[1] (öğrenci olarak) Zenon'u dinlemiştir — Demokritos arkadaşıydı. Hegesistratos'un, başkalarına göre Athenekritos yahut Damasippos'un oğlu olan[2] Demokritos'un yurdu Thrakia'daki Abdera yahut Anadoludaki Teos'du — Geometri öğrenmek için Mısır'a seyahat ettiği gibi Pers ilindeki Geldanilere ve Arab denizine kadar gitmiş. Bazılarının bildirdiğine göre Hindistandaki gymnosophistlerle birarada bulunmuş ve Etyopya'ya (Habeşistan)a gitmiş.[3] Kendisinin 'Küçük dünya - düzeni (Mikros diakosmos)'nde söylediğine göre, Anaksagoras bir ihtiyarken o gençmiş. Demokritos şöyle diyor :[4] «Atinaya geldim — baktım kimsenin benden haberi yok.» (67 A 1. 68 A 2. B 5)

Demokritos bir tek nedenin açıklamasını bulmayı Pers tahtını elde etmeye yeğ tutacağını söylüyordu. (Aristoteles onun üzerine konuşuyor :). Bu adam her şey üzerine düşünmüşe benziyor. (68 B 118. A 35)

Bilgelerden Herakleitos'a öfke yerine ağlama, Demokritos'a gülme geliyordu.[5] — Herakleitos karanlıktır. Demokritos hiç de öyle değil. (68 A 21. 34)

Öğretiler üzerine haberler[6]

Parmenides felsefesine katılmış olan Leukippos varlık üzerine araştırmada Parmenides'le Ksenophanes'in tuttuğu yoldan değil, aksi yoldan yürümüşe benziyor. Bunlar evreni bir-tek, hareketsiz, yaratılmamış, sınırlı yaptıkları ve var olmayanı araştırmaya bile mü-

saade etmedikleri halde, Leukippos sayısız ve daima hareket eden öğeler, atomlar,[7] ve bunlar arasındaki atom şekilleri çokluğunu sonsuz olarak kabul etmiştir ; çünkü hiçbir şey böyleden ziyade böyle olmuyor ve o nesnelerde oluş ve daimî değişme görüyordu. Bundan başka var olan kadar var olmıyanın da mevcut olduğunu ve olan nesneler için her ikisinin de aynı şekilde neden olduklarını kabul ediyordu. Atomların varlığının «som» ve dolu olduğunu kabul ederek onların var-olan olduklarını ve boşluk içinde sürüklendiklerini söylüyor, bu boşluğa var-olmıyan adını veriyor, var-olan kadar onun da var olduğunu ileri sürüyordu. Benzer şekilde yoldaşı Abderalı Demokritos da ilk-başlangıç olarak doluyu ve boşu alıyordu. — Atomistler bölünüşün atoma gelip dayandığını ve sonsuzluğa kadar gitmediğini söylüyorlar. — (Elealıların tersine) Leukippos duyulu algıya uygun olarak ne doğuşu ne yok-oluşu, ne hareketi ve varlıklar çokluğunu ortadan kaldırmıyan bir öğretiye sahip olduğunu sanıyordu. Görünenlere bu bakımdan hak vermekle birlikte hareketin boşluk olmadan olamayacağını düşünerek bir-teklik öğretisi temsilcilerine boşluğun var-olmayan olduğunu ve var-olandan hiçbir şeyin var-olmayan olmadığını söylüyor ; çünkü asıl var-olan bütün bütün dolu olanmış. Fakat böyle olan bir tek değilmiş, tersine çokluk bakımından sonsuz ve (atomların) yığınların küçüklüğü yüzünden görünmez imişler. Bunlar boşlukta sürüklenirlermiş — çünkü boşluk var imiş — ve biraraya gelmeleriyle doğuşu, ayrılmalarıyle yok oluşu meydana getiriyorlarmış. Rastgele dokunuşlarına göre etkiliyor ve etkileniyorlarmış. (67 A 8. 68 A 48. 67 A 7)

Bunlar çokluk bakımından ilk-başlangıçların (ilkelerin) sayısız olduklarını söylüyor, som oldukları ve boşluktan payları olmadığı için bölünmez ve parçalan-

maz olduklarını varsayıyorlardı ; zira bölünme cisimlerdeki boşluk dolayısiyle oluyor diyorlardı. Bu atomlar sonsuz boşluk içinde birbirinden ayrılmış ve şekil, büyüklük, duruş ve sıralanış bakımından farklı olarak boşlukta sürükleniyorlar, birbirileri üzerine gelerek çarpışıyor, birtakımı böyle rastladığı yerde, birbirinden uzağa atılıyorlar, başka birtakımı şekillerin, büyüklüklerin,[8] duruş ve dizilişlerin bir-ölçülülüğü (symmetria)'ne göre birbirleriyle örülüp «bir arada kalıyor» ve böylece birleşik cisimlerin doğuşu meydana geliyormuş. (67 A 14)

Atomların örneğin pürüzlü, düz, kanca şeklinde, çengel şeklinde, köşeli, eğri-büğrü, tekerlek, yuvarlak olanları vardır. (A 80. 135)

Öğelerden herbirinin atom şekillerinin nasıl ve ne olduğunu sınırlamadılar, yalnız ateşe küre-atom şeklini verdiler ; havayı, suyu ve öteki öğeleri (atom şekillerinin) büyüklük ve küçüklük (ü) ile birbirinden ayırdılar. (67 A 15)

Bütün öteki şeyler parçalanamayan cisimlerin biraraya gelmesiyle kurulmuş, bu cisimler hem çokluk hem de şekil bakımından sonsuzmuşlar, nesnelerse birbirlerinden kendilerini kuran atomların şekilleriyle ve onların duruş ve dizilişleriyle ayrılıyorlarmış. (Bu üç kavramın açıklanması :) Çünkü (A) harfi (N) den şekliyle, (An) (Na) dan dizilişiyle (=) (H) dan duruşuyla ayrılıyormuş.[9] — Sadece kurucu, parçalarından birinin duruşunu değiştirmesiyle bir nesne başka türlü görünüyormuş ; çünkü tragedia ve komedia aynı harflerden kurulu imişler. — Birbirlerine vurarak ve birbirlerine çarparak atomların hareket ettiklerini söylüyorlar ; fakat doğal hareketin başlangıcının nereden çıktığını söylemiyorlar. — İlk cisimlerin, yani atomların sonsuz

boşlukta ve zorla itilerek daima hareket ettiklerini ileri sürüyorlar. (67 A 9. 6. 16)

Hiçbir şekilde bir kimse tarafından yaratılmadığından dolayı Demokritos evreni zaman bakımından sınırsız olarak tutuyor. Ayrıca töz bakımından değişmez olduğunu söylüyor... Şimdi meydana gelen şeylerin nedenlerinin hiçbir başlangıcı yokmuş, genellikle sonsuz zamandan beri 'zorunluluk' içinde düpedüz her şey, olmuş olan, olmakta olan ve olacak olan, önceden bulunuyormuş. (68 A 39)

Leukippos ile Demokritos çokluk bakımından sonsuz kosmosların sonsuz boşluk içinde çokluk bakımından sonsuz atomların bir araya gelmesiyle kuruldukların ileri sürüyorlar.[10] — (Bir Demokritos öğrencisi söylüyor :) Sonsuzluk içinde yalnız bir kosmos bulunduğunu kabul etmek, büyük bir tarlada yalnız bir tek başağın sürdüğünü söylemek kadar saçmadır. — Kosmosların aralıkları eşit değilmiş, burada daha çok, orada daha azmış, kosmosların birtakımı büyümekteymişler, birtakımı olgunlaşmışlar, başka birtakımı göçmekteymişler, burada meydana geliyor, orada eksiliyorlarmış. Çarpışarak birbirleri yüzünden yok oluyorlarmış. (67 A 21. 70 A 6. 68 A 40)

Dünyalar şöylece meydana geliyorlarmış : Sınırsızlık içinde şekil bakımından çeşitli tek tek atom cisimleri büyük boşluğa düşüyorlar, hep birlikte bir tek kasırga meydana getiriyorlarmış, bu kasırga ile birbirlerine çarpıyorlar ve çeşitli şekillerde çepeçevre dönüyorlarken benzerler ayrılıp biraraya geliyorlarmış. Çoklukları yüzünden bir-ölçüde dönemedikleri için inceler kalburdan geçmiş gibi dış boşluğa gidiyorlarmış; ötekiler birarada kalmışlar, birbirleriyle örülerek hep

birlikte birarada hareket etmiş, önce küre biçiminde bir sistem meydana getirmişler. (67 A 1)

Ruh ateş gibi ve sıcak bir seymiş. Sayısız atom şekilleri olduğuna göre Demokritos pencereden giren ışınlarda görünen havadaki tozlar gibi, küre şeklinde olan atomlara ateş ve ruh diyor... Küre şeklinde olan atomların ruh olmasının nedeni bu gibi atomların her şeyin arasından geçebilmeleri, kendileri harekette oldukları gibi ötekileri de harekete getirebilmeleriymiş ; çünkü onlar ruhun canlılara hareket veren şey olduğunu varsayıyorlar.[11] Bunun için hayat solukla sınırlandırılmıştır. Atmosfer vücutları sıkıştırıp, kendileri de hiçbir zaman hareketsiz kalmadıkları için canlılara hareket veren atom şekillerini vücuttan dışarı sürdüğünden, dışardan uygun şekildeki atomların nefes alırken içeri girmeleriyle yardım yapılıyormuş ; zira bunlar sıkıştıran ve ezen çevreyi (atmosferi) aynı zamanda geri iterek canlılarda daha bulunmakta olanların da ayrılıp atılmasına engel oluyorlarmış. Bu yapılabildiği sürece yaşanıyormuş. (67 A 28)

Hippokrates, Demokritos ve Platon güdücü organın beyin olduğunu söylüyorlar.[12] (68 A 105)

(Aristoteles şöyle diyor :) Demokritos ve duyusal algılar üzerine konuşan doğa filozoflarının çoğu pek yersiz bir şey yapıyorlar ; çünkü bütün algılanmış şeyleri dokunulmuş şey yapıyorlar. Bu böyle olduğu takdirde öteki duyulardan herbirinin yoklama duyusu olacağı açıktır.[13] (A 119)

Her nesneden daimî olarak bir çeşit (atom) akıntı (sı) çıkıyormuş.[14] — (Cisimlerin) ağırlığını, hafifliğini, yumuşaklığını ve sertliğini (atom şekillerinin) büyüklüğü küçüklüğüyle, ve (bu atom şekillerinin duru-

şunun) gevşekliği yahut sıkışıklığiyle, soğukluğu sıcaklığı ve bütün öteki duyu algılarını vücuda sokulan atomların çeşitli tek-şekilleriyle açıklıyordu.[15] Duyu algıları ve düşünceler cismin (içeri sokulan atomlarla) değişmeleridir. — Algı ve düşünme (atomlardan kurulmuş) hayallerin dışardan gelmeleriyle oluyormuş ; atom hayali içeri girmeden bunlardan hiçbiri olmuyormuş. (68 A 135. 67 A 30)

Demokritos ile Platon'un[16] Protagoras'a karşı söyledikleri üzere hiçbir kimse her tasavvurun gerçek olduğunu, bu cümlenin tersine çevrilmesi yüzünden, söyleyemez. Çünkü, her tasavvur gerçekse, o zaman her tasavvurun gerçek olmadığı şeklinde tasavvura uygun olarak kabul edilen şeyin de gerçek olması gerekecek, böylece her tasavvurun gerçek olduğu sözü yanlış olacaktır. (68 A 114)

Leukippos'un 'Nus'[17] adlı eserinden

Hiçbir nesne plânsız meydana gelmez, tersine her şey logos'dan (=bir nedenle) ve zorunluluk altında (meydana gelir). (67 B 2)

Demokritos'un eserlerinin adları

Fizik eserleri : Büyük dünya-düzeni[18] — bunu Theophrastes ile okulu Leukippos'a mal ediyorlar. Küçük dünya-düzeni. Kosmos-tasviri. Gezegenler üzerine. — Doğa. İnsanlarm doğası. *Nus*. Duyusal algılar. — Lez-

zetler. Renkler. Ayrı ayrı atom-şekilleri yahut idealar.[19] (Atomlardan kurulma) algı tabloları yahut öngörü. — Düşünme kuralları yahut cetvel :[19.2] ve başkaları.

Matematik eserleri : Algı tarzlarının ayrılığı yahut daire değeti ve küre değeti[20]. Geometri. Sayılar. Oransız[21] çizikler ve atomlar. (Cisimlerin düz yüzeyler üzerindeki) izdüşümü. Büyük tasviri. Yeryüzü tasviri. Göğün kutuplarının tasviri. Işınlar bilgisi ; v.b.

Edebiyat üzerine eserleri : Ritim ve uyum. Şiir üzerine. Sözlerin güzelliği. Güzel ve çirkin sesli harfler. — Homeros yahut dil doğruluğu ve karanlık sözler. Şarkı ; v.b.

Teknik-tıb eserleri : Hastalığın seyrini önceden bilme. Perhiz. Hekimin tanıyışı. Zamansız ve zamanında müdahale soruları. — Toprak bakımı. Ressamlık. Taktik kitabı. Silâhla döğüşme sanatı ; v.b.

Ahlâk eserleri : Pythagoras. Bilgenin ruh durumu. Ölümden sonraki hayat. Yetkinlik yahut erdem. Gönül rahatlığı ; v.b. (68 A 33)

Demoktritos'un eserlerinden

Bilgi teorisi düşünceleri

Bu görülen kural yardımıyla insan gerçek doğrudan uzak olduğunu anlayacaktır. — Gerçekte herbir şeyin nasıl olduğunu anlamanın ulaşılır olmadığı meydana çıkacaktır. — 'Gerçekte hiçbir şey bilmiyoruz ; zira doğru derindedir. — Herkesin düşüncesi (atomlardan kurulmuş levhaların) ona akış (ı)'dır. — Biz hiçbir şeyi gerçekte sağlam olarak kavramıyoruz, ter-

sine yalnız vücudumuzun durumuna ve ona akan ve karşı koyan (atom)'ların durumuna göre değişmiş olanı. — Bilginin iki şekli vardır, gerçek olan, karanlık-yalancı olan. Bütün bunlar karanlığındır : Görme, işitme, koklama, tatalma, dokunma ; öteki ise gerçek[22] olup bundan ayrılmıştır... Karanlık olan daha küçüğü göremediği, işitemediği, koklayamadığı, dokunma ile algılayamadığı zaman, tersine olarak daha inceye doğru (araştırmanın yönelmesi gerektiği zaman daha ince bilgi organı olan ve atomları gören gerçek bilgi ortaya çıkar.) — Hep kullanılagelen konuşma tarzına göre renk, tatlı, acı vardır ; gerçekdeyse var-olan atomlarla boşluktur. Fakat duyular anlığa şöyle diyorlar : «Zavallı akıl[23], kanıtlarını bizden alarak bizleri yere vurmak mı istiyorsun? Yere vurma senin için yere yıkılma olacak.» (68 B 6. 8. 117. 7. 9. 11. 125)

Atom öğretisi

Bir-şey kadar hiç-birşey de vardır.[24] — (Kosmosun kuruluşunda) bütünden her çeşit atom şekillerinden kurulmuş bir kasırga ayrıldı. — Bu sırada atomlar çepeçevre serpildiler. — (Bu olurken 'Benzerler benzerlere' kanunu etkisini gösteriyor) zira güvercinlerle güvercinler, turnalarla turnalar arasında ve öteki hayvanlarda da olduğu üzere canlı varlıklar da aynı soydan canlı varlıklara yoldaş oluyorlar. Cansızlarda da bu böyledir: bunu kalburlanan tohumlarda, dalgaların sürüklediği taşlarda da görmek mümkündür. Orada kalburun kasırgasıyla ayrı ayrı olarak mercimekler mercimeklerin, arpa taneleri arpaların, buğday taneleri buğday tanelerinin yanına sıralanırlar, burada ise dalgaların hareketiyle uzunca taşlar uzuncaların bulunduğu yere, yu-

varlaklar yuvarlakların yanına itilir, sanki nesnelerdeki benzerlikte birleştirici bir şey varmış gibi. — (Atomlardan kurulmuş) birtakım hayaller insana sokulurlarmış ; Demokritos kendisinde hayırlı hayallerin bulunmasını diliyordu. (B 156. 167 - 8. 164. 166)

Matematik üzerine düşünceler

Bir koni,[25] bir düz yüzey ile hemen tabanı düzleminde kesilirse bu kesitleri nasıl düşünmek gerek, birbirine eşit mi yoksa değil mi? Birbirlerine eşit değillerse koni basamak basamak girinti ve çıkıntılı olacağı için onu orantılı olmıyan bir şekle sokacaktır ; eşitseler dilimler de eşit olacaklar ve birbirlerine eşit olmıyan değil de eşit olan dairelerden kurulmuş olacağı için koni üstüvane kılığına girmiş olarak görünecektir, bu ise anlaşılır bir şey değildir. — Küre bir bakımından açıdır.[26] (B 155. 155 a)

Antropoloji üzerine düşünceler

İnsan bir küçük dünyadır (Mikros kosmos).[27] (B 34)

Estetik üzerine düşünceler

Bir şairin tanrı coşturması ve kutlu üfürme ile yazdığı her halde güzeldir ; (bunlarsız yazdığı ise değersizdir.) — Tanrıca bir yaratılışa sahip olan Homeros çeşitli dizelerden düzenli bir yapı kurmuştur. — Musikinin doğuşu daha yenidir ; onu zorunluluk[28] ayırmamış, tersine önce bulunan bolluktan meydana gelmiş-

tir. En önemli şeylerde hayvanların öğrencisi olmuşuzdur : dokunma ve örmede örümceği, eş yapmada kırlangıcı, şarkı söylemede ötücü kuşları, kuğuyu ve bülbülü taklit etmişizdir.[29] (B 18. 21. 144. 154)

Ethik düşünceler[30]

Tanrı yalnız haksızlık işlemekten nefret edeni sever. (Eski zamanın) bilgelerinden bazıları ellerini şimdi biz Hellenlerin hava dediğimiz yere doğru kaldırmış ve şöyle demişlerdir : 'Zeus her şeyi kendisiyle konuşuyor ve her şeyi o veriyor ve o alıyor, sultanıdır her şeylerin o.' — Tanrılar ise insanlara bütün nimetleri bahşediyorlar, eskiden olduğu gibi şimdi de ; yalnız ne kadar kötü, zararlı ve faydasız şey varsa, bunları tanrılar ne evvelce veriyorlardı, ne de şimdi veriyorlar, tersine insanlar akıl körlüğü ve düşüncesizlik yüzünden kendileri farkında olmadan bunlara gömülüyorlar. — Dualarında insanlar tanrılardan sağlık diliyorlar ; sağlık olanağının kendilerinde olduğunu bilmiyorlar, ölçüsüzlükle tersini işleyerek hırsları yüzünden sağlığa hiyanet ediyorlar. — Tali cömert fakat dönektir, doğa kendi kendine yeter ; bu yüzden doğa daha az, fakat sağlam olanıyla ümidin daha çok olan şeyini yener. — Cüret işin başlangıcı, kader sonun efendisidir. — İnsanlar düşüncesizliklerini gizlemek için kendilerine bir kader heykeli yapmışlardır ; çünkü kader pek nadir olarak düşüncelilikle savaşır, hayatta en çok şeyi yola koyan anlayışlı keskin görüşlülüktür. — Tepeleme doldurulmuş bir sofrayı talih önümüze koyar, yetecek kadarını da ölçülülük. — İnsanlara kötülükler, bir kimse iyi şeylerin dizginlerini kullanmasını ve onları sürmesini bilmediği zaman, iyi şeylerden doğar.

Böyle şeyleri kötülükler arasına sokmak haksızlıktır, tersine iyiliklerden saymalıdır ; iyi şeyleri kötü şeylere karşı kullanmak da mümkündür, arzu edilirse, — korunmak için. (B 217. 30. 175. 234. 176. 269. 119. 210. 173)

İnsanlara yakışan, ruhu vücuttan çok hesaba katmaktır ; çünkü ruhun yetkinliği vücudun zayıflığını doğrultur, düşünceyle birarada olmıyan vücut gücü hiç bir şeyde daha iyi kılmaz. — Vücut nelere muhtaçsa, bunlar herkes için zahmetsiz, meşakkatsiz kolayca hazır durmaktadır. Zahmet ve meşakkate ihtiyaç gösteren ve hayatı acılarla dolduran neler varsa vücut bunları arzulamaz, bunları arzu eden düşünüşün kötü cinsidir. — Vücut bütün hayatta uğradığı acılar ve kötülükler yüzünden ruha karşı dâva açsa ve kendisi (Demokritos) bu dâvada yargıç olsaymış, vücudu bir yandan kayıtsızlıkla mahvettiği, ve sarhoşlukla gevşettiğinden, öte yandan haz peşinde koşmayla yok edip parça parça ettiğinden dolayı ruhu, tıpkı bir aygıt ya da âlet kötü bir durumda olduğu zaman hiç sakınmadan kullanan kişiyi suçlandırır gibi, mahkûm etmekten memnun olurmuş. — Yalnız düşmanları değil, hazları yenen de yiğittir. Bazıları ise şehirlerin efendileri, kadınların da köleleridirler. — Hevese karşı döğüşmek güçtür ; fakat üstün olmak, iyi düşünmesini bilenin işidir. — Yiğitlik kaderin vuruşlarını küçültür. (187. 223. 159. 214. 236. 213)

Mutluluk da ruhundur, mutsuzluk da. — Mutluluğun yurdu ne sürülerdir, ne de altın : ruh mutlu-mutsuz varlığın durağıdır. — İnsan için en iyisi hayatı olabildiği kadar çok neşeyle ve olabildiği kadar az sıkıntıyla geçirmektir ; buysa hazzı ölümlü olmıyan şeylerde aramakla olabilir. — Her hazzı değil, ahlâkça güzel

olana bağlıyı seçmek gerek. — Büyük hazlar güzel eserlerin temaşasından doğarlar. — Hazları kendi içinden almaya alışmış olan ruh mutludur. (170. 171. 189. 207. 194. 146)

Hevesli olarak haklı ve kanuna uygun işlere sürüklenen kişi gece gündüz neşeli, kuvvetli ve kedersizdir : adâleti düşünmeyen ve gerekenleri yapmayanın, bir şeyi hatırladıkça bütün bunlar şevkini kırarlar ve böylesi korku içindedir, kendini kötüler. — Şevkli yaşamak isteyenin, ne kendi hayatında ne de topluluk hayatında çok şeylerle uğraşmaması, yaptığı her şeyde kudretini ve yaratılışını aşanı almaması, tersine olarak talih onu bulsa ve yanlış düşünceyle onu kandırıp aşırılığa götürmek istese de o bunu değersiz tutacak, kuvvetlerini aşana dokunmayacak kadar dikkatli olmalıdır ; çünkü, tam ağırlık aşırı ağırlıktan daha sağlamdır. — İnsanlara yürek ferahlığı, haz ölçülülüğüyle ve hayattaki tam kararlılıkla gelir : eksiklik ve aşırı bolluk dönüp değişmeyi, ruhta büyük hareketler yaratmayı sever. Büyük aralıklar arasında gidip gelen ruhlarda sarsıntısızlık ve ruh ferahlığı bulunmaz. İmdi düşünceyi yapılabilen şeyler üzerinde tutmalı, ve olanlarla yetinmeli ve bu arada kıskançlık ve hayranlıkla bakılanlara hiç aldırmamalı ve düşünceyle onlara bağlanmamalıdır ; sıkıntılı hayatları göz önünde tutmalı ve bu arada bunların ne gibi acılar çektiklerini görmelidir ki, şimdiki durumun ve elinde olanlar sana büyük ve kıskanılmağa değer görünsünler ve böylece, daha çoğa heves ettiğin için, ruhunda acılara katlanmakla karşı karşıya kalmıyasın. Çünkü, varlığı olanlara ve öteki insanların mutlu buldukları kimselere hayran hayran bakan ve aklı fikri her an orada olan daima yeni bir işe girişmek ve hırsı yüzünden kanunların yasak ettikleri şeylerden iyi edilemez bir şeyi yapmaya girişmek zo-

runda kalacaktır. Bunun için birtakım şeyleri elde etmeye çalışmamalı, ve kendi hayatını daha kötü durumda olanlarınkiyle karşılaştırarak öteki şeylerle ruh ferahlığı duymalı ve onların çektiklerini düşünerek onlardan bu kadar daha iyi durumu ve işi olduğu için kendini mutlu saymalıdır. Bu düşünceye tutunursan, daha büyük bir gönül ferahlığıyla yaşayacak ve pek uğursuz ruhları, hasedi, şeref hırsını, ve düşmanlığı hayatta kendinden uzaklaştıracaksın. — Sahip olmadıklarından acı duymayan, sahip olduklarından sevinç duyan kişi anlayışlıdır. — Mutludur ölçülü mal mülk içinde yürek ferahlığı duyan, mutsuz çok şeyler içinde neşesiz olan. — Yeryüzündeki yaratılışın çözülüp dağılmasını bilmiyen birtakım insanlar, hayattaki kötü eylemlerini bildiklerinden, ölümden sonraki zaman için yalan hikâyeler uydurarak ömürleri boyunca karışıklıklar, korkular içinde azap çekiyorlar. (174. 3. 191. 231. 286. 297)

Bayramsız hayat, hansız uzun yola benzer. — İyi şeylerden en seyrek olarak görünenler en çok sevindirirler. — Ölçü aşılırsa en hoş şey en hoşa gitmeyen olabilir. — Yemede içmede yahut sevgi işlerinde tam kararı aşarak hazlarını mideden alanların hepsi için hazlar kısadırlar ve kısa bir zaman, yiyip içtikleri müddetçe, sürer acılar ise pek çoktur. Çünkü bu arzulama aynı şeyler için daima mevcuttur, ve arzuladıkları şeyler onların olunca haz hemen geçer gider, onlarda kısa bir hazdan başka bir şey kalmaz ve yeniden aynı şeylere gereksime duyulur. — Domuzlar pislik içinde kudururlar. — Yarayanlarla yaramıyanların sınırı neşe ve neşesizliktir. — Ölçülülük hoş şeyleri çoğaltır ve hazzı daha büyük kılar. (230. 232. 233. 235. 147. 188. 211)

Kadın kötü düşünceler için erkekten çok daha ateş-

lidir. — Az konuşma kadının süsüdür : süsün sadeliği de güzeldir. — Damattan yana mutlu çıkan oğul bulur, mutsuz çıkan kızını da kaybeder. — Çocuk yetiştirme şüpheli bir iştir : başaranın döğüş ve üzüntü dolu bir hayatı olmuştur, başaramıyanın da daha büyüğü olmıyan bir acısı. — İnsanlara çocuklar meydana getirmek, doğaya ve ilk duruma uygun olarak pek gerekli şeylerdenmiş gibi geliyor ; anlaşılan bu öteki canlılar için de böyle ; çünkü, hepsi yavru meydana getiriyor, doğaya uyarak ve hiçbir yarar düşünmeyerek. Yavrular doğunca herbirini elinden geldiği kadar didiniyor, besliyor ve küçük oldukları sürece üzerlerine titriyor, başlarına bir şey gelirse acınıyor. Ruhu olan bütün varlıklarda böyle bir yaratılış var ; insanda ise çocuklardan bir yarar gelmesi alışılan bir düşünce olmuştur. — Kendi varından çok şey harcamaksızın çocukları büyütmek ve onların mal ve mülkelerini ve kendilerini bir duvarla ve koruyucu hendekle çevirmek mümkündür. — Çocuklar için haddinden çok para yığma mal gözlülüğünün ayrı bir şeklini açığa vuran bir bahanedir. — Elisıkı kimselerin çocukları bilgisiz yetiştikleri için bıçaklar arasında oynıyan köçeklere benzerler : bunlar basacakları zaman ayaklarını koymaları gereken biricik yeri tutturamazlarsa mahvolurlar ; fakat bu biricik yeri tutturmak güçtür, çünkü yalnız ayaklar için yer bırakılmıştır. Onlar da böyledir : babalarının elisıkı ve sıkıntılı tarzını tutturamazlarsa yok olurlar. — Babanın ölçülülüğü çocuklar için doğru yolu göstermenin en büyüğüdür. (273. 274. 272. 275. 278. 280. 222. 228. 208)

Doğa ve eğitim benzer şeylerdir : çünkü eğitim insanı başka kılığa sokarsa da, başka kılığa sokarak doğa yaratır. — Daha çokları doğadan çok alıştırmayla iyi olurlar. — Gençliğin eğitiminde en kötü şey çılgınlık-

tır, çünkü kendilerinden işe-yaramazlığın çıktığı hazları doğuran odur. — Çalıştırılmayan çocuklar ne okumak yazmak, ne musiki, ne idman yarışı, ne de erdemi içinde saklıyan utanma ve saygıyı öğrenirler. — Eğitim mutlular için süs, mutsuzlar için sığınaktır. — Erdem yolunda kuvvetli bir eğitimci olarak görünecek olan kimse, doğru yolu gösterme ve sözle inandırma yolunu tutandır, kanun ve zor yolunu değil. Çünkü kendini haksızlıktan kanunun alıkoyduğu kimse olasılıkla gizlice yanlış yol tutacaktır ; ödeve inandırma tarafından götürülenden ise ne gizlice, ne de açıkça yanlış bir şey yapması beklenmez. Bunun için anlayış ve bilgiyle doğru davranan erkekçe ve doğru düşünceli bir kimse olacaktır. — Kötülerle sürekli olarak birarada bulunma kötülüğe yeteneği arttırır. — Eğitilmişlerin ümitleri hiçbir şey öğrenmemişlerin zenginliğinden daha kuvvetlidir. — Gençlerde akıllılık, yaşlılarda akılsızlık bulunduğu olur ; düşünceliliği öğreten zaman değil, zamanındaki eğitim ve yaratılıştır. — Kuvvet ve güzellik gençliğin malları ; ihtiyarlığın çiçeği ölçülülük. — İhtiyar gençlikten geçmiştir ; gencin ihtiyarlığa ulaşabileceği belli değildir. İmdi tamamlanmış mal, gelecekteki ve şüpheli olandan daha ağır basar. — İhtiyarlık hiçbir şey eksilmeden vücudun organlarının kesilmesi demektir : her şey vardır, hepsi muhtaçtır. (33. 242. 178-181. 184. 185. 183. 294-296)

Sürekli zahmet alışmayla gittikçe hafifler. — İstenerek katlanılan zahmetler istenmeden gelen zahmetlere dayanmayı kolaylaştırırlar. — Kendilerine ulaşmak için zahmete girdiğimiz şeyleri elde ettiğimiz yahut elde edeceğimizi bildiğimiz zaman bütün zahmetler rahattan daha tatlıdırlar. Başarısızlıkta ise her şey aynı şekilde can sıkıcı ve zahmetlidir. — Elisıkılık ve açlık gerçekte faydalıdır, zamanında israf da ; buna ka-

rar vermek yavuz kişinin işidir. — Daimî olarak yaşayacaklarmış gibi çalışan elisıkıların mutluluğu arıların mutluluğudur. — Kötü işten doğan zenginlik daha açık bir lekeye sahiptir. — Mal mülk arzusu toklukla sınırlandırılmazsa, fakirliğin en son derecesinden daha kötüdür ; zira daha büyük arzular daha büyük ihtiyaçlar yaratır. — Daha çoğa tamah eden Aisopos masalındaki köpek gibi (sudaki yansıyı kapmak isterken) elindekini kaybeder. — Çok şeylere tamah etmezsen az şeyler sana çok görünürler ; çünkü küçük arzu fakirliği zenginlik kadar kuvvetli kılar. — Fakirlik, zenginlik : ihtiyaç ve tokluk için sözler ; imdi ne ihtiyaç duyan zengindir, ne de ihtiyaç duymayan fakir. — Fakirliğe yakışığınca katlanmak namuslu olanların işidir. (241. 240. 243. 229. 227. 218. 219. 224. 283. 291).

Kanun insanların hayatına iyi bir şekil vermek ister, fakat bunu ancak onlar kendileri iyi olmalarını isterlerse yapabilir ; çünkü o uyanlara kendisinin mükemmelliğini gösterir. — Biri ötekini kötülemese, zarar vermese kanunlar herkesin dilediği gibi yaşamasına engel olmazlardı ; zira çekememezlik bozuşmanın başlangıcını doğurur. — Yurttaşların bozuşması her iki yan için de kötü, zira yenenlerin de yenilenlerin de başına aynı felâket gelir. — Yalnız düşünce birliğine dayanarak büyük işler ve kentler için savaşlar yapılabilir, başka türlü değil. — Varlıklı olanlar, varlıksızlara el uzatır, ellerinden tutmaya, iyilik etmeye karar verebilirse, merhamet de bunun içindedir, yalnız kalmamak da, arkadaş olmak da, birbirine yardıma koşmak da, yurttaşların aynı düşüncede olmaları da ve bir kimsenin sayıp bitiremeyeceği birçok başka iyilikler de. — Haksızlık görenlere ölçülerini alarak elden geldiği kadar yardım etmeli ; haksızlığa göz yummamalı ; çünkü böyle bir şey haklı ve iyi, tersiyse haksız ve kötüdür.

— İnsan olarak insanların felâketlerine gülmemek, acımak yakışır. — Yakınlarının dahi felâketlerinden haz duyanlar kaderin getirdiklerinde herkesin ortak olduğunu anlamadıkları gibi evlerinde de neşe bulamazlar. — Bir yol kesiciyi, herhangi bir korsanı öldüren, bunu ister kendi eliyle yapsın, ister bunun için emir vermiş olsun, ister mahkeme kararıyle yaptırsın, ceza görmemelidir. Bir halk hâkimliğindeki fakirlik beyler yanındaki sözde mutluluğa, özgürlüğün köleliğe üstün tutulduğu kadar, yeğ tutulmalıdır. Devlet içindeki görevleri ötekiler karşısında en üstün tutmalıdır ki iyi görülsünler ; bunlarda yakışık almayacak şekilde kavgacılık etmemeli, ne de herkesin yararına aykırı olarak kuvvetlilik taslamamalı. İyi güdülen bir devlet en büyük destektir ve bunda herşey saklıdır ; bu sağ kalırsa, her şey sağlam kalır, bu bozulunca, her şey yok olur. Yaratılış hükmetmeyi üstün olana ayırmıştır. — Değersizlerin hükmü altında bulunmak kötüdür. — Kötüler yüksek mevkilere geçerlerse, ne kadar değersiz iseler o kadar savsak olur, düşüncesizlik ve küstahlıkla kabarırlar. — Başaramadıkları işleri insanlar başardıklarından çok hatırlarlar. Bu da haklıdır, nasıl kendisine emanet edileni geri verenin övülmesi gerekmez, geri vermeyenin kötülük işitmesi ve çekmesi gerekirse, hükmeden için de böyledir : o kötü işler için değil, iyi işler görmek için seçilmiştir. (248. 245. 249. 250. 255. 261. 107a. 293. 260. 251. 252. 267. 49. 254. 265)

Âdillik gerekenleri yapmaktır, adâletsizlik gerekenleri yapmaktan kaçınmaktır. — Âdilliğin başarısı karar kuvveti ve korkusuzluğudur, adâletsizliğin sonu felâket korkusu. — Yanılmanın nedeni daha iyinin bilinmemesi. — Kötü kazanç ümidi kaybetmenin başıdır. — Kötü kazançlar şereften kaybettirirler. — Kendi kusurlarını unutma küstahlık doğurur. — Korku dalkavukluk yara-

tır, karşılık olarak dost duyguları vermez. — Düşünce birliği dostluk yaratır. — İnsan başkalarından asla kendinden korktuğundan çok çekinmemelidir. Kimse öğrenmiyecek olsa da bütün insanların öğreneceği haldekinden çok kötülük yapmamalıdır. Tam tersine en çok kendinden çekinmeli ve şu, kanun olarak ruhun karşısında bulunmamalıdır : yakışmayan hiçbir şeyi yapmamalı. (256. 215. 83. 221. 220. 196. 268. 186. 264)

Söz işin gölgesidir. — Ne yavuz söz kötü iş karartır, ne de iyi iş sözün iftirasıyle kötülenir. — Kötü işlerin sözlerinden de kaçınmalıdır. — Doğruyu söylemek gerektir, çok söylemek değil. — Özgürlüğün öz malı açık sözlülük, tehlikesi uygun zamanın bilinmesi. (145. 177. 190. 225. 226)

Düşüncesizler kendilerine tesadüfün kazançlarıyla şekil verirler, böyle (kazanç)'leri bilenler de bilgeliğinkilerle. — Budalalar hayattan nefret ettikleri halde, ölüm korkusundan yaşamak isterler. — Budalalar hayattan neşe duymaksızın yaşarlar. — Budalalar uzun ömür arzu ederler, uzun ömürden neşe duymadan. — Budalalar olmıyanları arzularlar, karşılarında olanları, geçmişlerden daha kazançlı da olsalar, saymazlar. — Budalaların bütün hayatlarında kimseye faydaları olmaz. (197. 199 - 202. 204)

İnsan hayatının zayıf olduğunu, kısa sürdüğünü, ve birçok eziyetler ve güçlüklerle karışık olduğunu tanımalıdır ki sadece ölçülü mülk için kaygılanılsın ve zahmet zorunlu olanlara göre ölçülsün. — Vücut gibi ev ve hayat hastalığı da oluyor. — Hayattaki zorunluluklara uymamak düşüncesizliktir. — Uyuşmuş ruhun hâkim olunamayan kaderini akılla kov. (285. 288. 289. 290)

Notlar:

1. Yani aslen Miletliydi, Elea'da Parmenides'in öğrencisi Zenon'un derslerini dinliyor ve Trakya sahilinde Abdera'da okulunu kuruyordu. — 2. Demokritos'un ailesi hakkında bilinen şeyler demek bu kadar azdı. Teos doğduğu yer olmalı, Abdera'da Leukippos ile buluşuyor. — 3. Yolculukları üzerine söylenenlerin değerleri şüphelidir, fakat bunlar Demokritos'un çok gezmiş bir adam sayıldığını gösteriyorlar. — 4. Atina'ya yapılan bu yolculuğun zamanı kestirilemez. Platon atomcuların öğretisini ancak yaşlılık eseri olan Timaios'da anıyor. — 5. Herakleitos için, ağlayan, Demokritos için, gülen filozof adları budalaca şeyler olup çıktıkları yer Grek romanıdır. — 6. Aristoteles ve okulundan geliyorlar. Leukippos'un, Demokritos'un öğretisi diye bir ayırma yapmak mümkün değildir. — 7. Grekçe **atomos** kesilip bölünmez şekil demektir, bundan başka **atomon** da denir ki, bölünmeyen şey anlamına gelir. — 8. Atomlar sadece fiziksel olarak bölünemez diye düşünülüyorlar, matematik olarak değil, bundan dolayı atomistler atomları büyüklüklerine göre ayırabiliyorlar. — 9. Yana yatmış H harfinin bambaşka bir görünüşü vardır. — 10. Burada — daha Anaksimandros'da değil, karşıl. yuk. böl. IV — dünyaların aynı zamanda sonsuz çoklukta varoluşu açık olarak söylenmiştir. — 11. O zamanlar ve daha sonra yayılmış bir görüş. — 12. Karşıl. yuk. böl. V not 21. — 13. Empedokles'de bütün duyusal algılar aynı maddî - ruhî öğe parçalarının birbirlerine dokunuşlarıyla meydana geldiği gibi atomistlerde ayrı ayrı şekillerdeki atomların algılayanın vücuduna sokulmalarıyla, yani yine dokunuşla meydana geliyorlar. — 14. «Akıntı» deyimi Empedokles'ten alınmadır. — 15. Birinci sıradan, yani sertlik, ağırlık gibi, nesnelerin kendilerinde bulunan niteliklerle renk ve lezzet gibi ikinci sıradan nitelikler diye bir ayırma yaptığına göre atomculuk Locke (1632 1704)'dan öncedir. — 16. Yani Theaitetos p. 171. — 17. Atomist bu «ruh» u tabiî materyalistçe kavramıştır. — 18. Grekçe

diakosmos. Bundan anlaşılıyor ki Antik çağ sonlarında da nelerin Leukippos'un, nelerin Demokritos'un malı olduğu iyice bilinmiyordu. — 19. Atomcular atoma «idea»= «salt şekil» de diyorlar. — 19.2. Grekçesi kanon, Türkçe kanun buradan geliyor. — 20. Yani daire ile küre arasındaki ilişki. — 21. Yani aralarında belli bir oranlılık bulunmıyan şeyler olarak. — 2. Bir mikroskop gibi çalışan ve görünüşlerin ardında atomları gören akıl. — 23. Şu demek : daha derin bilgiyi kendisine veren aklı olsa bile atomcu duyularıyle algıladığı şeylere tamamen bağlıdır. — 24. Bir şey - atomlar ; Hiç - bir şey - boşluk. — 25. Bu sorun atomistik'e yakın olan ve daha sonra Arkhimedes tarafından ele alınarak geliştirilen sonsuz-küçük kuramıyle ilgilidir. — 26. Daire pergelin bir açı çizmesiyle meydana gelir ; dairenin mekâna çevrilmesinden küre doğar. — 27. Burada mikrokosmos öğretisinin başlangıcı görülüyor : her canlı varlık büyük kosmos'un hayret verici yapısına benzetilebilen bir organizmadır. — 28. Musiki sanat olarak zorunlu ihtiyaçlardan değildir. — 29. Hayvanların insanın ustası olması Montaigne'de ve ondan sonra 18. yüzyılın aydınlanmasında da rastlanan bir düşüncedir. — 30. Bu alanda ötekilerle ölçüştürülemiyecek kadar, çok orjinal Demokritos sözleri elimizde bulunduğu şüphesizdir. Biz burada yalnız gerçekten Demokritos'un olduğunu düşündüğümüz sözleri veriyoruz.

XIV. BİLİMSEL İYONYA HEKİMLİĞİ

İyonya'nın bilimsel ruhu İs. ö. 5./4. yüzyılda bir kere daha serpilip çiçeklenmiştir : bu serpilme o zamanlar felsefeye sıkı sıkıya bağlı bulunduğunu bildiğimiz hekimlik alanında olmuştur. Bu hekimlik en yüksek tepeye Kos'lu Hippokrates ile varıyor (460-375 çevr.). Koca bir Corpus Hippocraticum, yani Hippokrates okulunun birkaç yüzyılından toplanan kitap derlemesi, günümüze kalmıştır. Bu Corpus'un Arap ve Avrupa tıbbına olan etkisi pek büyüktür, hatta bünye öğretisi ve doğal olarak iyileşmeye değer verme gibi ana düşünceler bugün yine canlıdırlar. Bu derleme içinde Hippokrates'in kendinin olan yazıları kesin olarak ayırmak henüz mümkün olmamıştır. Çevrilen parçalar onun ruhunu ve düşüncelerini bize bir tanık gibi bildiriyorlar. Bu parçalarda hep o zamanki atomculukta görülen aralıksız nedensel açıklama çabasını buluyoruz, ve gerçekte antik roman bu iki büyük İyonya'lıyı, Demokritos'la Hippokrates'i, birbiriyle dost olarak göstermiştir. Böylece Asyalılarla Avrupalıların karakterlerinin içinde bulundukları çevrenin etkisiyle açıklandığını, modern geo-psikolojinin başlangıcını görüyoruz; her türlü mucize inançlarının tersine olarak sözde daimonların yolladıkları sar'a illeti de doğal biçimde açıklanıyor. Fakat bu gerçek bilimsel ruh yanında onun bir eşi olarak tanrının derinliğine -

varılamaz etkisi karşısında duyulan saygı ile insanlara karşı olan sevgi bulunuyor.

Hekimler asklepiadlar denilen loncalarda toplanmışlardı ; bu adı almalarının nedeni kuruluşlarının hekimlik tanrısı olan Asklepios'a dayandığını düşünmelerindendi. Çok kere meslek gerçekte babadan oğula geçiyordu. Genç hekimin loncaya yazılırken ettiği yemin günümüze kadar gelmiştir ve önemli bir kültür tarihi belgesidir.

İnsan karakteri ve çevre

Asya'da olduğu gibi Avrupa'da da[1] büyüklük, şekil ve meziyetler bakımından birbirinden ayrı uluslar vardır... Dağlık, sert, yüksek ve sulak yerlerde oturan ve büyük iklim farkları gören insanların iri yapılı, dayanıklığa ve yiğitliğe elverişli yaratılışta olmaları pek doğaldır, hatta böyle yaratılışlarda bir dereceye kadar vahşilik ve hayvanımsılık bulunur. Bol otlu ve soğuk havalardan çok sıcak havalardan pay alan çukur yerlerde yaşayanlar, sıcak su kullananlar genellikle büyük ve normal güçte olamazlar, daha çok enine, etli ve siyah saçlıdırlar. Vücutları da aktan çok karadır, safravî olmaktan çok lenfavî[2] olup ruhlarında yiğitlik ve dayanıklılık aynı şekilde bulunmamakla birlikte kanun şeklinde kullanılan âdet bunu yaratabilir.[3] Memlekette durgun suları ve yağmur sularını dışarı götüren ırmaklar varsa bu halde oradakiler sağlam ve açık renkli olurlar, ırmaklar bulunmaz da göllerden ve bataklıklardan durgun su içerlerse, bu gibilerin vücutları zorunlu olarak şiş-karınlı ve dalaklarından hasta olurlar. Yüksek, düz, rüzgârlı, bol sulu yerlerde oturanlar büyük ve birbirlerine benzer olurlar ;[4] fakat daha az erkekçe ve da-

ha yumuşak yaratılışlıdırlar. Çıplak, susuz, sert kışın şiddeti altında ezilen, güneşten kavrulan yerlerde[5] şöyle insanlar bulunur : kuru, sert, oynak eklemli, gergin, sık tüylü ; böyle bir yaratılışta iş arzusu gibi dayanıklılık kuvvetlidir ; düşünceleri ve hırsları cüretli ve kendine bağlıdır ; yumuşaklılıklarından çok vahşilikleri vardır, sanat ve hünerlere daha eli yatık ve anlayışlıdırlar, savaş işlerine elverişlidirler ve memlekette yetişen öteki şeyler de ona uygundur. (Peri aeron böl. 24).

Kutsal[6] denilen hastalık

«Kutsal» denilen hastalık şöyledir : Bu hastalık bana ötekilerden hiç de daha tanrısal ya da kutsal görünmüyor ; tersine olarak öteki hastalıkların nasıl onları doğuran doğal bir nedeni varsa bunun da doğal bir nedeni ve bahanesi var. Öteki hastalıklara hiç benzemediği için insanlar denemesizliklerinden ve şaşkınlıklarından onun tanrısal bir şey olduğunu sanıyorlar, ve onu anlama olanaksızlıkları dolayısıyle bu tanrısallık sürüp gidiyor, öte yandan kullanmak istedikleri kolayca iyi-edişleriyle bu «tanrısallık» ortadan kalkıyor...

Bu hastalığa ilk önce kutsal adını verenler büyücüler, üfürükcüler[6.2] cerci hocalar, dolandırıcılar gibi bugün de bulunan kimselerdir sanıyorum... Fazla bir şey biliyorlarmış gibi yapıyorlar, imsak ve temizlik öğütleyerek insanları aldatıyorlar, sözleri eninde sonunda hep «tanrısal»a «şeytanî»ye, dayanıyor. Kendilerinin inandıkları gibi ben onların dindarlıklarından dolayı değil, tersine olarak dinsizlikleri ve tanrıyı inkâr etmelerinden dolayı böyle söylediklerini, onların tanrıya karşı dinliliklerinin, göstereceğim gibi, dinsizlik ve kutsuzluk olduğunu sanıyorum. Çünkü ayı gökten indirmek,

güneşi karartmak,[7] bozuk havayı iyi hava yapmak, yağmur ve kuraklık meydana getirmek, denizi[8] ve toprağı kısır kılmak ve bunlara benzer şeyleri yapmak gibi yetenekleri olduğunu söylemekle — ister bunun vahiyle, ister anlayış ve çabayla yapılabileceğini söylesinler, — bunlara kalkışanlar, bana, dinsizlik ederek ve tanrıların olmadığına, ya da olsalar da güçleri bulunmadığına, inanır görünüyorlar ve ben böyle bir kimsenin tanrıları gözeterek en kötü işten çekineceğini sanmıyorum. Çünkü bir insan sihir ve kurbanla ayı gökten indirecek, güneşi karartacak, kötü havayı iyi hava yapacaksa ben artık bunlardan hiçbirinin tanrısal olduğuna inanmam ; zira bu halde tanrılığın kuvveti insanın düşüncesinin hükmü ve köleliği altına girmiş olur...

Bu hastalık bence ötekileri doğuran nedenlerden doğmaktadır[9] ve zamanın uzunluğuyla kökleşip kullanılan iyi-etme çarelerinden daha kuvvetli olmadıkça öteki hastalıklardan hiç de daha az iyi-edilebilir değildir... Bu hastalığın nedeni, öteki hastalıkların en büyüklerinde olduğu gibi, beyindir.[10] Beyin bütün öteki canlılarda olduğu gibi, insanda da çifttir. Ortasını ince bir zar ayırır (bu yüzden başın daima aynı tarafı ağrımaz, iki parçadan biri, yalnız arasıra da bütün baş ağrır) ve bütün vücuttan birçok ve ince damarlar beynin içine uzanırlar, ikisi ise kalın olup biri karaciğerden, öteki dalaktan gelir... Düşünceme göre beynin insan için pek büyük önemi vardır. Çünkü sağlamsa havadan gelen şeylerin bizim için çevirmenidir, ve ruh hayatını bize hava verir. Gözler, kulaklar, dil, eller, ayaklar, beyinin tanıdığı şeyleri yaparlar. Çünkü, bütün vücutta, havadan[11] payı olduğu oranda biraz duygu vardır, fakat bunu anlayışa bildiren beyindir. Çünkü insan nefes alınca, önce beyine ge-

lir, beyinde asıl kuvvetini ve ruh ve düşünce olan nesi varsa bıraktıktan sonra vücudun öteki kısımlarına yayılır. Çünkü önce vücuda, orada et ve damar kısımlarında tanıma gücünü bıraktıktan sonra beyine gelmiş olsaydı sıcak ve temiz olmıyarak, tersine et ve kandaki nemle karışık olarak beyine gelir ve böylece keskin olmazdı... Mevsimler dolayısıyle havada kuvvetlice bir değişme olunca, beyin de değişir. Bunun için beyine en sert, en büyük, en öldürücü ve denemesiz kişi için tanınması en güç hastalıkların sokulduklarını da söyleyeceğim. (Peri hieres nusu, böl. 1 dev.)

Hippokrates'in yöntemi[12]

(Platon söylüyor :) Asklepiadlar loncası üyesi Hippokrates'in sözüne bakılırsa vücudun yaratılışını hastalığında tanımadan vücudun yaratılışını memnun edici bir şekilde tanımak mümkün değildir. (Phaidros p. 270)

Hippokrates'in özdeyişleri

Doğanın her şeyden haberi vardır : kendiliğinden, hiçbir şey öğrenmeden, gerekeni yapar.[13] Hayat kısa, mesleğin sanatı uzun, uygun an kaçıcı, deneme kaypak, karar güçtür.[14] İlâçların iyi etmediklerini demir iyi eder. Demirin iyi edemediğini ateş iyi der. Ateşin iyi edemediği ise, iyi edilemez bilinmelidir.[15] — Ancak insan sevgisi olan yerde meslek sevgisi vardır. — Temiz şeyler yalnız temiz insanlara malûm olur. — Tanrılar yardıma çağırıldığı zaman insan kendisi de işe sarılmalıdır.[16] (Corpus Hippocraticum)

Hekimlerin lonca yemini

Apollon hekimi, Asklepios'u ve Hygieia'yi, Panakeai ile[17] bütün tanrıları ve tanrıçaları tanıklığa çağırarak yemin ediyorum ki gücüm ve aklım yettiği kadar şu yemini ve şu üstlenmeyi yerine getireceğim.

Bana bu sanatı öğreteni anababamla bir tutacağım, onunla birlikte yaşıyacağım, ihtiyacı olursa varımı onunla paylaşacağım, onun soyundan olan erkekleri kendi kardeşlerim bileceğim, öğrenmek isterlerse onlara parasız ve kayıtsız bu sanatı öğreteceğim, öğütleri, dersleri ve bütün öteki bilgileri kendi oğullarımla ve bana öğretenin oğullarıyla bir de loncaya kayıtlı, hekim kanunu üzerine yeminli öğrencilerle paylaşacak, başka kimse ile paylaşmayacağım.

Gücüm ve aklım yettiği kadar hastaların yararı için yaşama kuralları göstereceğim ; onları zarar ve yaralanmadan koruyacağım. Hiçbir kimseye, istese bile, ne öldürücü ilâç, ne de böyle bir öğüt vermiyeceğim. Bunun gibi hiçbir kadına çocuk düşürme aracı vermiyeceğim. Hayatımı ve sanatımı kutsal ve saf olarak saklayacağım...

Ne kadar eve girsem de hastaların yararına gireceğim, her türlü bile bile yapılan ve yok edici olan kötülüklerden, özellikle kadınların, erkeklerin, özgürlerin ve kölelerin vücutlarına karşı şehvet işlerinden uzak kalacağım.[18] Tedavide yahut tedavi dışında insanlarla ilişkilerimde gördüklerim ya da işittiklerimden başkalarına anlatılmaması gerekenleri sır bilerek böyle şeyler üzerine susacağım.[19]

İmdi bu yemini yerine getirirsem ve bozmazsam insanlar yanında sonsuz olarak iyi bir adla anılarak ba-

na hayatta ve sanatta başarı nasip olsun, onu hiçe sayar, yeminimi bozarsam, bunların tersi. (Corpus Hippocraticum)

Notlar:

1. Arddan gelenlerde herşeyden önce Balkan yarımadası göz önünde tutuluyor. — 2. Biz burada elimize geçmiş olan metni değiştirdik. — 3. Burada ve arddan gelenlerde Eurotas vadisinde (Peloponnesos'da) oturanlar, yani âdet (nomos)'in aralarında pek önemli bir yeri olduğu İspartalılar bir yana, Thessalia ve Boiotia düzlüklerinde oturanlar başka bir yana ayrılıyor ve karşılaştırılıyor. — 4. Çünkü yaylada insanları birbirinden ayıran vadiler yok. — 5. Yazarın hangi ülkeyi aklından geçirdiğini söylemek güç. Bazı noktalar Atina'yı çeviren araziye, Attika'ya işaret edere benziyor. — 6. Sar'a illetine bu ad veriliyordu (epilepsi). — 6. 2 Bu tipi, ulu şekliyle, Empedokles'te gördük. — 7. Bununla ay ve güneş tutulması kasdediliyor; birtakım sihirbazlar aynı şeyi yapabileceklerini söyliyorlarmış. — 8. Beklenen balıklar çıkmazsa deniz kısırdır. — 9. Çevirdiğimiz bir kısımda bu husus teorik olarak anlatılıyor. — 10. Karş. yuk. böl. V not 21, böl. XIII not 12; önce gördüğümüz gibi hekim Apollonia'lı Diogenes beynin merkez organ olduğunu kabul ediyor. — 11. Arddan gelende ileri sürülen ve aer'in ruhlulukla donatılmış madde olduğunu kabul eden öğreti tam olarak hekim Diogenes'in öğretisine uyuyor. — 12. Metin, önce anlaşıldığı şekilde, hekimin — Empedokles'in yaptığı gibi — insan vücudunu kosmos ilişikliği içinde görmesi gerektiğini söylemek istemiyor; metnin anlatmak istediği tek tek organların bütün vücudun organik bağlılığı içinde gözden geçirilmesinin gerektiğidir. — 13. Bulunduğu yer: Epidemialar VI, 5; adı geçen yerde doğa karşısında saygı isteyen buna benzer daha çok kurallar var. — 14. Bu özdeyişi Goethe, Wilhelm Meister'in öğreti mektubunda başlan-

gıç ve temel yapmıştır. — 15. Schiller'in «Haydutlar» ının başlık kuralı. Kesmek ve yakmak (dağlamak) yeni-zamanın başlangıcına kadar iç hastalıklarının zıddına olarak cerrahinin en başta gelen vasıtasıydı. — 16. Bu özdeyiş için (bulunduğu yer Peri oneiron VI not 1) karş. böl. I. — 17. Apollon ruh hekimidir. (Aiskhylos ona «kâhin hekim» diyor). Asklepios bütün 'Asklepiadların' tanrısal atası sayılıyor, Hygieia sağlık tanrıçasıdır. Panakela'nın anlamı herşeyi - iyi - eden'dir. — 18. Bu, kölelerle özgürlerin pek doğal olarak eşit tutuluşunda tamamen Hippokrates'e has olan humanitas kendini gösteriyor. — 19. Hekimler için bugün de geçen susma borcu.

XV. SOFİSTLİK

Atomistlerin sistemi Sokrates'ten önceki felsefenin sonuncu büyük sistemi idi. Fakat Thales'den beri ortaya atılmış Yunan felsefî açıklama denemelerinin çokluğu zorunlu olarak eleştirme ve şüphe ruhunu uyandıracaktı. Böylece evren sorunu yanında felsefede ikinci ana-konu olarak bilgi sorunu ve daha genel olarak insan ruhunun sorunları yer alıyor. Bununla biz özellikle Atina'da etkisini gösteren sofistlik devrine, büyük fakat fırtınalı - tehlikeli fikir boğuşması devrine giriyoruz. Aslında sofist, pek genel olarak, bilge ya da zanaattan anlayan kişi, sonradan da meslekten «bilgelik öğretmeni» demektir. Planton'a göre (Euthydemos p. 305) sofist «filozofla politikacı arasında orta bir şeydir». (İs. ö.) 5. yüzyıl'ın bu sofistlerinin eski kuşağı önemli kişilerden kurulu idi, sofistliğin kötü bir ad kazanmasına yol açan genç kuşaktır.

Tek tek insana değer verilmesi, hâkim olan dinin, devletin, geçerlikte olan hukukun bağlarından kurtarılması, her türlü 'konvention'un (nomos) yerine «doğanın» (physis) konulması, sofistlerin öğretilerinde bir baştan öteki başa uzanan temel düşünce işte bu idi. Tabiatıyla bu çok anlamlı «doğa» kavramını kesin olarak belirleyemiyorlar. Eğitim sorununu onlar hararetle tartışmışlar, 'erdem'in 'öğretilir' olup olmadığı sorununu Sokrates ile tartışmışlar ve evetlemişlerdir. Sözü, inan-

dırmanın aldatıcı bir âleti, fakat aynı zamanda tehlikeli, keskin bir silâh yapan sofistliğin yeni hitabet sanatı pek kuvvetli bir eğitim aracı oldu. Kültür tarihi, gramer ve estetik bu zamanda bakıma kavuştular. Düşünmekten yoksun halk ve bir bütün olarak *polis* üzerinde sofistliğin etkisi parçalayıcı idi. O zamanın edebiyatının büyük eserleri sofistliğin etkisi altında bulunuyorlardı : Herodotos, Protagoras'ın fikirlerini yeniden ortaya koyar, ikinci büyük Grek tarihçisi Thukydides uslûpta Gorgias'ın öğrencisidir, Euripides'in dramları sofist dünya görüşünün bir yankısı haline gelirken Aristophanes bu görüşle şiddetli bir savaşa girişir. Öte yandan sofist relativizm'i ile boğuşarak Sokrat - Platon felsefesi kendi varlığını bulmuştur.

Sofistlik için antik «aydınlanma devri» denir ve bu haklıdır, zira gerçekte onunla İs. s. 18. yüzyılın aydınlanması arasında, hem de bütün ruh yapısı bakımından sıkı bir akrabalık görülüyor. Bu sonraki aydınlanma da derine doğru inen eleştirisi ile özellikle Descartes ile Leibniz'in sistemlerinin oluşturdukları büyük spekülâtif felsefe devrinden sonra gelmiştir. O da ön yargılamadan ve uzlaşımdan (konventiondan) kurtulma ve 'doğaya' dönme için dövüşüyordu ; o da yepyeni bir gençlik eğitimi getirmek istiyordu ; onun da genişlemesine olan etkisi geçip gelmiş şekillerin devrim - doğuran, tehlikeli bir yıkılışı idi ; fakat yine burada da bu aydınlanma ile gerçek «aydınlatıcı» ve klâsik felsefenin kurucusu İmmanuel Kant'ın etki gösterebilmesi için gereken ilk koşullar yaratılmıştır.

Protagoras

Protagoras, (Aristoteles öğrencisi) Herakleides'e

göre, Abdera'lı, Eupolis'e (komedia şairi) göre ise Theos'ludur.[1] En olgun ve verimli çağı 84. (444-1) Olympiad'a rastlıyor. Bu zaman Thurioi şehri için kanunlar yapmıştır[2]. — «Tanrılar »adlı kitabının başlangıcı yüzünden Atinalılar tarafından sürgün edilmiş, sahiplerinden toplattırılarak kitapları pazar yerinde yakılmıştır. Sicilya'ya yaptığı yolculukta gemisi batmıştır (aşağı yuk. 411). (80 A 1-3)

Bir beşli - yarışta biri cirit atarken istemiyerek Pharsalos'lu Epitimios'u vurup öldürdüğü zaman Perikles bütün gün Protagoras ile en doğru düşünüşe göre ciridin mi, yoksa atıcının mı ya da yarışı hazırlıyanların mı bu felâketin suçluları olarak kabul edilmesi gerektiğini tartışmış. — (Protagoras Perikles üzerine :) genç ve güzel olan çocukları topu topu on gün içinde ölünce buna acınmadan katlandı. Çünkü kendisine her gün sağlık, acısızlık ve yığın yanındaki ünü için çok şey kazandıran iç ferahlığına bağlı kalıyordu. Çünkü onun acılarına erkekçe dayandığını gören herkes bu gibi işlerde kendi çaresizliğini pek iyi bildiği için onun yüksek duygulu yiğit ve kendine hâkim biri olduğunu düşünüyordu. (A 10. B 9)

(Protagoras Platon'da[3] :) Bir sofist olduğumu, insanları eğittiğimi söylüyorum... Birçok yıllar var ki bu sanatın içindeyim... Delikanlı, benimle düşüp kalkarsan, daha birarada bulunmamızın ilk gününde, daha iyi olmuş olarak evine gideceksin, ertesi günün de aynı olacak, ve her gün durmadan daha iyiye doğru bir ilerleme yapacaksın... Öğrettiklerim şunlardır : ev işlerinde ve devlet işlerinde ne yapacağını bilmek, yani insanın evini en iyi bir şekilde nasıl yöneteceği ve politikada eylemek ve söylemek için nasıl en güçlü olunacağı. Vereceğimi bildirdiğim asıl şey şudur : erkekleri becerik-

li yurttaşlar haline getireceğime söz veriyorum... — Protagoras güzel ve toplu dersler okutmasını başardığı kadar sorulara kısa cevaplar vermeği ve kendi sorduğu bir sorudan sonra cevabı beklemesini ve fikrini söylemesini biliyor ; bu durumda olan pek az kimse vardır. — Dersleri için para almayı ilk olarak o doğru bulmuştur. (A 5. 7)

Protagoras'ın öğretileri

Tanrılar üzerine bilgi edinmede çaresizim, ne var-oldukları, ne de var-olmadıkları, ne de ne şekilde oldukları üzerine ; çünkü bilgi edinmeyi engelleyen çok şey vardır : duyularla algılanamamaları, insan hayatının kısa oluşu, (buna karşılık insanlar üzerine belirli şeyler söylenebilir...)[4] (B4)

Bütün şeylerin ölçüsü insandır,[5] var-olanların var olduğu, var olmıyanların var olmadıkları için... Herbir şey bana nasıl görünürse benim için böyledir, sana nasıl görünürse yine senin için de öyle... üşüyen için rüzgâr soğuk, üşümeyen için soğuk değildir. (B 1)

Her şey üzerine birbirine karşıt olan iki söz söylemek mümkündür. — Daha zayıf olan sözü ve düşünceyi daha kuvvetli yapmak gerek.[6] (B 6)

Saygıdan ve hukuktan payı olmıyan kişiyi devlet için bir salgın hastalık gibi yok etmelidir.[7] — Öğretim yaratılışa ve çalışmaya muhtaçtır... Öğrenmeye daha gençlikten başlamalıdır. — Çok derine inilmezse, ruhta eğitim fışkırmaz. Gramerle ilgili şeyler :[8] sözcüklerin cinsleri erkeklik, dişilik, nesnelik diye ayrılır, söyleyenin ana şekilleri şunlardır : dilek, soru, cevap, emir. (A 27. 1)

Rakiplerin düşünceleri

Platon ve Demokritos : Bütün şeylerin ölçüsü tanrıdır (Platon Kanunlar s. 716). — Bütün insanlar için aynı şey iyi ve doğrudur ; tabiî biri için bu, öteki için şu hoştur (Demokritos). — Demokritos ile Platon'un[9] Protagoras'a karşı söyledikleri üzere hiçbir kimse her tasavvurun doğru olduğunu, bu cümlenin tersine çevrilmesi yüzünden söyleyemez. Çünkü her tasavvur doğru ise, o zaman her tasavvurun doğru olmadığı şeklinde tasavvura uygun olarak kabul edilen şeyin de doğru olması gerekecek, böylece her tasavvurun doğru olduğu sözü yanlış olacaktır. (68 A 114)

Aristoteles : Geometrinin duyularla algılanabilir ve gelip geçici büyüklüklerle uğraştığı doğru değildir ; öyle olsa bunlar gelip geçince onun da yok olması gerekirdi.[10] Astronomi de bu görünen göklerle ve duyularla algılanır büyüklüklerle uğraşmasa gerek. Çünkü ,ne duyularla algılanır çizgiler geometricinin düşündüğü cinstendirler, — zira duyularla algılanır şeyler arasında tamamen düz ve yuvarlak olan hiçbir şey yoktur, (duyularla algılamada) bilindiği gibi, teğetle daire sadece bir tek noktada birbirine değmezler, tersine olarak iş Protagoras'ın geometricileri çürütmek üzere söylediği gibidir[11] — ne de gökteki hareketler ve eğriler astronominin üzerinde hesaplarını yaptıklarının aynıdırlar. (B 7)

Gorgias

Kharmantides'in oğlu Gorgias Leontinoi'lu bir hatipti, Empedokles'in öğrencisi, Akragas'lı Polos'un[12] öğ-

retmeni idi. Delphoi'a kendisinin altından bir heykelini adak olarak koydurmuştur ; hitabet öğreticilikte elde ettiği kazanç bu kadar büyüktü — Erguvan boyalı elbise ile göründüğü söylenegelmiştir. (82 A 2. 7. 9)

(427 yılında) Khalkis'lilerin[14] soyundan ve Atinalıların akrabaları olan Sicilya'daki Leontinoilulara karşı Sirakusalılar savaş açmışlardı. Savaş altınd ezildikleri ve Sirkusalıların üstünlüğü yüzünden yenilip düşman eline düşmek tehlikesiyle karşı karşıya olduklarından halktan olabildiği kadar çabuk yardım etmesini ve şehirlerini tehlikeden kurtarmasını istemek üzere Atina'ya elçiler gönderdiler. Elçilerin başında söz kuvvetinde çağdaşlarından kat kat üstün olan hatip Gorgias bulunuyordu. Hitabet sanatını ilk bulan o idi ve sofistlikte ötekilere o kadar üstündü ki öğrencilerinden yüz mina[15] alıyordu. İşte böylece Atina'ya gelip halkın karşısına çıkarak ittifak üzerine konuştu ve konuşuşunun yeniliği ile kabiliyetli ve söz-sever kişiler olan Atinalıları hayrete düşürdü. Çünkü ilk defa olarak o özel, sanatlı konuşuş şekilleri, karşılaştırmalı, aynı ritimli, sonda aynı uyumlu ve bunlara benzer şeyli cümle parçaları kullanıyordu. Bunlar o zaman gösterdikleri yepyenilik yüzünden alkış topluyordu, bugün[16] ise çok aşırı görünüyor ve bize çok kere gülünç ve fazla yüklü geliyor. Sonunda Atinalıları Leontinoilulara yardıma kandırıp Atina'da hitabet sanatıyle hayranlık uyandırdıktan sonra yine Leontinoi'a döndü. (A 4)

Gorgias 107[17] yaşına kadar yaşamış ve hiçbir zaman uğraşışından ve işinden geri kalmamıştır. Kendisinden neden bu kadar uzun zaman hayatta olmak istediği soruldukta «ihtiyarlığı suçlandırmam için bir nedenim yok» demiştir. — Hayatının sonunda, üzerine bir dermansızlık gelmiş olarak, biraz dalmış, yatıyordu. Dost-

larından biri bakmak için yanına gelip nasıl olduğunu sorduğu zaman, şu cevabı veriyordu : «Artık beni uyku, kardeşine teslim etmeğe başlıyor.» (A 12. 15)

Gorgias'm öğretileri

Leontinoi'lu Gorgias insanın yargı yeteneğini tanımıyanlar arasında olmakla birlikte Protagoras ile yandaşlarının tuttukları düşünce doğrultusuna dayanmıyordu. Çünkü, «var olmayan ya da doğa» adlı eserinde birbirini kovalıyan üç temel düşünce ortaya atıyor ; bunların birincisi : hiçbir şey yoktur. İkinci olarak : varsa bile insan için kavranılmazdır. Üçüncü olarak : kavranılır (bilenebilir) olsa da öteki insanlara bildirilemez ve anlatılamaz. (B 3 de bundan sonra tanıtlamaları bulunuyor)[18]

(Platon'da Gorgias şunları söylüyor :)[19] Ben, en büyük nimet, aynı zamanda insanlar için özgürlük nedeni, aynı zamanda da herbir kimsenin kendi devletinde ötekilere hükmetmesi nedeni olan şeyin ustasıyım ; bu da : mahkemede yargıçları, divanda divan üyelerini, halk toplantısında veya genel olarak çağırılan herhangi başka bir toplantıda üyeleri sözleriyle inandırmak yeteneğidir. Bundan sonra bu yeteneğe dayanarak hekimi de, idman öğretmenini de kendine bağlı kılabilirsin ; ve esnaf — bunun böyle olduğu açıkça görülecek — kendisi için değil konuşmasını ve yığını kandırmasını bilen senin için kazanır. Kandırma ustası hitabet sanatıdır ve bütün açlışması ve asıl iş bunu göz önünde tutar. (A 28 ve öncekiler)

Gorgias'ın sözleri : Görünüşte-olmadığı için var-

olmak bilinemez, var-olmadığı için görünüşte-olmak güçsüzdür.[20] (B 26)

Hiçbir zaman söz yokluğu çekmem. — İkna gücü söze katılarak ruha dilediği şekli verir... Sözün kuvveti ile ruh durumu arasındaki ilişki zehir (ilâç) tavsiyesiyle vücudun, yaratılışın arasındakinin aynıdır. Çünkü nasıl birtakım zehirler vücuttan şu, başka birtakımı bu suyu çekip alıyorlar, ve birtakımı hastalığa, başka takımı hayata son veriyorlarsa, sözlerde de bu böyledir : Sözlerin birtakımı keder yaratır, başkaları sevinç, birtakımı korku doğurur, başkaları dinleyicileri güvenle doldurur, yine başkaları belli bir kötü inandırma gücü ile ruhu zehirler, büyüler. — Rakiplerin ciddiliğini gülmelerle yıkmalı, gülmelerini de ciddilikle. (B 17. 11. 12)

Tragedia gözleri bağlar, bunda gözleri bağlayan gözleri bağlamayandan daha doğru, gözlerini bağlattıran bağlattırmayandan daha akıllıca hareket etmiş olur.[21] (B 23)

Antiphon

«Doğru» adlı eserden[22]

Zaman düşünce ya da ölçüdür, tözsel olan bir şey değil. (B 9)

Tahta bir karyola toprağa gömülse ve tahtadaki çürüme hayat kazansa, bundan bir karyola değil, sadece odun meydana gelir.[23] (B 15)

Âdillik[24] bir kimsenin yurttaşı olduğu devletin kanunlarını ayak altına almamasıdır. Bir kimse tanıklar

bulunduğu zaman kanunları yüksek tutar, yanında tanıklar olmadan yalnız bulunduğu zaman da doğanın buyruklarını yüksek tutarsa, adaleti kendisi için en yararlı bir şekilde kullanmış olacaktır ; çünkü kanunların buyrukları dileğe göredirler, doğanınkiler ise zorunludurlar ; kanunların buyrukları sözleşme ile kararlaştırılma'dırlar, doğal olarak yetişme değil, doğanınkiler ise yetişmedirler, sözleşme ile kararlaştırılmış değil. Kanunun buyruklarını çiğneyen kimse, bu iş kararlaştıranlar için gizli kalırsa, utançtan ve cezadan kurtulur, gizli kalmazsa da kurtulmaz. Doğadan bizimle birlikte yetişmiş olan kanunlardan birini olanağın tersine olarak ayaklar altına almak isteyen, bütün insanların gözünden kurtulsa kötülük hiç de daha küçük, hepsi görürlerse de hiç de daha büyük değildir ; çünkü öyle düşünüşe göre değil, gerçeğe göre zarar görür. Bunların bu gözden geçirilişi (benim tarafımdan) şu yüzden yapılmıştır : kanuna göre haklı olan şeylerin çoğu doğayla düşmanlık halindedirler. Çünkü gözler için, onların neleri görüp neleri görmemeleri gerektiği için kanunlar konulmuştur ;[25] sonra kulakların neleri duyup neleri duymamaları gerektiği için ; sonra dilin neleri söylemesi, neleri söylememesi gerektiği için ; sonra ellerin neleri yapmaları neleri yapmamaları gerektiği için ; ayakların nereye gidip nereye gitmemeleri gerektiği için, sonra düşüncelerin neyi dinleyip neyi dinlememesi gerektiği için. İmdi kanunların bize yaptırmak istedikleri de yasakları da aynı şekilde doğaya dost ve uygun değildirler. Öteyandan yaşamak doğaya bağlıdır, aynı şekilde ölmek de ; yaşamak onlara yararlılardan, ölmek de yararlı olmayanlardan geliyor. Kanunların belirledikleri yararlılar doğanın kösteğidir, doğadaki bu ise özgürdürler. —

Böyle babaların çocukları olanları sayıyor, onlar-

dan çekiniyoruz, iyi evden olmayanları da saymıyor, onlardan çekinmiyoruz. Bu halde birbirimize barbarlık ediyoruz. Zira doğadan hepimiz her şeyde aynı olarak yaratılmışızdır. Hellen olsun barbar olsun ; bunu doğadan bütün insanlar için aynı şekilde zorunlu olan şeyler gösteriyor... Bunları elde etmek herkes için aynı şekilde olanaklı, bütün bunlarda biz ne bir barbarı ne de bir Helleni dışarıda bırakıyoruz. (B 44)

«Yurtta birlik» adlı eserinden[26]

İnsan bütün yaratıkların en tanrı-kılıklısı olduğunu söylüyor (fakat buna göre eylemiyor.) (B 48)

Yaşamak bir günlük bir nöbete benzer, ömrün uzunluğu da bir tek gün gibidir, o bir gün içinde ışığa kavuştuktan sonra yerimizi bizden sonrakilere bırakırız. — Şimdiki hayatı yaşamayıp büyük bir çabayla ikinci başka bir hayatı yaşamaya hazırlananlar var, şimdiki hayatı değil ; ve bu arada onlara bırakılan zaman gelip geçiyor. — Harcanacak şeylerin en değerlisi zamandır[27] (B 50. 53 a. 52. 77)

İnsanlar arasındaki şeylerin en başta geleni sandığıma göre eğitimdir, zira herhangi bir şeyin başlangıcını bir kimse doğru yapsa sonunda iyi olması kuvvetle beklenilir. Toprağa nasıl bir tohum atılırsa, ona göre bir ürün beklemek gerekir. Genç bir vücuda gerçek eğitim tohumu ekilirse, bu tohum bütün hayat boyunca yaşar ve serpilir, ne yağmur, ne de yağmursuzluk onu yok edemez. — İnsanlar için itaatsizlikten[28] ve başsızlıktan daha kötü bir şey yoktur. Eskiler bunu gördüklerinden büyüyüp adam olup da büyük bir kader değişikliği ile karşılaşınca şaşırmamaları için çocukları daha başlan-

gıçtan hükmedilmeğe ve buyrulanı yapmağa alıştırıyorlardı. — Çirkin ya da kötü şeyleri ne dilemiş, ne de onlara el sürmüş olmayana namuslu denemez ; zira kendinin içten düzenli olduğunu göstermeden önce yeneceği bir şeyle karşılaşmamıştır. (B 60. 61. 59)

Hippias. Alkidamas. Lykophron[29]

(Platon'a göre :) bilge Hippias şöyle dedi : «Ey burada bulunanlar, ben bizlerin hepimizin doğadan, kanundan değil, soydaş, akraba ve yurttaş olduğumuz düşüncesindeyim ; zira benzer benzeriyle doğadan soydaştır, kanunsa insanların zorbası (tyrannos'u) olması dolayısiyle birçok şeyleri doğaya karşı zorla yaptırır.» (86 C 1)

Alkidamas : kanun ve töre devletlerin alışkıyle yerleşmiş kralıdır. — Felsefe kanun ve töreye karşı kaledir. — Tanrı herkesi azat etmiştir, doğa hiçbir şeyi köle yapmamıştır. (Aristot. Rhetor. 1406 ve 1973 skholion)

Sofist Lykophron şöyle diyordu : Kanun insanlara karşılıklı olarak hakkı garanti eder (fakat ahlâkî bir rolü yoktur.) ... Soyluluğun parlaklığı pek belli olmıyan bir şeydir, kibarlık sadece söze dayanır. (83. 3. 4)

Kallikles[30]

(Platon'da Kallikles konuşuyor :) Doğaya göre daha kötü olan her şey, yani haksızlığa uğramak, daha çirkindir, kanun ve töreye (nomos) göre ise haksızlık etmek. Haksızlığa uğramak bir erkeğe yakışmıyan, bir köleye yakışan bir haldir ; böyle haksızlığa, hakarete

uğramış, ne kendisine ve ne de bakması gereken başka birine yardım edemeyecek olan için ölmek yaşamaktan daha iyidir. Yalnız sanımca kanunları koyanlar zayıf adamlar ve çokluktur. Şimdi kendileri ve kendi yararları için kanunları koyuyorlar, övmelerde, yermelerde bulunuyorlar. Kendilerinden fazla kudrete sahip olmasınlar diye daha çok kudret elde edebilecek olan daha kuvvetli insanları korkutmak için daha çok elde etmek istemenin çirkin ve haksız olduğunu, asıl bu başkalarından çok şeyi olması peşinde koşmanın haksızlık etmek olduğunu söylüyorlar. Daha kötü ve zayıf olduklarından aynı şeye sahip olabilmelerine seviniyorlar diye düşünüyorum. Bunlardan dolayı kanuna ve töreye göre buna haksız ve çirkin deniyor, bu çokluktan daha çok şeyi olmasına çalışmaya haksızlık etmek adını veriyorlar. Oysa fikrimce doğanın kendisi iyinin kötüden, yeteneklinin yeteneksizden daha çok şeyi olmasının haklı olduğunu açıkça gösteriyor. Bunun böyle olduğu birçok yerlerde olduğu gibi öteki yaratıklarda ve insanlarda, bütün bir devlette ve kuşakta görülüyor : daha kuvvetlinin daha zayıfa hükmetmesi ve ondan çok şeye sahip olması haklı bir şey olarak görülüyor.[31] Böyle değilse Serhes Hellas'a karşı ya da babası İskitlere karşı — ve daha böyle binlercesi — hangi hakla sefere çıkıyorlardı. Benim anladığıma göre onlar bunu haklılığın doğasına, şüphesiz bizim koymuş olduğumuza değil de, Tanrı tanık olsun, gerçekten doğanın kanununa göre yapıyorlar. En iyilerimizi ve en kuvvetlilerimizi arslanlar gibi daha küçükten ele alıp onları yuğuruyor, ayni şeye mâlik olmak gerekir, güzel ve haklı işte budur diye onları aldatıp büyüleyerek kendimize köle yapıyoruz. Şöyle düşünüyorum : ya tam yaratılışlı bir adam ortaya çıkarsa, bizim harflere bağlı kanunlarımızı, büyülerimizi, tatlı sözlerimizi, doğaya uymayan kanunlarımızın hepsini

çiğneyip de bütün bunları koparark üzerinden attıktan sonra kaçıp kurtulur, ayaklanıp eskiden kölemizken efendimiz olur, böylece doğal hakkın ışığı parlamağa başlarsa.

Herhangi bir kimseye kölelik eden insan nasıl mutlu olabilir?[32] Doğaya göre güzel ve haklı olan şey şimdi benim açık olarak çekinmeden söyliyeceğim şeydir : doğru yaşıyacak olanın hırslarını alabildiğine büyümek üzere salıvermesi, onları gemlememesi, ne kadar büyük olurlarsa olsunlar, cesaret ve akıllılık aracıyla onlara yardım edebilecek halde olması, hırsların ardından gittiği şeyleri yerine getirmesi gerektir. Fakat düşünceme göre çokluk bunu yapmaz. Bundan dolayı kendi yeteneksizliklerini gizlemek için utançlarından böyle insanları yeriyorlar ve, söylemiş olduğum gibi, doğaca daha iyi olan insanları kendi köleleri kılmak istiyerek nefse hâkim olmamanın çirkin bir şey olduğunu ileri sürüyorlar. Kendileri hazlarının arzularını yerine getiremeyecek kimseler olduklarından, ölçülülüğü, âdilliği, kendi korkaklıklarının hatırı için, övüyorlar. Daha baştan kıralların oğulları olanlar ya da kendileri doğadan kendilerine bir kırallık ya da tyran'lık ya da hâkimlik bulabilecek kabiliyette olmak mutluluğuna kavuşanlar, bu gibi insanlar için gerçekte ölçülülükten daha çirkin ve daha kötü ne olabilir? Bunlar için kimse engel olmadan nimetlerden yararlanmak mümkünken insan yığınının kanununu, lâkırdısını ve yergisini, kendileri efendi iken başlarına mı getirecekler? Kendi dostlarına, hem de kendi devletlerinde hükmettikleri halde, düşmanlarından daha çok bir şey veremezler ise nasıl olur da bunlar «âdillik ve ölçülülüğün güzelliği» yüzünden mutsuz olup çıkmazlar. Gerçekte bu iş şöyledir : bolluk içinde yaşama, dilediğini yapma, özgürlük — yardım kaynakları varsa[33] — işte erdem de, mutluluk da bu-

dur, ötekiler ise, süslemeler, insanların doğaya uymayan anlaşmaları, boş ve değersiz şeylerdir. (Platon, Gorgias p. 483. 491)

Prodikos, Kritias[34]

Keoslu Prodikos söylüyor : Güneş, ay, ırmaklar ve kaynaklar ve genel olarak hayatımıza yardımı dokunan ne varsa, yararları yüzünden — Mısırlılar'da Nil gibi — eskilere tanrı olarak görünmüşler ve bunun için ekmeğe Demetler, şaraba Dionysos, suya Poseidon, ateşe Hephaistos gözü ile bakılmış ve bu, işe yarayan şeylerin herbiri için böyle olmuştur.[35] (Bir hatip söylüyor :) Burada insanların her türlü ibadetini, sırları (mystheria'ları), âyinleri çiftçiliğin nimetlerinden çıkaran, tanrı düşüncesinin ve her türlü dinliliğin de insanlara oradan geldiğini kabul eden Prodikos'un bilgisini araya sıkıştıracağız.[36] (84 B 5)

(Kristias'ın Sisyphos adlı yergi (satyr) oyununda[37]

Sisyphos'un söyleyişi :)

Bir zamanlar insanların hayatı düzensiz,
Hayvanımsı ve kuvvetin uşağıydı,
İyiler ödüle kavuşmuyordu,
Kötüler cezasını bulmuyordu.
Sonradan insanlar bence kanunları
Koymuşlar olmalı, hak her şeye
Hükmetsin suç kölesi olsun diye.

Ceza görüyordu suç işleyen.
Kanunların göz göre göre onları
Yapmaya bırakmadıkları zorbalıkları
Gizlice işlediklerinden bence,
İlk olarak kurnaz düşünceli adamın biri
Tanrı korkusunu insanlara buldu,
Korkutacak bir şey bulunsun diye
işler, düşünür, söylerse gizlice.[38]
Buradan «tanrılığı» ortaya çıkardı.
«Daimon vardır, parlar sonsuz hayatla.
Ruhla işitir, görür, pek aşırı düşünür,
Dikkat eder dünyaya, tanrıca yaratılışiyle
İşitir her söyleneni insanlar arasında,
Kaçmaz gözünden hep yapılan.
Sessizce bir kötülük tasarlasan
Gizli kalmaz bu tanrılardan ;
Pek keskindir akılları. Bu sözlerle
En tatlı öğretiyi sürdü o öne
Bürüyerek doğruyu yalancı söze.

Tanrının hiçbir şeye gereksinmesi yoktur, hiçbir kimseden bir şey almaz, sınırsız ve gereksinmesizdir. (87 B 10)

Tanrıların oturdukları yeri söylerken
İnsanları korkudan dondurmayı düşünüyor.
Tanıyor geldiği yeri insanlara korkuların,
Yardım kaynağını acı dolu hayatların :

Yukarıda dönen gök kubbesiydi bu,
Korkunç gök gürültüsü oradan geliyordu,
Orada görüyordu çakan şimşekleri,
ve yıldız-gözlü gökyüzünü,
Zaman tanrmın, bilge ustanın, parlak işini,
Gün-yıldızm parlayan yığını ile gezdiği,
Islak fırtınanın toprağa indiği yeri.
Böyle korkularla çevirdi insanları,
Aynı zamanda tanrıların anlattı
Güzelce konakladıklarını, yakışan bir yerde,
Kanunsuzluğu kanunlarla söndürdü hem de.
Böylece sanırım biri ilk olarak inandırdı
Tanrılar diye bir soyun varlığına insanları. (88 B 25)

(Kritas'ın Isparta devleti'nden)

(İnsan eğitimi üzerine) Doğal insanın doğuşuyla başlıyorum. Vücut nasıl en iyi ve en kuvvetli olabilir? Babası idman yapar, iyi yer ve vücudunu katlanmaya alıştırırsa, dünyaya gelecek olan çocuğun anası vücutça sağlam ise ve idman yapıyorsa.[39] (Isparta'da böyledir.) (88 B 32)

S i m o n i d e s[40]

Resim sanatı susan bir şiir sanatı, şiir sanatı konuşan bir resim sanatıdır. (Plutarkhos, Atinalıların ünü üzerine 3)

Adı bilinmeyen bir sofist, ahlâkın göreli oluşu üzerine[41]

İyi ve kötü. — İnsan hayatından yeme, içme ve cinsel sevgiyi ele alacağım. Bunlar hasta olan için kötüdürler, sağlam olan ve ihtiyacı olan için ise iyi. Sonra bunlarda ölçüsüzlük ölçüsüzler için kötü, fakat bunlarla ticaret yapan için iyi. Sonra hastalık onu çekenler için kötü, hekim için ise iyidir. Sonra ölüm, ölenler için kötü, tabut ve kefen satanlarla mezar kazıcılar için iyi. Savaşta — en yeni olayları daha önce söylemek gerekirse — Lakedaimonia'lıların Atinalılarla müttefiklerine karşı kazandıkları zafer (İs. ö. 404) Lakedaimonia'lılar için iyi, Atinalılarla müttefikleri için kötüdür. Hellenlerin Perslere karşı kazandıkları zafer (İs. ö. 480) Hellenler için iyi, Persler için kötüdür. Sonra İlion'un alınması Akhaiolar için iyi idi, Troia'lılar için kötü.

Güzel (yakışık alan) ve çirkin (yakışık almıyan). Kadınların evde yıkanmaları yakışık alır, Palaistra'da ise yakışık almaz. Fakat erkekler için Palaistra ve Gymnasionda yakışık alır ...Kendi erkeği ile yatmak yakışık alır, bir yabancı erkek ile ise hiç yakışık almaz. Erkek için de kendi karısı ile yatmak yakışık alır, yabancı bir kadınla yakışık almaz. Süslenmek, üstübeç sürünmek, altın takınmak erkeğe yakışmaz, kadına ise yakışır. Dostlarına iyilikte bulunmak yakışık alır, düşmanlarına yakışık almaz. Düşmanların önü sıra kaçmak yakışık almaz, koşu yerinde rakiplerin önünde yakışık alır. Dostları ve yurttaşları öldürmek yakışık almaz, düşmanları ise yakışık alır... Thrakialılarda kızların tenlerini iğneyle işlemeleri bir süs, başka milletlerde ise iğneleme kötülük edenler için bir cezadır. İskitler için öldürülen adamın kafasının derisini yüzmek,

bu deriyi atının ön tarafında taşımak, kafatasını ise altınla kaplayıp onunla içmek ve tanrılara içki saçmak güzel bir âdettir. Hellenlerde ise hiçbir kimse böyle yapan biriyle aynı eve girmek bile istemezdi. Massagetler[42] ana babalarını öldürüp yiyorlar, ve çocuklarının karnına gömülmeyi en güzel mezar sanıyorlar; biri bunu Hellas'da yapsa yurt dışına atılır, çirkin, korkunç işler yapmış biri olarak sefilce ölürdü... Öyle sanıyorum ki biri çıkıp da bütün insanlara yakışık almayan şeyleri — herkesin böyle bildiklerini — biraraya getirmelerini buyursa, sonra da bu yığından yakışık alan şeyleri — herbirinin öyle sandığı — almalarını söylese bir tek şey geri kalmaksızın hepsi hepsini paylaşırlardı. (90. 1. 2)

Notlar:

1. Eupolis Protagoras'ın çağdaşı olduğundan Iyonya kenti Teos'u onun yurdu, Abdera'yı da ilk ortaya çıktığı şehir olarak kabul etmemiz gerekecek. — 2. Yıkılmış olan Sybaris'in temelleri üzerine Tarent körfezinde Perikles tarafından kurulmuş olan Thurioi Hellen örnek kolonisi olacaktı ; bu kentte Empedokles ile Herodotos da bulunmuşlardır. Protagoras'ın o zamanlar ne kadar sayıldığını kanun-yapıcı olarak onun seçilmesi gösteriyor. — 3. Dialog 431 yılı çevresinde geçiyor, yazılış aşağı yukarı İs. ö. 390 dadır : bu dialog'da Platon büyük sofistin meziyetlerini ve kusurlarını aynı sanatla anlatıyor. Bu dialogu tamamen okumalıdır. — 4. Bu — elbette güvenilir olmayan — bütünleme önceki cümleden çıkmaktadır. — 5. 'Bütün şeyler' ile Protagoras hem şeyleri, hem de şeylerin niteliklerini kasdediyor. 'İnsan' sözünün genel değil de bireysel olarak kullanıldığı Platon'un tutum ve eleştirisinden anlaşılıyor. Bu cümleler 'Doğru' yahut 'Yerevurucu sözler' adlı eserinde idiler. — 6. Bu söz ancak soysuzlaşan sofistlik dev-

rinde kötü işi iyi olarak göstermek gerek şeklinde anlaşılmıştır. — 7. Platon'daki Protagoras'ın bu sözünde (p. 322) kanun-koyucu Protagoras'ın konuştuğunu görüyoruz. — 8. Protagoras ilk Grek gramercisi idi ; 'doğru konuşma' adlı — tamamen kaybolmuş — bir eser de yazmıştır. — 9. karş. yuk. böl. XIII, not 16 — 10. Tamamen Platon gibi düşünülmüş ; matematik sonsuz olarak hep aynı kalan şekillerin öğretisidir. — 11. Protagoras şu şekilde sonuç çıkarıyor: Duyu dünyasında hiçbir teğet daireye tanımın istediği gibi yalnız bir noktada değmez. Hal buki bütün bilgilerin kaynağı duyu dünyasıdır. İmdi teğet hakkındaki matematik önermeleri genel olarak geçer bilgi olarak kabul edilemezler. Platon bunun tersine yürüyerek — ve doğru olarak — sonuca varıyor : Gerçekte duyu dünyasının hiçbir teğeti daireye yalmz bir noktada değmez. Fakat teğet tanımından çıkarılan teğet hakkındaki önermeler genel olarak geçerlidirler. Şu halde bunun hakkındaki bilgi duyudan çıkmamaktadır. Tamamen aynı kavga nedensellik kanunu için David Hume ile Kant arasında geçmiştir .— 12. Sicilya'nın doğru kıyısındaki Leontinoi ; Polos'u biz Platon'un Gorgiasından tanıyoruz. — 13. Elbette çok küçük olmalı. — 14. Euboia adasındaki Khalkis Leontinoi kentinin anasıydı ; halkı Atinalılar gibi ioniyalıydı. — 15. Bu 1000 drakhmi eder, o zaman için pek büyük bir para. — 16. Augustus zamanında. — 17. Verilen sayı 105 ile 109 arasında değişiyor. — 18. Gorgias'ın üç cümlesine sadece keskin bir düşünüşle fikirleri açma malzemesi gözüyle bakılmalıdır ; bu serme ve açmayı bize çeşitli şekillerde günümüze kalmış tanıtları gösteriyor. Son cümle ise bugünkü felsefede de ele alınan şu güç soruyu kapsamaktadır : genel olarak bir insanı başka bir insanın anlaması ne dereceye kadar olabilir? — 19. Platon'un Gorgias dialogunun bütün birinci kısmı Gorgias'ın karakterini ortaya koyar, bunun için okunulması gerektir. — 20. Var olmak ile görünüşte olmak için bak. Parmenides, böl. VIII. — 21. Gözbağlıyan yahut bağlamayan aktördür, gözübağlanan yahut bağlanmıyan seyirci. — 22. Atina'da İs. ö. 5. yüzyıl sonlarında Antiphon adında

birçok kimseler var ; bunlar arasından birini seçmek güç. Burada konuşan, eseri o zamanın bütün bilgisini ele alan biridir ; bilgi teorisini ilkeler öğretisini, bunlar arasında ayrıca matematiği, fiziği, antropoloji ve etik'i. — 23. Antoteles hesaplaşıyor. — 24. Aşağıdakilerle daha önceki kuşaklarının adâlet ve kanun karşısındaki tutumları için bak. Hesiodos, böl. III not 1, Herakleitos, böl. VII not 5. 21. — Aşağıdaki bütün parçalarda doğanın grekçesi physis, kanun ve törenin grekçesi nomos'tur. — 25. Arddan gelen sayıp dökmede alaycı-acı bir edâ var. — 26. O devirde sık sık ele alınan bir kitaptan kalmış olan kırıntılar buna dokunmuyorlar. — 26. O devirde sık sık ele alınan bir kitaptan kalmış olan kırıntılar buna dokunmuyorlar. — 27. Eski çağ için nadir, yeni zaman için alışılmış bir anlayış. — 28. Yazarın bu öğretiyi 'Doğa hukuku' öğretisiyle nasıl birleştirebileceğini bilmiyoruz. — 29. Elisli Hippias'ın karakteri Platon'un onun adını verdiği iki dialogunda belirtilmiştir. Alkidamas Gorgias'ın öğrencisiydi. belki Lykophron da. — 30. Kallikles'i biz yalnız Platon'un Gorgias dialogundan tanıyoruz; yaşamış olduğundan şüphe edilemez. Onun düşünce arkadaşı Platon evlet kitab I'deki Thrasymakhos'dur; ondan önemsiz şeyler kalmıştır. Platon'un p. 338'de ona söylettiği: 'Hak daha kuvvetlinin çıkarından başka bir şey değildir' karakteristik sözü de Kallikles'in olmalıdır. — 31. Kallikles'in ve Thrasymakhos'un düşüncelerinden birtakımını, meselâ Efendi-köle ahlâkı karşıtlığını Nietzsche etikine almıştır. Fakat Nietzsche için içgüdü hayatına hâkim olma onun özlediği yüksek insan tipinin temel koşuludur, Kallikles'in ideali ise efendi insanın bağsız sınırsız haz hayatıdır. Fakat Renaissance'in **homo singolare** yahut **unico**'su ile Kallikles'in kudret insanı arasında şüphesiz içten bir akrabalık var. — 32. Asıl insanlara ve bir şeye hizmet etmede insan için en yüksek mutluluğun saklı olduğunu her devirde büyük adamlar duymuşlardır. — 33. Burada sözde bağlantısız efendi - insanın bağlantılılığı açıkça görünüyor. — 34. Keos adasından olan Prodikos sofist olarak Atina'da faaliyette bulunuyor (karş. örneğin Platon, Plotagoras

p. 315 dev.) ; Ksenophon 'Sokrates anıları'nda onun Herakles yolağzında adlı güzel masalını anlatır. Herakles güç erdemi (arete), yahut rahatça zevk içinde yaşamayı (hedone'yi) seçecektir. Kritias, Platon'un amcası, İsparta'nın hayranı ve 403 yılında Atina'daki 30 tyrandan biriydi. Burada her ikisinin dinin doğuşu hakkındaki düşünüşleri biraraya getirilmiş. — 35. Din tasavvurlarının burada olduğu gibi akılcı bir açıdan açıklanmalarına 18. yüzyılda da rastlanıyor. — 36. Bugünün düşünüşüne göre de en eski din tasavvurlarının doğuşunda çiftçiliğin büyük önemi olmuştur. — 37. Kritias düzyazı olarak felsefî-politik yazılardan başka manzum eserler, bunlar arasında üç tragedia ile bunlara bağlı dörüdüncü parça olarak 'Sisyphos' yergi oyununu, yazmıştır. Sisyphos mythosda en kurnaz insandır. — 38. Modern rationalism'in de dini belli erekler için bulunmuş bir şey olarak anlamaya kalkıştığı olmuştur. — 39. Bununla Platon'un 'Nomoi' kitab IV p. 721 deki düşüncelerini karşılaştır. — 40. Daha İs. ö. 468 yılında ölen bir şair olan Simonides'de sofist düşünceleri bulunuyor. Anılan söz için Lessing «Grek Voltaire» inin göz kamaştıran antithes'i diyor ; bu antithes Lessing'in Laokoon'u için çıkış noktası olmuştur. — 41. Protagoras'a göre 400 çevrelerinde Atina'da yaşamış olan fakat dilinden de anlaşıldığı üzere Atinalı olmıyan adı bilinmeyen bir sofist derlemesine 'çifte söyleyiler' adını veriyor. Bu eser derine inmemekle birlikte önemli sorunları kapsamaktadır. — 42. İskitlerden göçebe bir boy.

XVI. TRAJEDİ YOL GÖSTERİCİ VE FELSEFENİN ARDILI OLARAK

Trajiklik insan zekâsıyla uzlaştırılamayan karşıtlıktır. İnsan dünyasının bu gibi trajik karşıtlıklarla dolu olduğunu Atinalı Aiskhylos (525-456) ortaya koymuş, aynı zamanda bunu sanatlı-ulu bir şekilde betimlemiştir. Avrupa trajedisinin yaratıcısı odur. Bu trajik karşıtlığı o Zeus'la Prometheus arasında olduğu gibi, nesillerin birbiriyle olan ilişkilerinde, Agamemnon ile Klytaimestre gibi ayrı karakterdeki tek tek kişilerin ilişkisinde, fakat aynı zamanda ana ve babanın oğullarına karşı ileri sürecekleri ayrı ayrı hak iddiaları arasındaki objektif çatışmada, hatta daha genel olarak iyi ile kötü, haklı ile haksız arasındaki insan dünyası boyunca uzanıp gelen karşıtlıkta buluyor. Bütün bu kavgaları şair bize mythik öykü kılığına bürünmüş olarak ve çok kere kendi düşüncelerinin ve duygularının bir anlatım aracı olarak kullandığı koro şarkıları yoldaşlığında dokunaklı bir şekilde gösteriyor. Fakat daima Aiskhylos'un trajedisi insanların bu karmakarışık işlerinin gecesinde aydınlatıcı bir ışığa kavuşmağa çalışıyor. Bütün kuşkulara, kara kara düşünmelere rağmen, yüreği tanrıya karşı güvenle dolu olan bu şair uzlaştırıcı iyi - yüreklilik ile sevgide, sonra yetingenliği ve ölçülülüğü elde etmeğe çalışmanın bu karşıtların ötesinde bulunan bir ahlâkî yükseklik kurdukları inancında aranılan çözü.

mü buluyor. Bu yüzden bütün dram trilojileri uzlaşmayla sona eriyorlar. Aiskhylos'un bu felsefî dinliliği elbette genellikle Atina halkınınkinden daha derin bir dinlilik idi.

Buna karşılık Atina'nın ikinci büyük trajedicisi Sophokles (495-405 çevr.) bütün bütün ana yurdunun din inancına bağlıydı. Onun için tanrıların cevabı, rahiplerin sözü, eskiden gele-duran ibadet, tanrılar mythos'unun kuşaktan kuşağa geçen şekli, dinin asıl varlığıydı ve buna dinlilikle kendini vermede o eudaimonia'yı, hayattayken ve ölümünden sonra övülmesine yol açan bu iç mutluluğu görüyordu. Bütün olup bitenler, hatta Kral Oidipus'un yıkılışı gibi en tüyler ürperticileri bile, onun için tanrıların dileği ve bundan dolayı iyi idi. Eskiden beri kutlu sayılanı, ezelden beri kendini gösteren tanrı kanununu ve tanrı adâletini temelinden sarsan sofist aydınlanma ruhunun kendi zamanındaki eylemlerini öfkeyle karşılıyordu. Tanrı karşısında insan ne kadar küçük ve değersiz bir varlıktır. İşte Sophokles'in trajedisi asıl bunu bilmenin insanı bütün yaşayışında alçak gönüllülüğe zorlaması gerektiğini öğretiyor.

Euripides bambaşka bir insan (485-406 çevr.) Büyükçe bir kitaplığa kendi malım diyebilen ilk Grek olan şairin ruhu yeni düşünce akımına tamamıyle açık bulunuyordu. Daha eski çağda ona «sahnenin filozofu» adı verilmişti, çünkü o eserlerinin kişilerini, hatta kadınları ve köleleri, hemen nerdeyse filozof gibi konuşturuyor, bugün onun dramlarına haklı olarak «düşüncelerin savaş meydanı» deniyor. Çünkü Euripides yeni sofistik hitabetin öğrencisi olarak çok kere keskin bir şekilde birbirinin karşısına çıkarılan söyleyi ve karşı-söyleyilerle güç konuları açıp sermektedir. Euripides Anaksagoras'ın saygı duygularıyle dolu bir öğrencisi-

dir (b. yuk. s. 5). Ksenophanes'den, Apollonialı Diogenes'den ve birtakım sofistlerden fikirler alıyor. Zamanının bütün sorunlarını derin - anlamlı fakat sade olan eski mythos'a yerleştiriyor : evlilik ve cinsel sevgi sorunları ,eğitim ve doğru yaşayış, şehir - devlet (polis)'-in bütün dünya ile ilişikliği sorunları, köleler sorunu v.b. Fakat her şeyden önce Euripides'in tutkuyla üzerinde durduğu konu Ksenophanes'den beri Grek düşünmesini uğraştıran büyük sorundur : dinle ahlâkın ilişkisi. Yeni bir psikoloji onun dramlarında insan ruhunun derinliğine dalıyor, ilk defa olarak kadın ruhuna dalıyor ve kötü, hatta patholojik olan ustaca tanınıp betimleniyor. Bu sanat gerçeği arıyor, mythos'un örtüsü altında bile hayatı nasılsa öylece, çıplak ve gerçek olarak göstermek istiyor. Bilimle sanatın burada anılmıya değer bir birlik kurduklarını görüyoruz : aklın hep derine inmek isteyen eleştirisiyle durmadan çalışan, artık Aiskhylos ile Sophokles gibi birlikli bir din inancında dinlenme bulamayan şairin kendisi zamanın «aydınlanmış» insanlığının dokunaklı bir örneğidir.

Aiskhylos

Tanrı ve insan

Zeus aither'dir, Zeus toprak, Zeus gök,
Zeus gerçekte evren'dir ve bundan daha yüksek olan.[1]
(Frag. 70)

∴

(Sevgi Tanrıçası konuşuyor :)[2]

Arzular saf gök toprağa sokulmayı,
Arzu yakar toprağı, diler olsun düğünü.
Yaş dökülüp taşan gökten
Bereket saçar toprağa : doğurur o da insanlara
Sürüler otlağı, Demetler meyvesi,
Erdirir çiçek çağına ağaçları
Birleşme sesli ; hep benim bunların sebebi. (Frag. 44)

∴

Zeus,[3] kim olursa olsun, hoşlanıyorsa
Bu adla çağırılmaktan,
Bunu esirgemeyeceğim ondan.
Bulamıyorum benzerini
Tarttığım halde her şeyi.
Bir Zeus karşımda, yüreğimdeki yararsız yükten
Kurtulmak gerekince gerçekten.
Yok o vaktiyle hükmeden,[4]
Kuvvetten azan, korku bilmeyen,
Olmayarak «varmış» diyen.
Ardından gelen de göçtü
Bularak kendinden daha güçlü,
Zeus'un zaferini yürekten öven,
Odur aklın bütününe eren.
Zeus'dur insanlara akıl yolunu gösteren,
«Acıdan öğrenme» kuralını

Her zaman için koyan.
Siner uyku yerine yüreğine
Fenalık-bilen acı, dikbaşlıyı da
Bulur sağ-düşünce ;
Olur yumuşadıkları tanrıların
Kutsal dümenine sertçe hükmederlerse de dünyanın.[5]
(Agamemnon 160)

∴

Ey kutluk aither ve siz tez-kanatlı yeller,
Irmakların suları, denizin dalgalarının
Sayısız gülüşmeleri, her şeyin anası toprak,
Ve seni çağırıyorum, ey herşeyi-gören güneş yuvarlığı:
Görün neler çektiğimi tanrılardan-tanrıyken.[6] (Prom. 88)

Bakın nasıl haksızlıklar çektiğime[7]

∴

Ey anam ulu toprak, ey herkes için olan
Işığı çeviren aither. (Prom. 1091)

∴

Aiskhylos'da Thetis kendisinin düğününde Apollon'un şarkı söylediğini anlatır ve :

«Bana çocuklardan yana mutluluk müjdeledi,
Hastalık görmeyeceklerini, uzun ömürlü olacaklarını.
Bütün bunları söyleyip mutlu kaderimi
Bir paianla övdü, sevindirdi beni.
Ben de umuyordum Phoibos'un kehânet sanatıyla
Taşan tanrılık ağzından yalan çıkmayacağını.
Kendisi terennüm etmiş, kendisi sofrada bulunmuş
Kendisi bunları söylemişken öldüren o oldu
Benim oğlumu»[8] der. (Platon Devlet II. p. 383)
Tanrı suç yaratır insan için
Yıkmak isteyince bir evi büsbütün.[9] (Platon Devlet II. p. 380)

∴

İnsanlar arasındaki çoktan söylenmiş eski bir söze göre
Bir kimsenin büyüyüp artan refahı
Bir çocuk, bir mirasçı yapar kendine ;
İşlerin rast gitmesinden de soy için
Doymak bilmeyen sefalet türer.
Ötekilerden uzağım, kendi düşüncemle yalnızım :
Dinsizce işin ardından kendine benzer
Birçok başkalarını doğurduğu doğrudur,
Doğru-âdil evlerin güzel-soylu kaderdir mirasçısı.[10] (Agam. 750)

∴

Kötü düşünceli olmamak : işte tanrının en büyük armağam.[11] (Agam. 927)

∴

Bir kimse kendisi gayret ederse Tanrı da girişir işe.[12] (Persler 742)

∴

(Tanrı konuşuyor :)

Seni (güç anında) yalnız bırakmayacağım.[13] (Eum. 64)

İnsan hayatı

Zavallı insanların işleri. Mutluluklarını
Bir gölge çevirebilir ; mutluluklarıysa
Unutulur yaş süngerin sildiği resim gibi.
İşte buna ötekinden pek daha çok acıyorum.[14] (Agam. 1327)

(Babanın hakkıyla ananın hakkı arasında kavga)[15]

Kan-tanrısı kan-tanrısıyla, hak hakla çarpışacak. (Khoeph. 461)

∴

Bu iş bir ölümlünün hüküm verebileceğini sanmıyacağı kadar güç. (Eum. 470)

∴

Bazan korku veren şey de iyidir,
Yürekte gözcü olarak
Oturup beklemesi gerekir ;
Yararlıdır dar durumda düşünceli olmak.
Hangi insan, hangi devlet
Yüreğini beslemezse tanrı korkusuyla.
Hakkı saymakta devam eder?
Ne hiçbir başa bağlı olmayan hayatı
Ne de zor altındaki uşaklığı öv.
Herşeyin ortasına Tanrı verir Başarı,[18]
Bunu bu, şunu şu yola çevirse de.
Uygundur söyleyeceğim şu söz :
İmansızhğın çocuğudur gerçekte küstahlık,
Yürek sağlıhğından gelir herkesce özlenen,
Tanrılardan dilenilen bereket.
Her işin içindir şu sözüm :
Mihrabını say hakkın ;
Kazanç gözetip çiğneme onu dinsiz ayağınla
Geç kalmaz cezası zira. (Eum. 516)

Haykır vah vah diye! Yalnız sonunda iyilik yene.[17]
(Agam. 121)

S o p h o k l e s

Tanrının işleri

Daima iyi otururlar Zeus'un zarları. (Fr. 809)

Bu acılardan hiçbiriy o kki Zeus olmasın. (Trakhin-1278)

∴

Ben bu alın yazısını da, bütün ötekilerini de
Tanrıların düşündüğünü söyliyeceğim insanlara.
Aklına bu düşüncem uygun gelmeyen varsa
O kendi inancına bağlansın, ben de buna. (Aias. 1036)

∴

Bilgedir ancak tanrıları sayan kişi
Onlarda olsun gözün her zaman, ayrıl deseler bile
Hak yolundan, git gösterdikleri yere,
Hiçbir şey kötü değildir tanrılar rehberiyse.[18] (Fr. 226)

Öğrenilecekleri öğreniyorum, arıyorum
Bulunacakları, yalvarılacakları da tanrılardan diliyorum.[19] (Fr. 759)

Adâlet ve Kanun

Ne Zeus'du bunu bana buyuran,
Ne de ölüler-tanrıları yanındaki Adâlet hatun
Böyle kanunlar koydu insanlar için
Ne de sanıyorum senin yasaklarının
Tanrıların yazılmamış hiç-yıkılmaz kanunlarını

Bir ölümlü olan bana çiğnetecek gücü olduğunu.
Ne bugün ne de dündendirler, daima vardırlar,
Daima olacaklar, bilen yok nereden çıktılar. (Ant. 450)

∴

Toprağın kanunlarını yerine getiren
Tanrıların yeminle korunan adaletini güden,
Devlette baş üstünde tutulur ; yeri yoktur
Güzel olmayandan nasip alanın küstahlığı yüzünden.[20]
(Ant. 368)

Dilerim kaderden bahşetsin bana
Kutluk saflık bütün sözlerimde
Bütün işlerimde ; başlarımız üstündedir
Bunun kanunları, göğün aitherinde
Yaratıldılar, bir Olympos'u tanırlar
Baba olarak onlar, doğurmadı
Ölümlü insanların yaratılışı
Onları, görmedi başlarını
Unutmanın kucağı.
Ulu bir tanrı onlarda yaşar, bilmez kocamayı.
.....
Kim ki eliyle yahut diliyle
Tutar hadsizlik yolunu,
Adaletten korkmayıp,
Tanrı duraklarını hiçe sayıp,

Zalim bir kaderin düşsün o pençesine
Kazancını doğru yolda kazanmazsa
Dinsizce işlerden geri durmazsa
Varırsa şaşkının eli dokunması-yasağa.
Var mı bu durumda tanrıların oklarını
Savıp koruyacak canını?
Övünmeye değerse böyle işler
Neye ilâhiler, neye âyinler?[21] (Oidip. 863)

∴

İyi düşünceli ve haklıyı düşünen bir ruh
Her sofistten daha güçlü bir bulucudur.[22] (Fr. 97)

∴

Her şey güçleşir, can sıkar, bırakıp da bir kimse
Kendi yaratılışını, kendine uymayanı işlerse.[23] (Philok. 902)

İ n s a n h a y a t ı[24]

Vah ölümlülerin nesilleri!
Nasıl da hiçle bir tutuyorum
Yaşayan sizleri!
Hangi, hangi insan
Mutluluğa erişti

Kendini kandırdığından daha çok
Ve kurtuldu kendini kandırmaktan?
Seni örnek olarak gören
Senin korkunç talihini, senin
Ey yeryüzünü taşıyan ve yeryüzünde tahtı olan,[27]
İnsanların hiçbirini. (Oidip. 1168)

∴

(Oidipus hayatının sonunda söylüyor :)[28]
Yapmaktan çok çektim işlerimi. (Oidip, Kolon. 266)

E u r i p i d e s

T a n r ı

Çeşitlidir esrarlı tanrılığın şekilleri.[26]

∴

Ey yeryüzünü taşıyan ve yeryüzünde tahtı olan,[27]
Kim olursan ol, ey bilinmez, anlaşılmaz varlık
Zeus yahut doğadaki zorunluluk ya da ölümlülerin ruhu,
Sana yalvarıyorum. Sensin çünkü ölümlülerin her şeyini
Sessizce dolaşarak doğru yolda yürüten. (Troad. 884)

∴

Ulu toprak ve göğün aitheri[29]

İnsanlarla tanrıların yaratıcısı beriki,
Nem saçan yaşlık damlalarını öteki
Alıp doğurur ölümlüleri,
Doğurur hayvan soylarını, bitkileri ;
Haklı olarak bunun için
Sayılır o anası herşeyin.
Toprağa geri dönerler
Topraktan doğan şeyler,
Aither'in doğurtucu gücünden gelenler de
Göğün yükseklerine uçarlar yine.
Ölmez hiçbir şey meydana gelmişlerden
Ayrılır bu ondan, şu ötekinden,
Şekildir sadece değişen. (Fr. 839)

∴

Söyler elbette biri, gökte tanrıların bulunduğunu.[29]
Yokturlar, yokturlar. İnsanlar arasından bir budala
Çıkıp da eski masalı tekrarlarsa, o başka. (Fr. 286)

∴

Tanrılar çirkinlik işlerlerse tanrı denmez onlara.[30] (Fr. 292)

∴

Erdemde üstünüm bir ölümlüyken büyük tanrıya...
Budala bir tanrısın ya da âdil değilsin.[31] (Herakles 342)

∴

Töreye uyarak tanrılara inanıyoruz.[32] (Hek. 800)

Uzun zaman âdet olan «ebedî» ve «doğadan gelme» dir. (Bakkh. 895)

İ n s a n l ı k

Kim biliyor, ya yaşamak (gerçekte) ölmek
Ölmek de (gerçek) yaşamak sayılıyorsa aşağıda.[33] (Fr. 638)

∴

Bütün hava kartala geçit verir
Bütün dünya yavuz kişiye yurt olur.[34] (Fr. 1047)

(Medeia söyliyor)

Farkındayım yapacaklarımın fenalığının.
Oyuncağı aklım kabaran hırslarımın.[35] (Med. 1078)

∴

Ne çirkindir, yapanlara böyle gelmezse?[36] (Fr. 19)

∴

Neden geleceği-bildirenlerin tahtında oturarak

Yemin ediyorsunuz tanrıların dileğini iyice bildiğinize?
Böyle düşüncelere yetmez gücü insanların.
Tanrılar üzerine bilgim var diye övünenin
Koşarak kandırmaktan fazla bir şey değildir bildiği.
Önceden düşünüp hesaplamak en iyisidir bilimlerin.[37]
(Fr. 795)

∴

İyi soylu insan
Katlanır ne yazarsa tanrılar sesini çıkarmadan.[38] (Herakl. 1227)

∴

(Ölümü arayacak kadar mutsuz olan
Herakles'in sözü)

Yeneceğim ölüm düşüncesini. (Herakl. 1351)

∴

Mutludur denizdeyken kopan fırtınadan
Kurtulan, limana varan,
Mutludur acıları yenen de.[39]
Biri ötekine herhangi bir şekilde
Üstün olabilir zenginlikte, kudrette.

Sayısızdır hâlâ insanlar için
Ümitler, birtakımı

Getirirler beklenen mutluluğu,
Başkaları aldatırlar insanı.
Bugün'ünü kim ki neşeyle yaşar
Mutludur o, mutlu. (Bakkh. 902)

Notlar:

1. Heliadlar trajedisinin bu fragment'i (fr. 70) Aiskhylos'un burada tıpkı Ksenophanes'de (yuk. böl. VI) olduğu gibi tanrıyı dünyaya üstün ve hâkim olarak düşündüğünü gösteriyor; Aristoteles'in tanrı anlayışı buna yabancı değildir .— 2. Danaidlerde Aphroditenin söyleyişi; gökle toprağın düğünü çok eski olup (II böl. Hesiodos'u karşıl.) burada yeni şairce bir şekilde görülüyor, sevgi tanrısı Empedokles'de olduğu gibi kosmik bir kuvvettir. — 3. Agamemnon'dan bir koro şarkısı. Bu şarkı Aiskhylos'un bir theodise'si oluyor. (Başlangıcı için Homeros yukarda bölüm I karşılaştır.) — 4. Aşağıda Hesiodos'daki üç tanrı soyu olan Uranos, Kronos, Zeus kasdediliyor. — 5. Bütün zorbaca ve korkunç şeyler tanrının elinde bir eğitim aracıdırlar. — 6. Daha genç olan tanrılar kıralı Zeus'un, insanlara karşı beslediği büyük sevgisi yüzünden Kafkasların bir kayasına zincirlediği Prometheus'un (mısr. 88 dev.) yakınmaları. — 7. Aynı trajedinin bitiş sözleri. — 8. Thetis'in Apollon hakkındaki şikâyetleri, Platon tarafından Devlet II 383'de anılıp eleştiriliyor. Devlet II. s. 124 deki çevirisini karş. — 9. Bu düşünceyi de Platon adı geçen eser, 382'de tanrıya lâyık değil diye reddediyor. — 10. Agamemnon'un korosu burada (hâlâ bugün de bulunan) tanrının bir insanın mutluluğuna kıskançlıkla bakabileceği fikrine karşı konuşuyor. Platon (Phaidros p. 247) da şöyle diyor: «Hased tanrılar çevresinin dışındadır.» — 11. Tanrı her şeyi olduğu gibi, evren plânına uyarsa, insanın kötü düşüncelerini de verir;

kocasına ihanet eden katil kadın Klytaimestra'nın kızı Elektra «Benim kendimi çok daha namuslu ve daha temiz elli kıl» diye tanrıya yalvarıyor (Khoeph. 140). — 12. Kıral Dara'nın Persler'deki sözleri tanrı ve insan kuvvetinin birbiriyle kaynaşmasını (iyi ve kötü işler yapmak için) gösteriyor ; aynı şeyi burada olduğu gibi çok kere Homeros'da (karş. yuk. böl. I.) söylenmiş buluyoruz. — 13. Bu derin anlamlı ve genel olarak geçen avutma ile Apollon ana katili Orestes'e yardım etmeyi üzerine alıyor. — 14. Klytaimestra eliyle öldürülmeden önce bilici kadın Kassandra böyle yakınıyor. — 15. Babaerkli hukukun temsilcisi olan Apollon ana katili Orestes için anaerkli hukukun koruyucuları olan Eriny'lere karşı dövüşüyor. Birinci sözü koro (Khoeph. 461) söylüyor, ikinci sözü Apollon'un ya da Eriny'lerin lehine hüküm verecek olan tanrı Athena. — 16. Aiskhylos'un dünya ve devlet görüşü için temel olan bu düşünceyi Aristoteles ethika ve politikasında kullanıyor. Bu parça Eumenidlerin bir korosundandır. — 17. Agamemnon'un bir korosunun bitiş sözü, bir olgu olarak kötü ile, bir dilek olarak iyiyi birleştiriyor. — 18. Fakat n. 30 karş. — 19. Bölümün 1, 4, ve 5. inci dizelerinin hangi bağlılık içinde bulunduğu bilinmiyor (fragment 12. 226. 759), ikincisi bitiş sözü olarak Trakhis kadınları trajedisinin özünü veriyor, üçüncü Aias'tandır. — 20. Her iki söz de Antigone dramından alınmadır. Bu trajedinin konu yaptığı şey şudur : öncesiz-sonrasız tanrı buyruğuna, tanrı hukukuna insan uymalıdır, tyran keyfine değil. Burada ilk defa olarak öncesiz- sonrasız «doğa» hukuku ile positif denilen hukuk karşılaştırılıyor. — 21. Bu ağır ve etkili şarkıyı sahnede Delphoi tapınağı kehaneti ile alay edildiği zaman. Oidipus'daki koro söylüyor ; şair koroya gayet açık olarak kendi fikirlerini anlattırıyor. 22. — Bu fragment 27 de 'sofist' sözü ilk defa olarak düpedüz kötü bir anlamda kullanılıyor. — 23. Bir yalanın kendini nasıl bir duruma düşürdüğünü gördüğü zaman bu sözleri Akhilleus'un oğlu Neoptolemos söylüyor. — 24. Burada koro Oidipus trajedisinin asıl anlamını açığa vuruyor. Oidipus'un başına gelenler bizi tanrının anlaşılmaz dileği karşı-

sında alçak gönüllülüğe götürmeli. — 25. Sophokles'in yaşlılık eseri olan 'Oidipus Kolonos'da trajedisinden ; bu eser mutsuz adamı ululaştırıyor ; korkunç işleri, babasını öldürmesi, anası ile evlenmesi tanrının dileği ile olmuş şeyler olarak gösteriliyor. — 26. Bu olacağı - hisseden, esrarlı sözle Euripides çok kere dramlarını bitirir. — 27. İlk dize Apollonia'lı Diogenes'in hava-tanrı'sını bildiriyor, ondan sonra gelenler ise tanrı kavramının ne kadar problematik olduğu üzerinde duruyorlar. — 28. Yine gökle yerin düğünü hakkındaki eski mythos tekrarlanıyor, yalnız, bu defa bir öğe öğretisi ile ilgili olarak. — 29. Kaybolup gitmiş olan bir Bellerophontes trajedisinden. Kahraman kanatlı at Pegasosun sırtına binerek tanrılar orada oturuyorlar mı, oturmuyorlar mı diye bakmak üzere göğe yükseliyor. Bir yıldırım onu aşağıya atıyor. — 30. Demek ki burada Sophokles'dekinin tersine bir sonuç ; karş. yuk. not. 18. — 31. Bu sözleri söyleyen, karısı Alkmeneyi Zeus'un aldattığı Amphitryon'dur. Şimdi de (görünüşte) oğlu Herakles'e hiyanet etmiştir. — 32. Burada ve alttaki mısrada (Bakkhalar 895 :) nomos - physis sorunu ile karşılaşılıyor. — 33. Pythagorasca düşünce. — 34. Hipplas'ın böl. XV sözleri ile karş. — 35. Sokrates içgüdünün akıl - yetisinden daha güçlü olabileceğini kabul etmezdi : Medeia ise burada (mıs. 1078) kendisi için bundan söz ediyor. — 36. Bu fragment ahlâkın sübjektif oluşunun en kesin bir şekilde anlatımı. — 37. Euripides çok kere bilicilere şiddetle çatıyor. — 38. Bu ve arddaki dizeler Grek kahramanının en derin acıdan kendini nasıl kurtararak hayatı kabule ulaştığını gösteren Herakles adlı trajediden alınmadırlar. — 39. Bakkhaların bir koro şarkısı. Koronun barışlı ve sessiz bir günlük hayatın mutluluğunu özlemesinde şairin kendi sesini işitiyoruz.

EK

Sokrates'ten önceki felsefenin geçe-gelişi

Platon'dan önceki filozofların hiçbir yazısı bütün olarak günümüze kadar gelmemiştir. Ufak kırıntıların kaybolan bütün eserlerin yerini tutması gerekiyor ; zira ancak daha sonrakilerdeki anmalarla orijinal sözlerden birazını yeniden kazanıyoruz. Bu zahmetli ve güç toplama-işini ancak 19. yüzyılın filolojisi memnun edebilecek bir şekilde başardı. Fakat meydanda olan bir gerçek, bu saygı-değer düşünürlerin anlaşılmasını, yalnız çok kere dillerinin eskiliği ve karanlık oluşu yüzünden değil, herşeyden önce düşünce bağlılıklarının ve sıralarının bulunmayışı yüzünden pek güçleştiği, hatta bazen olanaksızlaştığıdır. Platon'un dialoglarındaki kişiler oldukça sık olarak, arasıra konuşmanın fikirlerine uydurulmuş serbest bir şekilde, eski filozofların sözlerini anıyorlar ; Aristoteles'in okul yazıları bu eski yazılardaki düşünceleri işleyip öğretim için kulanıyorlar. İlk olarak Aristoteles'in öğrencisi Theophrastos bütün eski öğretilerin sistematik bir şekilde bölümlenmiş bir betimlemesini «Doğa filozoflarının düşünceleri» adı altında yapıyor ; bu eser Hermann Diels'in (1878) «Doxographi Graeci» sinde yeniden kurulmuştur. Theophrastos'a

bütün daha sonraki felsefe tarihi bağlıdır. Ondan sonra İskenderiye Peripatos okulu eski düşünürler için biografik gereçler derlemeye çalışmışsa da pek sık olarak kendini yakışık-almayan bir dedikodu düşkünlüğüne kaptırmıştır. Bunun tanığı Diogenes Laertios'un İs. s. 3. yüzyılın malı olan ve eksiksiz olarak elimize geçmiş bulunan derleme eseridir ; Thales'den hellenizm devrine kadarki «Ünlü filozofların hayatı ve öğretisi» üzerine on kitap olan bu eserde değerli haberlerle hiç işe yaramaz olanlar karma karışık şekilde birarada bulunuyor. Hıristiyan yazarlar bile Hıristiyan olmayan düşünürlerle dostça yahut düşmanca yaptıkları tartışmalarda arasıra bize eskilerin değerli sözlerini saklamışlardır.

Bilebildiğimize göre Sokrates'ten önceki filozofların eserlerini tam olarak okuyan son kişi, Aristoteles'in eserlerine pek üstün açıklamalar yazmış olan, İs. s. 5. yüzyılın değerli yeni - Platoncusu Simplikios'dur ; örneğin Parmenides ile Empedokles'in en önemli parçalarını onun sayesinde tanıyoruz.

KAYNAKLARLA İLGİLİ AÇIKLAMA

Kitapta, «A» işaretli parçalar Sokrates-öncesi yazar ve filozoflara ilişkin haberleri; «B» işaretli parçalar, onlardan doğrudan doğruya kalmış parçaları gösteriyor. Bunların kaynağı, «Die Fragmente der Vorsokratiker, griechisch und deutsch von Hermann Diels, 5. Auflage herausgegeben von Walther Kranz, cilt I ve II, 1934-1935» dir. Bunun dışındaki rakkamlar, genel klasik baskıları belirtiyor.